

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Навчально-науковий юридичний інститут
Кафедра трудового, екологічного та аграрного права

КОБЕЦЬКА Н. Р., ЯРЕМАК З. В., ДАНИЛЮК Л. Р.

Навчальний посібник
«ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ
ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В
УКРАЇНІ»

м. Івано-Франківськ, 2026

Co-funded by
the European Union

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
Educational and Scientific Law Institute
Department of Labour, Environmental
and Agricultural Law**

KOBETSKA N. R., YAREMAK Z. V., DANYLIUK L. R.

**Educational manual
«IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN SYSTEM
FOR THE PROTECTION OF THE RIGHT TO A SAFE
ENVIRONMENT IN UKRAINE»**

Ivano-Frankivsk, 2026

**Co-funded by
the European Union**

*Рекомендовано до друку вченою радою
Навчально-наукового юридичного інституту
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 11 від 30 червня 2026 р.)*

Рецензенти:

Микитин Ю. І. – директор Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, професор;

Суєтнов Є. П. – завідувач кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент.

Авторський колектив:

Кобецька Н. Р. – професор кафедри трудового, екологічного та аграрного права Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук, професор;

Яремак З. В. – професор кафедри трудового, екологічного та аграрного права Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент;

Данилюк Л. Р. – завідувач кафедри трудового, екологічного та аграрного права Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент.

В 80 Кобецька Н. Р., Яремак З. В., Данилюк Л. Р. **Впровадження європейської системи захисту права на безпечне довкілля в Україні:** навчальний посібник / Кобецька Н. Р., Яремак З. В., Данилюк Л. Р. Івано-Франківськ: Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2026. 190 с.

Навчальний посібник присвячений аналізу європейської системи захисту права на безпечне довкілля та вивченню поточного стану й подальших перспектив її впровадження в Україні.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих юридичних закладів освіти.

До навчального посібника включені систематизовані напрацювання авторського колективу, виконані в рамках проєкту ЄС Еразмус+ Жан Моне «Європейська система захисту права на безпечне довкілля: досвід для України» 101127083 — ES PRSE EU — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH.

УДК 349.6:061.1ЄС-044.247(477)(075.8)

© Кобецька Н. Р., Яремак З. В., Данилюк Л. Р., 2026
© Карпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2026

*Recommended for the publication by the Academic Council
of the Educational and Scientific Law Institute
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Protocol No. 11 of 30 June 2026)*

Reviewed by:

Mykytyn Yu. I. – Director of the Educational and Scientific Law Institute of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Candidate of Sciences in Law (PhD), Professor;

Suietnov Ye. P. – Head of the Department of Environmental Law, Yaroslav the Wise National Law University, Candidate of Sciences in Law (PhD), Associate Professor.

Edited by:

Kobetska N. R. – Professor of the Department of Labour, Environmental and Agricultural Law, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Doctor of Sciences in Law, Professor;

Yaremak Z. V. – Professor of the Department of Labour, Environmental and Agricultural Law, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Candidate of Sciences in Law (PhD), Associate Professor;

Danyliuk L. R. – Head of the Department of Labour, Environmental and Agricultural Law, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Candidate of Sciences in Law (PhD), Associate Professor.

B 80 Kobetska N. R., Yaremak Z. V., Danyliuk L. R. **Implementation of the European system for the protection of the right to a safe environment in Ukraine: Educational manual** / Kobetska N. R., Yaremak Z. V., Danyliuk L. R. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 2026. 190 p.

Educational manual is dedicated to analyzing the European system for protecting the right to a safe environment, examining the current state and future prospects of its implementation in Ukraine.

For students, postgraduate students and lecturers at higher legal education institutions.

The educational manual presents systematized work by the author team, carried out within the framework of the EU Project Erasmus+ Jean Monnet «European system for the protection of the right to a safe environment: experience for Ukraine» 101127083 — ES PRSE EU — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH.

UDC 349.6:061.1ЄC-044.247(477)(075.8)

© Kobetska N. R., Yaremak Z. V., Danyliuk L. R., 2026
© Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 2026

Публікація в рамках реалізації проєкту ЄС Еразмус+ Жан Моне
«Європейська система захисту права на безпечне довкілля: досвід для
України» 101127083 —
ES PRSE EU — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Deliverable D1.4 – Educational manual
for the project “European system for the protection of the right to a safe
environment: experience for Ukraine”

101127083 — ES PRSE EU — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

(Grant Agreement № – 101127083 — ES PRSE EU)

Project implementation period: October 1, 2023 – September 30, 2026

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають Європейський Союз або Європейське виконавче агентство з освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні орган, що надає гранти, не можуть нести відповідальність за них.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ДОВКІЛЛЄВЕ ПРАВО ЄС ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА	13
1.1. Становлення довкілєвого права ЄС, новітні виклики та перспективи розвитку	13
1.2. Принципи довкілєвого права ЄС: теоретичне значення та практична імплементація	36
1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі)	65
РОЗДІЛ 2. ДОВКІЛЛЄВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В СВІТЛІ ЄВРОТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ.....	79
2.1. Стале наближення довкілєвого законодавства України до ACQUIS ЄС.....	79
2.2. Ключові напрями реформування довкілєвого законодавства України	88
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС.....	99
3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку.....	99
3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації	123
3.3. Ефективність виконання екологічних обов'язків як механізм забезпечення права на безпечне довкілля	135
3.4. Особливості конституційних засад інституту екологічних прав у правових системах держав-членів ЄС (на прикладі Республіки Польщі).....	150

**РОЗДІЛ 4. СТАН ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ
ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ 162**

4.1. ЮРИСДИКЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ
ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ 164

4.2. АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ
ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТІВ ЄС 174

CONTENTS

INTRODUCTION	10
CHAPTER 1. EU ENVIRONMENTAL LAW AS A KEY ELEMENT OF THE MODERN EUROPEAN LEGAL SYSTEM.....	13
1.1. THE EVOLUTION OF EU ENVIRONMENTAL LAW, CONTEMPORARY CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS	13
1.2. PRINCIPLES OF EU ENVIRONMENTAL LAW: THEORETICAL SIGNIFICANCE AND PRACTICAL IMPLEMENTATION.....	36
1.3. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL LAW PRINCIPLES WITHIN LAW DOCTRINES (USING THE EXAMPLE OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND).....	65
CHAPTER 2. UKRAINE’S ENVIRONMENTAL LEGISLATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN TRANSFORMATION CHALLENGES	79
2.1. SUSTAINABLE APPROXIMATION OF UKRAINE’S ENVIRONMENTAL LEGISLATION WITH THE EU ACQUIS	79
2.2. KEY AREAS OF REFORM FOR UKRAINE’S ENVIRONMENTAL LEGISLATION.....	88
CHAPTER 3. CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR IMPROVING THE INSTITUTION OF THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ADAPTATION TO THE EU ACQUIS.....	99
3.1. THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT AS A FOUNDATIONAL CATEGORY OF ENVIRONMENTAL LEGAL STATUS: GENESIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS	99
3.2. THE RIGHT TO AN ENVIRONMENT SAFE FOR LIFE AND HEALTH WITHIN THE SYSTEM OF OTHER RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION: REGULATORY FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION PRACTICE	123
3.3. EFFECTIVENESS OF THE FULFILLMENT OF ENVIRONMENTAL OBLIGATIONS AS A MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT	135
3.4. SPECIFICS OF THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE INSTITUTE OF ENVIRONMENTAL RIGHTS IN THE LEGAL SYSTEMS OF EU MEMBER STATES (USING THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF POLAND).....	150

CHAPTER 4. THE STATE OF PROTECTION OF THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT IN UKRAINE AND PROSPECTS FOR ADOPTING EUROPEAN EXPERIENCE	162
4.1. JURISDICTIONAL MECHANISM FOR PROTECTION OF THE RIGHT TO AN ENVIRONMENT SAFE FOR LIFE AND HEALTH	164
4.2. ALTERNATIVE FORMS OF PROTECTION OF THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT IN UKRAINE: IMPLEMENTATION OF EU STANDARDS	174

ВСТУП

Довкілляве законодавство України постійно розвивається та трансформується зважаючи на виклики, які постають перед суспільством, державою й міжнародною спільнотою. Загалом його формування відбувалося та продовжується під впливом історичних, політичних, економічних і соціальних змін. Звісно, що ті чи інші процеси не відбуваються безслідно для правової системи в цілому, але саме довкіллеві питання в їх наслідок потребують першочергових реакцій і змістовних перетворень. Це, серед іншого, пояснюється тим, що проблеми охорони, використання та відтворення природних об'єктів і їх ресурсів, реалізації та захисту екологічних прав, забезпечення екологічної безпеки виходять за рамки приватноправового регулювання й не можуть вирішуватися державою відокремлено без врахування підходів вироблених на міжнародному рівні.

Відтак, враховуючи специфіку суспільних відносин, які є предметом довкіллевого права, їх комплексний і мультидисциплінарний характер (включають взаємодію права, екології, економіки тощо), транскордонне значення довкіллевих загроз і необхідність взаємного співробітництва держав, відповідне національне законодавство вимагає узгодження з прийнятими та визнаними міжнародними механізмами.

З часу проголошення незалежності Україна є активною учасницею міжнародного екологічного руху та стороною низки міжнародних документів на двосторонньому, регіональному й глобальному рівнях. Це відіграло ключову роль для становлення довкіллевого законодавства України, орієнтованого на охорону природи та захист людини, спрямованого на забезпечення балансу між економічними,

екологічними й соціальними інтересами, відкритого до діалогу та співпраці. В результаті чого, шляхом внесення змін до низки чинних і розробки нових нормативно-правових актів, мали місце визнання принципів міжнародного довкіллевого права, розвиток інститутів національного довкіллевого права, закріплення системи екологічних прав, імплементація гарантій екологічної безпеки та багато іншого.

Підписання Угоди про асоціацію знаменує сучасний етап для довкіллевого законодавства України. Його можна охарактеризувати як час новітніх трансформацій змісту, а подекуди й докорінних змін суті норм довкіллевих актів, цілісного реформування довкіллевого сектору, впровадження європейських довкіллевих стандартів в Україні.

Безумовно, що це період серйозних викликів, палких дискусій і перевірки готовності держави та суспільства слідувати обраному європейському вектору. На додачу до цього Україна зіткнулася з безпрецедентною російською агресією спочатку в вигляді спроб розколу країни шляхом збройного сепаратизму, а пізніше – повномасштабного вторгнення. Однак ми не відмовилися від європейського курсу, а в певній мірі євроінтеграційні процеси навіть посилились. Проте виконання окремих зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію, все таки сповільнилося. Фактично зараз Україна знаходиться в унікально складній ситуації за якої завдання по вступі до ЄС виконуються в умовах воєнного стану.

Тому маємо за мету, з урахуванням сьогоденного порядку денного нашої держави, дослідити сучасний стан та перспективи впровадження європейської системи захисту права на безпечне довкілля в Україні шляхом аналізу довкіллевого права ЄС як ключового елементу сучасного європейського права, довкіллевого

законодавства України в світлі євротрансформаційних викликів, проблем нормативно-правового забезпечення права на безпечне довкілля в Україні, теоретико-практичних питань захисту права на безпечне довкілля в Україні та потенційного використання європейського досвіду.

До даного навчального посібника включені систематизовані напрацювання авторського колективу, виконані в рамках проєкту ЄС Еразмус+ Жан Моне «Європейська система захисту права на безпечне довкілля: досвід для України» 101127083 — ES PRSE EU — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH.

РОЗДІЛ 1. ДОВКІЛЛЕВЕ ПРАВО ЄС ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

1.1. Становлення довкіллевого права ЄС, новітні виклики та перспективи розвитку¹

Правовою основою створення Європейського Союзу є Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір, 1992)². Але передумови для його формування та засади функціонування в теперішньому сприйнятті (як спільноти держав-членів, які розташовані в Європі) мають значні історичні витoki. Так, материнськими правовими конструкціями для нього стали Європейське співтовариство вугілля та сталі (Паризький договір, 1951)³, Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії (Римські договори, 1957)^{4,5}. Вони були утворені після Другої світової війни з

¹ На матеріалах, вперше опублікованих: Яремак З. Взаємодія довкіллевого законодавства України з правом ЄС (гл. IV.3) / Довкіллеве законодавство України в умовах багатовимірних викликів і загроз : монографія / відп. ред. академік НАПрН України Н. Р. Малишева. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 413–462.

² Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992 р., 25.03.1957 р. Дата оновлення: 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 15.06.2026).

³ Treaty establishing the European Coal and Steel Community (ECSC) (Treaty of Paris). URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-establishing-the-european-coal-and-steel-community-ecsc-treaty.html> (дата звернення: 15.06.2026).

⁴ Treaty establishing the European Economic Community (EEC) (Treaty of Rome). URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-of-rome-eeec.html> (дата звернення: 15.06.2026).

⁵ Treaty on the European Atomic Energy Community (Euratom) (Treaty of Rome). URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-on-the->

метою забезпечення миру в майбутньому, сприяння економічному розвитку, розробки гарантій безпеки тощо, але практично їх діяльність зводилася до об'єднання ресурсів задля запуску спільного європейського ринку на підходах уніфікованої політики. Фактично ці три європейські співтовариства були окремими міжнародними організаціями, але користувалися єдиними інституціями. Також саме вони стали першим з трьох стовпів (другий – спільна зовнішня та безпекова політика, третій – співпраця в внутрішніх справах і правосудді), визначеними в Маастрихтському договорі як підвалини для створення сучасного Європейського Союзу.

Принагідно зазначимо, що в спеціальній літературі не має однозначного підходу до розуміння та співвідношення понять «європейське право» й «право ЄС». Поняття «право Європейського Союзу» почало використовуватися після створення в 1992 р. Європейського Союзу на основі трьох Європейських товариств. Поняття «право Європейських товариств» і «право Європейських співтовариств» з'явилися раніше, вони пов'язані з більш як 45-річним функціонуванням європейських інтеграційних організацій. Термін «європейське право» з'явилось ще раніше і сьогодні використовується в двох значеннях. В сучасному розумінні це синоніми терміна «право Європейського Союзу»⁶. Термін «європейське право» у своєму початковому розумінні позначав конгломерат чинних на території

european-atomic-energy-community-euratom.html (дата звернення: 15.06.2026).

⁶ Оніщенко Н. М. Правова система Європейського Союзу в контексті концепцій та вимірів науки порівняльного правознавства. Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, О. В. Кресіна; упор. О. В. Кресін, О. Д. Рожко. Київ-Шамборі: Логос, 2010. С. 90–91. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/55626835.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

європейського континенту норм, включаючи загальні принципи права, норми національних правових систем європейських країн, а також норми європейського міжнародного права⁷. Під терміном «європейське право» слід розуміти сукупність правових норм, що регулюють взаємовідносини, які встановлюються у рамках Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. Іноді для позначення цього поняття використовують термін «право Європейського Союзу» чи «право Європейського Співтовариства», хоча за юридичним змістом ці поняття слід розрізняти⁸. І хоча науковці обґрунтовують різноманітні погляди, але сходяться на думці про унікальність правової системи ЄС^{9,10}.

⁷ Корнієнко М. В. Співвідношення права ЄС та Європейського права. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 20. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/04.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

⁸ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 8. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

⁹ Битяк Ю. П., Яковюк І. В. Європейський правовий простір і правова система ЄС: співвідношення категорій. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю НАПрН України та обговоренню п’ятитомної монографії “Правова доктрина України” (Харків, 20–21 листопада 2013 р.). Харків: Національна академія правових наук України, 2013. С. 194–197. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7171/1/Bityk_Ykovyuk_194.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁰ Суханова Д. Особливості правової системи Європейського Союзу та її співвідношення з міжнародними та національними правовими системами. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 211–217. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/24.pdf (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.22>.

Ми погоджуємося з багатогранністю тлумачення означених категорій і різновимірністю їх правової природи. Однак, не вдаючись в детальний аналіз, тільки акцентуємо, що в межах даного дослідження розглядаємо європейське право та право ЄС як самостійну, особливу систему права, яка історично усталилася в результаті формування європейських інтеграційних об'єднань, представляє собою сукупність правових норм, покликаних до регулювання суспільних відносин щодо функціонування та діяльності цих об'єднань, підлягають імплементації в національні правові системи держав-членів, є обов'язковими для них і учасників євроінтеграційних процесів, а також для фізичних і юридичних осіб, що перебувають під їх юрисдикцією.

Правову систему Європейського Союзу можна визначити, як сформовану в результаті інтеграційного процесу сукупність взаємодіючих між собою правових явищ, що забезпечують регулювання суспільних відносин, що виходять за межі національної компетенції держав-членів¹¹.

Європейське право, як система, не є настільки всеохоплюючою, як національне право. Сфера компетенції самих Європейських Співтовариств та Європейського Союзу встановлює певні межі функціонування такої системи. Разом з тим, європейське право має ряд галузей, що співпадають із галузями національного права, а також

¹¹ Битяк Ю. П., Яковюк І. В. Європейський правовий простір і правова система ЄС: співвідношення категорій. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитомної монографії “Правова доктрина України” (Харків, 20–21 листопада 2013 р.). Харків: Національна академія правових наук України, 2013. С. 197. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7171/1/Bityk_Ykovyuk_194.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

використовує принципи і механізми, властиві міжнародному праву, коли регулюються відносини в межах другої і третьої опор. Враховуючи високий рівень динаміки європейського права, у його межах можна виділити ряд галузей, які активно розвиваються: інституційне право, економічне і торгівельне право, митне право, податкове право, інвестиційне право, соціальне право, право навколишнього середовища та ін. У рамках системи європейського права склалась стійка, цілісна сукупність норм у сфері охорони навколишнього середовища – «європейське право навколишнього середовища». Під європейським правом навколишнього середовища слід розуміти сукупність норм і принципів європейського права, що регулюють відносини між його суб'єктами з питань, які стосуються навколишнього середовища¹².

Доцільно вказати, що в українських джерелах відповідна галузь європейського права, окрім формулювання «європейське право навколишнього середовища» також іменується як «право навколишнього середовища ЄС», «європейське право охорони довкілля» тощо. Натомість в англomовному варіанті маємо сталу конструкцію «EU environmental law», тобто «довкіллове право ЄС».

Довкіллове право ЄС – це самостійна галузь європейського права, представлена сукупністю правових норм, які регулюють суспільні відносини в частині охорони, використання та відтворення природних об'єктів і їх ресурсів, реалізації та захисту екологічних прав,

¹² Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 8–9. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

забезпечення екологічної безпеки, вирішення інших довкілєвих викликів задля забезпечення балансу між економічними, екологічними й соціальними інтересами.

Джерела права Європейського Союзу – це зовнішні форми вираження його правових норм. Форми права Європейського Союзу створюють цілісну систему джерел з належною для такої системи ієрархією актів. Система джерел права Європейського Союзу має свою специфіку та включає три великих розділи: джерела первинного права; джерела вторинного права; джерела прецедентного права¹³.

Крім цього, варто зважати, що ЄС є потужним учасником міжнародної діяльності та підписантом численних документів, які призначені для вирішення глобальних (зовнішньо-багатосторонніх), регіональних (внутрішньо-європейських) і субрегіональних (зовнішньо-двосторонніх, внутрішніх міждержавних) проблем, у тому числі з питань довкілля. Так само ЄС співпрацює з сусідніми державами, організаціями стратегічного партнерства, потенційними державами-кандидатами для розробки єдиної екологічної політики й досягнення спільних екологічних цілей. Відтак ЄС ратифікував положення цих документів чи імплементував їх у свої дії.

Усі джерела європейського права пов'язані ієрархічною системою, в якій вищою юридичною силою наділені джерела первинного права. На основі первинного права органи Європейського Союзу приймають норми

¹³ Оніщенко Н. М. Правова система Європейського Союзу в контексті концепцій та вимірів науки порівняльного правознавства. Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, О. В. Кресіна; упор. О. В. Кресін, О. Д. Рожко. Київ-Шамборі: Логос, 2010. С. 97. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/55626835.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

вторинного права. Відносно самостійними групами є норми прецедентного права та міжнародні договори¹⁴.

Якщо вести мову про місце довкіллевого права ЄС у системі європейського права, то це доречно з'ясувати шляхом визначення питомої ваги довкіллевих норм у законодавстві ЄС, зокрема серед джерел первинного (установчі договори) та вторинного (директиви, регламенти, рішення, рекомендації й висновки) права ЄС.

Отож у згадуваних Паризькому та Римських договорах, враховуючи передумови для об'єднання в тодішні співтовариства й мету їх діяльності, завдання охорони довкілля не те що не входили до числа пріоритетних, але й не піднімалися в принципі.

Від початку створення і до 1972 року Європейські Співтовариства не мали жодної компетенції у сфері навколишнього середовища. Проводились лише окремі заходи в цій сфері, існували окремі норми, що регулювали такі питання¹⁵. Загалом же започаткуванням екологічного законодавства ЄС вважається рішення Паризького саміту на вищому рівні, що відбувся у жовтні 1972 року, невдовзі після Стокгольмської конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища. На цьому саміті глави держав та урядів Європейського економічного співтовариства заявили, що надалі «особлива увага приділятиметься нематеріальним цінностям і захисту

¹⁴ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 52. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 10. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

навколишнього середовища, щоби прогрес дійсно міг бути поставлений на службу людству» та підкреслили «важливість екологічної політики Співтовариства»¹⁶. Держави-члени ЄЕС приймають Декларацію щодо програми дій із навколишнього середовища, а на початку 1973 року була прийнята Перша програма дій із навколишнього середовища (на 1973–1976 рр.). Її можна вважати першим офіційним документом, у якому були сформульовані основні принципи європейської політики у сфері охорони навколишнього середовища. З цього моменту всі пріоритетні дії Співтовариства у сфері охорони довкілля визначаються так званими програмами дій, які, хоча і не мають обов’язкової юридичної сили, є важливим інструментом регулювання питань, що стосуються охорони довкілля¹⁷. У подальшому Європейським парламентом та Радою Євросоюзу було прийнято ще сім аналогічних програм з визначення середньострокових цілей європейської екологічної політики на декілька років¹⁸.

Кожна програма дій відображала довкілєві цілі європейської спільноти, виходячи з викликів, які поставали перед нею в силу поточних змін і потенційних загроз у

¹⁶ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 7. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁷ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 11. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁸ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 8. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

виробничому, енергетичному, управлінському та інших секторах.

Наприклад, перші дві програми дій з навколишнього середовища закріпили такі принципи екологічної політики: запобігання забрудненню, а не боротьба з наслідками негативного впливу; врахування впливу на навколишнє середовище на ранніх стадіях прийняття рішень; зменшення використання природних ресурсів і природи, що може суттєво вплинути на екологічний баланс; покращення наукових і технічних знань, з метою вживання ефективних заходів для збереження й поліпшення навколишнього середовища; «забруднювач платить»; уникнення транскордонного впливу; врахування в екологічній політиці Співтовариством і державами-членами інтересів країн, що розвиваються; визначення довготермінової концепції європейської екологічної політики; розвиток екологічної освіти; координація національних програм у сфері навколишнього середовища Співтовариством та ін.¹⁹ А при виконанні сьомої Програми у грудні 2019 року Європейською Комісією було представлено Європейський зелений курс, головною метою якого є перетворення Євросоюзу до 2050 року на перший у світі кліматично нейтральний континент з ефективною, сталою та конкурентоспроможною економікою, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу для усіх країн-членів Спільноти²⁰.

¹⁹ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 11–12. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

²⁰ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання

Також програми дій формували вектори розвитку вторинного довкілєвого законодавства ЄС.

До прикладу, протягом п'ятирічного періоду виконання третьої Програми, Європейським парламентом та Радою було прийнято понад 60 правових актів з екологічних питань²¹. А серед прийнятих у роки дії четвертої Програми актів можна відмітити: директиви щодо гармонізації національного екологічного законодавства держав-членів; директиву 90/313/ЄЕС від 7 червня 1990 року про свободу доступу до інформації про навколишнє середовище; низку директив щодо охорони довкілля від забруднення; дві директиви 90/219/ЄЕС та 90/220/ЄЕС від 23 квітня 1990 року про обмежене використання та про навмисний випуск у навколишнє середовище генетично модифікованих мікроорганізмів²².

Таким чином, проходив активний розвиток вторинного законодавства Європейських Співтовариств у сфері навколишнього середовища, незважаючи на відсутність відповідних положень щодо охорони довкілля в первинному законодавстві, тобто в установчих договорах Європейських Співтовариств. Тим не менше, Суд Європейських Співтовариств ще у 1985 р. в одній із своїх справ називає охорону навколишнього середовища одним із завдань Співтовариства та виправдовує обмеження,

Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 14. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

²¹ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 9. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

²² Так як 21, С. 11–12.

пов'язані з розміщенням відходів, необхідністю охорони довкілля²³.

Поштовхом для введення довкіллевих проблем у норми установчих договорів слугував Єдиний європейський акт (1986)²⁴, яким Договір про Європейське економічне співтовариство було доповнено розділом «Довкілля». Цей документ не просто встановив, що завдання захисту довкілля є складовою частиною інших напрямів політики Співтовариства, але й закріпив такі принципи діяльності щодо нього як: превентивних дій; відшкодування шкоди навколишньому середовищу, головним чином шляхом усунення його джерел; оплати збитку тими, хто його заподіяв.

Договір про заснування Європейського Союзу 1992 року поставив нову ціль перед державами-членами – досягнення збалансованого та сталого розвитку. Було визначено ще одну ціль політики Співтовариства в сфері захисту навколишнього середовища – забезпечення на міжнародному рівні заходів, пов'язаних з вирішенням екологічних проблем у регіональному і міжнародному масштабах. Важливе значення для розвитку політики у сфері охорони довкілля мав і Амстердамський договір 1997 року, який ввів принцип захисту навколишнього середовища як принцип діяльності Європейського Співтовариства²⁵. В 2007 році Лісабонський договір зробив

²³ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 13. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

²⁴ Єдиний європейський акт від 17.02.1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text (дата звернення: 15.06.2026).

²⁵ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-

зміну клімату та сталий розвиток пріоритетними. Він також надав ЄС правосуб'єктність для укладання міжнародних угод²⁶.

Сьогодні ключові довкілєві норми первинного законодавства ЄС містяться в розділі XX Договору про функціонування Європейського Союзу (в основному ст. ст. 11, 191–193, побіжно ст. ст. 114, 171, 194) та підтверджують довкілєву орієнтацію всіх політик і дій ЄС у ст. ст. 3, 21 Договору про Європейський Союз²⁷, ст. 37 Хартії основоположних прав Європейського Союзу (2007)²⁸.

Проте зрозуміло, що фактично ці правові норми мають декларативний характер і деталізуються вже в актах вторинного законодавства ЄС. Останнє представлене об'ємною та розгалуженою системою директив, регламентів, рішень, рекомендацій і висновків щодо довкілля. При цьому лєвова частка в нїй припадає саме на директиви й регламенти. Традиційно серед них виділяють нормативно-правові акти загального характеру (горизонтальне довкілєве законодавство ЄС) і поресурсове (галузєве довкілєве законодавство ЄС).

Перша група включає документи, які поширюються на всі довкілєві напрямки та охоплюють підходи, що мають

Львів", 2004. С. 14–15. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

²⁶ Environment policy: general principles and basic framework. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework> (дата звернення: 15.06.2026).

²⁷ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992 р., 25.03.1957 р. Дата оновлення: 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 15.06.2026).

²⁸ Charter of Fundamental Rights of the European Union of 12.12.2007. Date of publication: 07.06.2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:12016P/TXT> (Last accessed: 15.06.2026).

універсальне застосування в довкіллевих питаннях. Наприклад, Директива 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів і програм на навколишнє середовище, Директива 2003/4/ЄС про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС, Директива 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди, Директива 2011/92/ЄУ про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проектів на довкілля (кодифікація), Регламент (ЄС) № 1367/2006 про застосування положень Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, до установ і органів Співтовариства, Регламент (ЄС) № 1221/2009 про добровільну участь організацій у схемі екологічного менеджменту та аудиту Співтовариства (EMAS), що скасовує Регламент (ЄС) № 761/2001 і Рішення Комісії 2001/681/ЄС та 2006/193/ЄС, Рішення Ради 2005/370/ЄС про укладення від імені Європейського Співтовариства Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища й інші.

До другої групи належать акти ЄС, які застосовуються при регулюванні конкретних довкіллевих проблем галузевого характеру, до прикладу: збереження біологічного різноманіття, захист лісів, охорона вод, якість атмосферного повітря, управління відходами, зміни клімату тощо. За різними даними в законодавстві ЄС їх налічується від 200 до понад 300 найменувань.

Принагідно наголосимо, що довкілля є не просто окремим вектором політики ЄС чи обов'язковим

елементом для врахування при розбудові потенціалу ЄС. Зараз сміливо можна констатувати, що довкілєве право ЄС виступає рушієм розвитку й орієнтиром руху права ЄС загалом. Саме довкілєві питання й необхідність раціональних відповідей на них, потреба в виробленні спільної дорожньої карти для дій закладаються в основу сучасної стратегії ЄС і визначають перспективні напрямки як для внутрішнього поступу держав-членів, так і зовнішньої прогресу ЄС у економічній, екологічній і соціальній сферах. Яскравим доказом чого слугує нова ініціатива ЄС – Європейський зелений курс.

Як ми уже зазначали, Європейський зелений курс (далі – ЄЗК) був представлений у грудні 2019 року при виконанні сьомої Програми дій з охорони навколишнього середовища до 2020 року «Жити добре в рамках обмеженості ресурсів нашої планети»²⁹. Його проголошення зумовило суспільний інтерес і політичні дискусії. Стало очевидним, що обраний шлях є амбітним, але стратегічним і потребуватиме не тільки адміністративних рішень, а й регулятивних, ринкових, процедурних інструментів, різносторонньої співпраці, інвестиційних ресурсів, інформаційної кампанії. Водночас окреслені ним потенційні зміни матимуть кроссекторальний вплив на всі галузі економіки: промисловість, будівництво, сільське господарство, торгівлю, управління та інші й вимагатимуть потужних наукових досліджень та технологічних інновацій. Також вони без перебільшень формуватимуть подальші довкілєві тенденції для всієї світової спільноти й одночасно суттєво видозмінюватимуть звичний людству спосіб організації життя.

²⁹ On a General Union Environment Action Programme to 2020 ‘Living well, within the limits of our planet’: Decision of the European Parliament and of the Council of 20.11.2013. No 1386/2013/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2013/1386/oj/eng> (Last accessed: 15.06.2026).

Це нова стратегія зростання, метою якої є перетворення ЄС на справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною, ресурсоефективною й конкурентоспроможною економікою, де до 2050 року не буде чистих викидів парникових газів, а економічне зростання буде відокремлене від використання ресурсів. Він також має на меті захист, збереження та примноження природного капіталу ЄС, а також захист здоров'я й благополуччя громадян від ризиків і впливу, пов'язаних з навколишнім середовищем. Водночас цей перехід має бути справедливим і інклюзивним. Він має ставити людей на перше місце та звертати увагу на регіони, галузі промисловості й працівників, які зіткнуться з найбільшими викликами³⁰.

Ключовими напрямками ЄЗК є чиста енергія, кліматична дія, будівництво та реновація, стійка промисловість, стійка мобільність, зменшення забруднення довкілля, біорозмаїття, стійка аграрна політика (Стратегія «Від лану до столу»). Тобто ЄЗК стосується не стільки кліматичної політики, скільки зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання для забезпечення життя людини у гармонії з планетою та її ресурсами³¹.

Аналіз Повідомлення Європейської комісії дозволяє виділити такі ключові елементи ЄЗК як: підвищення кліматичних амбіцій ЄС на 2030 і 2050 роки; постачання

³⁰ The European Green Deal: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 11.12.2019. COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640> (Last accessed: 15.06.2026).

³¹ Європейський Зелений Курс. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda> (дата звернення: 15.06.2026).

чистої, доступної та безпечної енергії; мобілізація промисловості для чистої й циркулярної економіки; будівництво та реконструкція енерго- й ресурсоефективним способом; прагнення до нульового забруднення для довкілля без токсичних речовин; збереження та відновлення екосистем і біорізноманіття; «від ферми до виделки»: справедлива, здорова й екологічно чиста продовольча система; прискорення переходу до сталої та розумної мобільності. При цьому трансформація економіки ЄС для сталого майбутнього базується на належному фінансуванні й справедливому переході (нікого не залишити позаду).

Окрім основних напрямків, Зелений Курс містить додаткові складові: Інвестиційний план сталого розвитку Європи, Закон про клімат, механізм справедливого переходу, Європейський кліматичний пакт³².

Досягнення кліматичної нейтральності потребуватиме заходів з боку всіх галузей економіки ЄС, зокрема, інвестицій в екологічно чисті технології, підтримки інновацій, виробництва більш чистих, доступних і сталих видів приватного та громадського транспорту, декарбонізації енергетичного сектору, переобладнання будівель за рахунок більш енергоефективних технологій, розширення співпраці з міжнародними партнерами для вдосконалення глобальних екологічних стандартів³³.

Отож ЄЗК є стимулом для: розвитку відновлювальної енергетики, суттєвого зменшення видобутку та використання викопного палива; переходу до стандартів

³² Європейський Зелений Курс. URL: <https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs> (дата звернення: 15.06.2026).

³³ Рада зовнішньої політики “Українська призма”. Європейський Зелений Курс зовнішньополітичний та безпековий вимір участі України. С. 5–6. URL: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Green-Deal.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

циркулярної економіки, модернізації її галузей (промисловості) та декарбонізації (зменшення викидів і негативного впливу на довкілля); розвитку ІТ-сектору; розвитку сталого, органічного сільського господарства (насамперед без пестицидів і агрохімікатів); реалізації ефективної природоохоронної державної політики, роботи в напрямку збереження біорізноманіття; подальшої інтеграції і регіональної співпраці з країнами ЄС³⁴.

Задля практичного втілення поставленої мети ЄС розробив низку нових стратегій, що відповідають цілям ЄЗК, включаючи Стратегію біорізноманіття на період до 2030 року³⁵, Стратегію біоекономіки, Стратегію щодо хімічних речовин, Лісову стратегію, Стратегію щодо пластику, Стратегію захисту ґрунтів на період до 2030 року, Стратегію текстильної промисловості, Стратегію водної стійкості, а також План дій з циркулярної економіки, План дій щодо нульового забруднення й Програму дій з навколишнього середовища до 2030 року³⁶.

Тобто пакет включає ініціативи, що стосуються клімату, навколишнього середовища, енергетики, транспорту, промисловості, сільського господарства та сталого фінансування, що тісно взаємопов'язані між собою³⁷.

³⁴ Навіщо Україні Європейський Зелений Курс. URL: <https://epl.org.ua/human-posts/navishho-ukrayini-yevropejskyj-zelenyj-kurs/> (дата звернення: 15.06.2026).

³⁵ Danyliuk L. R. Legal Protection of Biological Diversity in the EU. *Law and Society*. 2022. Volume 5. P. 3. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/view/6485> (Last accessed: 15.06.2026).

³⁶ European Green Deal. The EU's roadmap for a sustainable economy, striving to make Europe climate neutral in 2050. URL: <https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs> (Last accessed: 15.06.2026).

³⁷ Кицюк І. В., Науменко Н. С., Присяжнюк В.В. Європейський зелений курс: можливості та наслідки для Українського бізнесу. *Економіка та*

Відтак доречно конкретизувати актуальні завдання, виконання яких передбачено для реалізації вимог ЄЗК і які є новітніми викликами для права ЄС. Зважаючи на значення для європейського довкілєвого законодавства програм дій з навколишнього середовища, доцільно звернутися до поточної – восьмої Програми дій з охорони навколишнього середовища до 2030 року³⁸ й охарактеризувати її положення.

Так, Програма має шість взаємопов'язаних тематичних пріоритетних цілей на період до 31 грудня 2030 року: 1) досягнення скорочення викидів парникових газів до 2030 року та кліматичної нейтральності до 2050 року; 2) підвищення адаптивної здатності, зміцнення стійкості та зменшення вразливості до зміни клімату; 3) просування до моделі регенеративного зростання, відокремлення економічного розвитку від використання природних ресурсів і деградації навколишнього середовища, прискорення переходу до циркулярної економіки; 4) прагнення до нульового забруднення, зокрема для повітря, води та ґрунту, охорона здоров'я й благополуччя європейців; 5) захист, збереження та відновлення біорізноманіття, зміцнення природного капіталу; 6) зменшення екологічного та кліматичного тиску, пов'язаного з виробництвом і споживанням (особливо в сферах енергетики, промисловості, будівництва,

суспільство. 2023. № 56. С. 2. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3048/2969> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-87>.

³⁸ On a General Union Environment Action Programme to 2030: Decision of the European Parliament and of the Council of 06.04.2022. (EU) 2022/591. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022D0591> (Last accessed: 15.06.2026).

інфраструктури, мобільності, туризму, міжнародної торгівлі й продовольчої системи)³⁹.

Серед інших завдань, які містяться в перелічених вище стратегіях і планах, можна виділити:

1) біорізноманіття: створення ширшої мережі охоронних територій на суші та на морі; запуск плану ЄС з відновлення природи; впровадження заходів для забезпечення необхідних трансформаційних змін (розблокування фінансування, розробка посиленої системи управління) та для вирішення глобальної проблеми біорізноманіття⁴⁰;

2) біоекономіка: забезпечення довгострокової конкурентоспроможності біоекономіки ЄС і інвестиційної безпеки; збільшення ресурсоефективного та циклічного використання біологічних ресурсів; забезпечення конкурентоспроможного й сталого постачання біомаси; позиціонування ЄС на швидкозростаючому міжнародному ринку біоматеріалів, біовиробництва, біохімічних речовин, а також агропродовольчої та біотехнологічної галузей⁴¹;

3) хімічні речовини: заборона найшкідливіших хімічних речовин у споживчих товарах – дозвіл їх використання лише там, де це необхідно; врахування «коктейльного ефекту» хімічних речовин під час оцінки ризиків, пов'язаних з ними; поступове припинення використання пер- та поліфторалкільних речовин (PFAS) у

³⁹ Environment action programme to 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_en (Last accessed: 15.06.2026).

⁴⁰ Biodiversity strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en#implementation (Last accessed: 15.06.2026).

⁴¹ Bioeconomy Strategy. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/bioeconomy-strategy_en (Last accessed: 15.06.2026).

ЄС, окрім випадків, коли їх використання є необхідним тощо⁴²;

4) ліси: сприяння сталому розвитку лісової біоекономіки для виробництва довговічної деревної продукції; забезпечення сталого використання деревних ресурсів для біоенергетики; сприяння недеревній лісовій біоекономіці, включаючи екотуризм; розвиток навичок і розширення можливостей людей для сталої лісової біоекономіки; захист останніх первинних і старовікових лісів; забезпечення відновлення лісів і посилення сталого управління лісами для адаптації до зміни клімату та стійкості лісів; відновлення й заліснення біорізноманіття лісів; забезпечення фінансових стимулів для покращення кількості та якості лісів⁴³;

5) пластик: запровадження переробки прибуткової для бізнесу; обмеження пластикових відходів; заохочення інновацій і інвестицій; стимулювання глобальних змін⁴⁴;

6) ґрунти: розробка спеціальної законодавчої пропозиції щодо здоров'я ґрунтів до 2025 року; сприяння сталому управлінню ґрунтами як стандартній практиці; відновлення керованих і осушених торфовищ; оцінка необхідності юридично обов'язкового «ґрунтового паспорта»; розробка спільної методології оцінки опустелювання та деградації земель; розширення

⁴² Chemicals strategy. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/chemicals-strategy_en (Last accessed: 15.06.2026).

⁴³ EU Forest Strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/forest-strategy_en (Last accessed: 15.06.2026).

⁴⁴ Plastics strategy. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/plastics-strategy_en#actions (Last accessed: 15.06.2026).

досліджень, збору даних і моніторингових зусиль шляхом залучення суспільства й мобілізації фінансових ресурсів⁴⁵;

7) текстильна промисловість: встановлення вимог до дизайну текстильних виробів, щоб вони служили довше, їх було легше ремонтувати та переробляти, а також вимог щодо мінімального вмісту перероблених матеріалів; представлення чіткішої інформації й запровадження цифрового паспорту продукту; зменшення надвиробництва та надспоживання, перешкоджання знищенню непроданих або повернутих текстильних виробів; регулювання проблеми ненавмисного викиду мікропластику з синтетичного текстилю; запровадження правил розширеної відповідальності виробників текстильних виробів тощо⁴⁶;

8) води: відновлення та захист кругообігу води; побудова водно-розумної економіки; забезпечення доступу до чистої й недорогої води для всіх⁴⁷;

9) циркулярна економіка: зробити екологічно чисті продукти нормою; розширення можливостей споживачів; зосередження на секторах, які використовують найбільше ресурсів і де потенціал для циркулярної економіки високий; забезпечення менше відходів; зробити циркулярність вигідною для людей, регіонів і міст; очолення глобальних зусиль щодо циркулярної економіки⁴⁸;

⁴⁵ Soil Strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/soil-health/soil-strategy-2030_en (Last accessed: 15.06.2026).

⁴⁶ EU strategy for sustainable and circular textiles. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/textiles-strategy_en (Last accessed: 15.06.2026).

⁴⁷ Water resilience strategy. URL: https://commission.europa.eu/topics/environment/water-resilience-strategy_en (Last accessed: 15.06.2026).

⁴⁸ Circular Economy Action Plan. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (Last accessed: 15.06.2026).

10) нульове забруднення: покращення якості повітря для зменшення кількості передчасних смертей, спричинених забрудненням повітря, на 55%; покращення якості води шляхом зменшення кількості відходів, пластикового сміття в морі (на 50%) і мікропластику, що потрапляє в навколишнє середовище (на 30%); покращення якості ґрунту шляхом зменшення втрат поживних речовин і використання хімічних пестицидів на 50%; скорочення на 25% екосистем ЄС, де забруднення повітря загрожують біорізноманіттю; зменшення на 30% частки людей, які хронічно страждають від транспортного шуму; значне зменшення утворення відходів і на 50% залишкових побутових відходів⁴⁹.

Як бачимо, окреслені планові дії, які зафіксовані в нових стратегічних і програмних документах ЄС, з одного боку виступають самостійними напрямками європейської політики, а з іншого є логічно пов'язаними між собою, взаємозалежними та спрямованими на досягнення спільної мети в рамках ЄЗК. Вони далеко виходять за межі виключно правових категорій, оскільки потребують й економічних, технічних і інших знань та розуміння внутрішніх процесів. Водночас вони не є суто декларативними адже потребують реальних кроків для практичного втілення. Це в свою чергу вимагає оформлення належної юридичної основи та здійснення в регламентованому законному полі. Тому ЄС потрійно працює над розробкою та вдосконаленням правових механізмів, які запускають виконання вимог ЄЗК.

Наприклад, у 2021 році, в рамках ЄЗК, Єврокомісія запропонувала додатковий пакет законодавчих ініціатив – пакет «Fit for 55», що закріпив більш широкий спектр цілей

⁴⁹ Zero Pollution Action Plan. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/zero-pollution-action-plan_en (Last accessed: 15.06.2026).

з питань клімату й енергетики для країн-членів ЄС⁵⁰. У ньому вміщено 5 абсолютно нових пропозицій, що спрямовані на подолання кожної окремої проблеми пов'язаної з глобальними кліматичними змінами. Зокрема, це такі ініціативи: 1) FuelEU Maritime – спрямована на стимулювання використання відновлюваного та низьковуглецевого палива у морському транспорті; 2) CBAM (Carbon Border Adjustment Mechanism; укр. – механізм коригування викидів вуглецю на кордоні) – спрямована на запобігання переміщення виробництва до інших держав за межі Союзу з метою компенсування скорочення викидів вуглецю у самому ЄС; 3) ReFuelEU Aviation – має на меті досягти збільшення частки екологічного чистого авіаційного палива (передусім синтетичного) шляхом підвищення як попиту, так і пропозиції, задля зменшення шкідливих авіаційних викидів; 4) Кліматичний соціальний фонд – спрямований на забезпечення підтримки вразливих суб'єктів від цінового впливу системи торгівлі викидами; планується створення фонду протягом 2026–2032 року, з можливістю запровадження витрат з початку 2026 року відповідно; виступатиме частиною бюджету ЄС; 5) Лісова стратегія ЄС – спрямована на забезпечення захисту та відновлення лісів ЄС шляхом висадки нових дерев, захист біорізноманіття у лісах, раціонального використання лісових ресурсів, захисту незайманих лісів, що складають близько трьох відсотків території Союзу⁵¹.

⁵⁰ Зелене відновлення України: керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення. С. 67. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke3226/files/2024-04/undp-ua-green-recovery-ukr.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

⁵¹ Шерстюк С. В., Шерстюк К. Д. Європейський зелений курс: можливості та виклики для України в реалізації кліматичної політики ЄС. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2024. № 9. С. 187. URL:

У відповідь на воєнну агресію росії проти України і, як наслідок, енергетичну кризу, Єврокомісія доповнила своє кліматичне регулювання планом RePowerEU, який ставить за мету повністю позбутись залежності ЄС від російського газу до 2027 року та базується на трьох основних елементах: енергозбереженні, відновлюваних джерелах енергії й диверсифікації постачання природного газу⁵². Зрештою, у березні 2023 року Єврокомісія презентувала пропозицію довгоочікуваних реформ ринку електроенергії, що покликані зменшити залежність країн-членів ЄС від природного газу, створити більше стимулів для розвитку відновлюваних джерелах енергії та допомогти промисловості декарбонізуватись⁵³.

1.2. Принципи довкілєвого права ЄС: теоретичне значення та практична імплементація⁵⁴

В теорії держави й права основні засади правового регулювання суспільних відносин визначають через поняття «принципи». Фактично принципи це фундамент, на якому будується вся правова система, який формує напрями регламентації всіх правових відносин і який слугує вказівником розвитку суспільства та держави.

В наукових дослідженнях зустрічається ряд дискусій щодо правової природи, взаємозв'язку та співвідношення

http://lsej.org.ua/9_2024/43.pdf (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/41>.

⁵² Зелене відновлення України: керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення. С. 68. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-green-recovery-ukr.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

⁵³ Так як 52, С. 69.

⁵⁴ на матеріалах, вперше опублікованих: Danyliuk L. R. The Legal Foundations of Environmental Protection in the European Union. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Ужгород, 2025. № 4, ч. 2. С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.3>.

принципів права й норм права, принципів права та принципів правового регулювання, принципів права й принципів правової політики тощо. Однак саме принципи права є першоосновою та конструкцією на яких базуються усі інші елементи права й які визначають напрями правового регулювання суспільних відносин і вектори правової політики. Тобто в даному контексті доцільно вести мову про генезу вказаних понять як про первинне та похідне⁵⁵.

Водночас нам відомі різні критерії класифікації принципів права, серед яких одним із найпоширеніших є сфера їх дії. Відтак виділяють загальні (є універсальними для всіх галузей права), галузеві (притаманні для конкретної галузі права) та міжгалузеві принципи (використовуються в декількох галузях права).

Говорячи про принципи права Європейського Союзу, варто зазначити, що їх трактують як керівні засади, що концентровано виражають важливі сутнісні риси і цінності, властиві правовій системі Європейського Союзу, визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин у рамках інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, відрізняються різноманіттям за їх походженням (матеріальними джерелами), за джерелами їхнього закріплення (формальними джерелами), за змістовним планом і за їхнім функціональним значенням.⁵⁶

⁵⁵ Danyliuk L. R. The Legal Foundations of Environmental Protection in the European Union. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 04, частина 2. С. 24. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/5-1.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.3>.

⁵⁶ Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. С. 10. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad5a89a4-946c-4295-9ad2-280902dadb28/content> (дата звернення: 15.06.2026).

Принципи права ЄС є ядром права ЄС, відправними початками, незаперечними вимогами, що ставляться перед суб'єктами застосування й які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу відносин та відрізняються універсальністю, вищою імперативністю, загальною значимістю та стабільністю⁵⁷. Правові принципи ЄС – це основні засади даної правової системи, які визначають зміст правотворення, правозастосування та правоохоронної діяльності Союзу в цілому та його держав-членів⁵⁸.

Більше того в спеціальних доктринальних працях поруч із принципами права ЄС окрема увага присвячується правовій природі та особливостям поняття «цінності ЄС», співвідношенню категорій «принципи права ЄС» і «цінності ЄС»⁵⁹.

Зокрема В. В. Колесніченко робить висновок, що цінності Європейського Союзу – це загальні принципи права ЄС найбільш високого порядку (так би мовити «мегапринципи»), що відбивають основні засади, які утворюють правове надбання сучасної європейської цивілізації, дотримання яких гарантовано на високому –

⁵⁷ Корнієнко М. В. Співвідношення права ЄС та Європейського права. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 21. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/04.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

⁵⁸ Оніщенко Н. М. Правова система Європейського Союзу в контексті концепцій та вимірів науки порівняльного правознавства. *Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, О. В. Кресіна; упор. О. В. Кресін, О. Д. Рожко*. Київ-Шамборі: Логос, 2010. С. 94. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/55626835.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

⁵⁹ Danyliuk L. R. The Legal Foundations of Environmental Protection in the European Union. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 04, частина 2. С. 25. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/5-1.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.3>.

наднаціональному – рівні. Їх можна назвати і принципами-цінностями, оскільки багато які з них (свобода, демократія, правова держава, повага прав людини й основних свобод) раніше були закріплені у ст. 6 Договору про Європейський Союз 1992 р., де було названо «принципами». Крім того, в інших статтях Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору (наприклад, ст. 21) зазначені цінності також називаються «принципами». У тій же статті, де закріплено цінності Союзу, вони визнаються загальними для всіх держав-членів, тобто входять до категорії загальних принципів права; вони є основними засадами, що утворюють правове надбання сучасної європейської цивілізації.⁶⁰

Серед ознак принципів права виділяють: вони є концентрованим виразом сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права; мають найбільш загальний характер; визначають змістовний характер системи права та її системних підрозділів, а також напрямки їх подальшого розвитку; мають пріоритет над нормами права; порівняно з правовими нормами, відрізняються більшою стійкістю (іншими словами, вони залишаються незмінними протягом тривалого часу); виступають як загальне мірило поведінки, не вказуючи права та обов'язки; зазвичай фіксуються в зовнішніх формах (джерелах) права; можуть застосовуватися і як неписані; важливою формою їхнього виявлення виступає судова практика⁶¹.

⁶⁰ Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. С. 10. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad5a89a4-946c-4295-9ad2-280902dadf28/content> (дата звернення: 15.06.2026).

⁶¹ Грушицький А. Принципи права та їх застосування у практиці Верховного Суду (цивільна юрисдикція). С. 7. URL:

Щодо ролі принципів права, то в правовій системі ЄС вона характеризується так: по-перше, принципи права є каркасом, несучою конструкцією правової системи; по-друге, принципи права є орієнтиром у формуванні і розвитку права, вони є керівними ідеями для законодавця, визначаючи шляхи удосконалювання правових норм; по-третє, вони суттєво впливають на формування правосвідомості людей, оскільки люди у своєму повсякденному житті керуються, як правило, не конкретними правовими нормами, а скоріше правовими принципами; по-четверте, вони можуть бути безпосередньою основою для прийняття індивідуальних юридичних рішень по конкретних справах; по-п'яте, у випадках прогалин у законодавстві принципи права можуть використовуватися як юридична підстава при розгляді спорів про право, при цьому вони виступають як джерело права; по-шосте, принципи права сприяють правильному тлумаченню правових норм⁶².

Відтак система принципів права Європейського Союзу – це сукупність тісно взаємозалежних та ієрархічно побудованих між собою керівних засад, що визначають загальну концептуальну спрямованість і конкретний зміст правового регулювання суспільних відносин у рамках інтеграційного утворення – Європейського Союзу⁶³.

Отож принципи довкілєвого права ЄС – це основоположні підходи, закріплені в законодавстві ЄС, на яких формуються подальші напрями правового

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Prinsip_19_04_24.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

⁶² Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. С. 11. URL:

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad5a89a4-946c-4295-9ad2-280902dadf28/content> (дата звернення: 15.06.2026).

⁶³ Так як 62, С. 17.

регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення природних об'єктів і їх ресурсів, реалізації та захисту екологічних прав у ЄС, забезпечення екологічної безпеки.

Більше того, екологічне право ЄС зараз охоплює загальні принципи та правила, викладені в Договорі про заснування ЄС (і Договорі про Євратом) з поправками, а також у сотнях директив, регламентів і рішень, що стосуються екологічних питань, прийнятих з 1967 року, та зобов'язання, що виникають для ЄС згідно з численними міжнародними угодами про охорону навколишнього середовища, стороною яких вона є⁶⁴.

Принагідно зазначимо, що до спеціальних принципів міжнародного права навколишнього середовища, які остаточно сформувалися і є загальновизнаними, відносяться: право людей на життя у сприятливому навколишньому середовищі та відповідальність за охорону і покращення навколишнього середовища для блага теперішнього і майбутніх поколінь; суверенне право держав розробляти свої природні ресурси, і їх обов'язок у рамках національної юрисдикції не заподіювати шкоди навколишньому середовищу інших держав; міжнародна відповідальність за заподіяння такої шкоди; міжнародне співробітництво держав у сфері охорони довкілля на основі рівноправ'я; попередження забруднення морів та заподіяння шкоди навколишньому середовищу⁶⁵, а також: стабільний розвиток, що передбачає екологізацію економічного і соціального розвитку; екологічна безпека

⁶⁴ Sands Ph. Principles of international environmental law: Textbook. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 749.

⁶⁵ Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник / під заг. ред. проф. С. М. Кравченко. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. С. 27–28.

держав на засадах взаємного співробітництва; перестороги в екологічній діяльності; скоординований підхід до планування й управління в галузі охорони навколишнього середовища; ефективна і динамічна роль міжнародних організацій у галузі охорони і поліпшення навколишнього середовища; наукова обґрунтованість екологічних заходів; контроль за дотриманням узгоджених між державами екологічних вимог; доступ громадськості до екологічної інформації й розв'язання екологічних проблем; поширення екологічної інформації та відповідних знань серед населення; відшкодування шкоди, завданої довкіллю, зокрема на засадах «забруднювач платить»; мирне врегулювання екологічних спорів між суб'єктами міжнародного права навколишнього середовища⁶⁶.

Зрозуміло та логічно, що принципи права ЄС піддаються класифікації за різноманітними критеріями та підходами, серед яких найчастіше зустрічаються сфера дії (загальні й спеціальні), акти закріплення (установчі договори, вторинне законодавство, судова практика, міжнародні документи), внутрішня структуризація (вертикальні та горизонтальні) тощо.

На думку Л. Л. Богачової, класифікація принципів права має теоретичне і практичне значення. Вона дає змогу краще пізнати юридичну природу принципів права; установити вертикальні і горизонтальні зв'язки між різними групами (видами) принципів права в рамках одного і того ж їх роду; визначити місце кожного з них у системно-ієрархічній структурі права; виробити рекомендації щодо підвищення їх регулятивної ефективності⁶⁷.

⁶⁶ Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: «Видавництво «Юридична думка», 2005. 755.

⁶⁷ Богачова Л. Л. Принципи європейського і національного права (порівняльно-правовий аналіз критеріїв класифікації). *Державне*

Ми погоджуємося з такою позицією, але свою місію в межах даного підрозділу вбачаємо не так у дослідженні існуючих критеріїв чи виокремленні нових підходів до класифікації принципів довкіллевого права ЄС, як у проведенні впорядкування існуючих правових засад охорони довкілля в ЄС і представлення їх комплексної системи. Тому вважаємо за необхідне перейти до вивчення взаємозв'язку цінностей ЄС і його довкіллевого права.

Цінності ЄС і охорона довкілля. Єдина й взаємозалежна комплексна система принципів права Європейського Союзу сформувалася відповідно до Лісабонського договору. Він являє собою звичайні поправки по текстах двох взаємозалежних основних установчих документів – Договору про створення Європейського союзу й Договору про створення Європейського Співтовариства. Однак ним передбачено зміни в системі й змісті принципів права Європейського Союзу⁶⁸.

Фактично Лісабонським договором уводиться поняття «цінностей Союзу», безпосередній зв'язок із принципами якого неважко помітити. Так, ст. 2 Договору про Європейський Союз у новій редакції говорить: «Союз заснований на цінностях поваги людського достоїнства, свободи, демократії, рівності, правової держави й дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншостей. Ці цінності є загальними для

будівництво та місцеве самоврядування. 2013. Випуск 26. С. 47. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7549/1/Bogacheva_47.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

⁶⁸ Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу у світлі Лісабонського договору. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2009. Випуск 36. С. 187. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e9a7e1e1-0bcb-47b1-b3fc-ac86991300bd/content> (дата звернення: 15.06.2026).

держав-членів у рамках суспільства, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю й рівністю жінок і чоловіків». Як показує системне тлумачення норм Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору, про зазначені цінності правильно говорити як про цінності-принципи адже на них базується вся сучасна європейська цивілізація. Ці цінності-принципи відрізняються від інших принципів права ЄС також рівнем і суворістю захисту у випадку порушення. Гарантом їхнього дотримання всіма державами-членами виступає сам Союз. Санкція для держав-порушників передбачена самим установчим договором⁶⁹.

Також Лісабонський договір більш детально закріплює цінності, інтереси й принципи, що визначають відносини Європейського Союзу з іншим світом. Так, відповідно до п'ятого параграфу ст. 3 Договору про Європейський Союз такими виступають: мир, безпека, стійкий розвиток планети, солідарність і взаємоповага народів, вільна й справедлива торгівля, викорінювання бідності й захист прав людини, у тому числі прав дитини, принципи міжнародного права, особливо принципи Уставу ООН⁷⁰.

Підтримуючи таке обґрунтування В. В. Колесніченка й запропонований підхід до розуміння цінностей-принципів, варто додатково наголосити на їх значенні, яке виходить за рамки усталених чи формальних норм. Адже з одного боку ми ведемо мову про ті засади, які мають бути присутні в

⁶⁹ Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу у світлі Лісабонського договору. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2009. Випуск 36. С. 183. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e9a7e1e1-0bcb-47b1-b3fc-ac86991300bd/content> (дата звернення: 15.06.2026).

⁷⁰ Так як 69, С. 184.

демократичному утворенні за замовчуванням і безсумнівно й сприймаємо їх як щось належне і невід’ємне. З іншого, як раз у забезпеченні функціонування правовідносин охорони, використання та відтворення природних об’єктів і їх ресурсів, реалізації та захисту екологічних прав у ЄС, гарантуванні екологічної безпеки демонструється роль таких «надпринципів» як рівність, верховенство права й повага до прав людини, правосуддя, безпека, сталий розвиток планети, вільна справедлива торгівля, викорінення бідності та захист прав людини.

Загальні принципи права ЄС і охорона довкілля

В європейському праві головним джерелом принципів спочатку виступало прецедентне право. При формулюванні принципів права Союзу Суд Європейських Співтовариств спирається на спільні конституційні традиції держав-членів і загальновизнані принципи міжнародного права. Ряд принципів загального і спеціального характеру закріплений в установчих договорах Європейського Співтовариства та Європейського Союзу. Інші принципи, що належать до категорії загальних, закріплюються, переважно, у рішеннях Суду Європейських Співтовариств⁷¹.

Серед норм установчих документів ЄС виділяють як такі, що присвячені питанням охорони довкілля статтю 3 (3) Договору про Європейський Союз, статті 114 (3), 191 Договору про функціонування Європейського Союзу,

⁷¹ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 79. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

статтю 37 Хартії основоположних прав Європейського Союзу⁷².

Відповідно до ст. 3 (3) Договору про Європейський Союз, Союз засновує внутрішній ринок. Союз функціонує заради сталого розвитку Європи, що ґрунтується на збалансованому економічному зростанні та ціновій стабільності, конкурентоспроможній соціальній ринковій економіці, спрямованій на цілковиту зайнятість та соціальний прогрес, та високому рівні захисту і дедалі кращому стані довкілля. Союз сприяє науково-технічному прогресові.

В положеннях ст. 114 (3) Договору про функціонування Європейського Союзу визначено, що у своїх пропозиціях щодо здоров'я, безпеки, охорони довкілля та захисту прав споживачів, передбачених частиною 1, Комісія бере за основу високий рівень захисту з урахуванням, зокрема, будь-яких нових досягнень, що ґрунтуються на наукових фактах. У межах своїх відповідних повноважень Європейський Парламент та Рада також прагнуть досягти цієї мети.

Згідно з ст. 191 Договору про функціонування Європейського Союзу, Політика Союзу щодо довкілля сприяє досягненню таких цілей: збереження, захист та покращення якості довкілля; захист здоров'я людей; виважене та раціональне використання природних ресурсів; заходи зі сприяння на міжнародному рівні для вирішення регіональних та всесвітніх проблем довкілля та, зокрема, боротьба зі зміною клімату. Політика Союзу щодо довкілля націлена на високий рівень захисту, враховуючи

⁷² de Sadeleer N. The principle of a high level of environmental protection in EU law: policy principle or general principle of law? *Miljörättsliga Perspektiv Och Tankeväндor*: Vänbok Till, Jan Darpo and Gabriel Michanek. Uppsala: Iustus Förlag AB, 2013. P. 454. URL: <https://ssrn.com/abstract=2284938> (Last accessed: 15.06.2026).

відмінності ситуацій в різних регіонах Союзу. Політика Союзу ґрунтується на принципі перестороги та на принципах необхідності вживання запобіжних заходів, необхідності виправлення екологічної шкоди, насамперед у її виток, та на принципі «забруднювач має платити».

Стаття 37 Хартії основоположних прав Європейського Союзу проголошує, що високий рівень захисту довкілля та поліпшення його якості повинні бути невід'ємною складовою політик Союзу та повинні забезпечуватися згідно з принципом сталого розвитку.

Крім цього, вимоги щодо охорони довкілля повинні бути невід'ємною частиною визначення та реалізації політик та дій Союзу, зокрема з огляду на сприяння сталому розвитку (ст. 11 Договору про функціонування Європейського Союзу).

Очевидно, що інтеграція екологічних питань, яку це правило вимагає для ЄС, можливо, є необхідним внеском у досягнення узгодженості політики сталого розвитку, або стійкості – як її зараз часто називають⁷³. Принцип інтеграції став частиною Стратегії сталого розвитку ЄС, яка забезпечує довгострокове бачення, що передбачає поєднання динамічної економіки з соціальною згуртованістю й високими екологічними стандартами. Це вимагає нового акценту на координації та інтеграції політики. В рамках реалізації Стратегії сталого розвитку ЄС Комісія запровадила систему розширеної оцінки впливу для всіх основних політичних пропозицій. Крім того, принцип інтеграції став частиною Політики згуртованості,

⁷³ Sjaafjell B. The Environmental Integration Principle: A Necessary Step Towards Policy Coherence for Sustainability (preprint). *The EU and the Proliferation of Integration Principles under the Lisbon Treaty*: Francesca Ippolito, Maria Eugenia Bartolino and Massimo Condinanzi. Routledge, 2019. P. 1. URL: <https://ssrn.com/abstract=3294910> (Last accessed: 15.06.2026).

1.2. Принципи довкіллевого права ЄС: теоретичне значення та практична імплементація

яка, як основна інвестиційна політика ЄС, має особливу відповідальність за врахування екологічних питань в своїх програмах і проектах⁷⁴. Тобто рамки політики ЄС забезпечуються у концепції сталого розвитку. Сталий розвиток зазначається у Договорі в якості всеосяжної довгострокової мети ЄС⁷⁵.

Однак, як ми бачимо, частина проаналізованих статей і закріплених у них ідеологічних напрямів екологічної політики ЄС переходять в межі спеціальних принципів довкіллевого права ЄС.

Повертаючись до загальних засад охорони довкілля в ЄС, слід додати, що до них в окремих публікаціях відносять такі як: верховенства права ЄС, ефективності, прямого впливу, інтеграції⁷⁶. Також у європейському праві навколишнього середовища використовуються процесуальні принципи європейського права: принцип пропорційності та принцип субсидіарності^{77,78}. Окремі з них були встановлені судовою практикою Суду ЄС у правовому порядку Європейського Союзу та знаходять відображення в установчих договорах ЄС^{79,80}.

⁷⁴ Vojtech Vomacka. Principles of European Environmental Law. URL: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EN/stand_alone/module_2/index.html (Last accessed: 15.06.2026).

⁷⁵ Екологічна політика та право України на шляху до європейської інтеграції: посібник / за ред. О. І. Бондаря. 2015. С. 14.

⁷⁶ Так як 74.

⁷⁷ Так як 74.

⁷⁸ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник. Львів: БФ “Екоправо-Львів”, 2004. С. 79. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW_02.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

⁷⁹ The Court of Justice in the legal order of the European Union. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7024/en/#jurisprudences (Last accessed: 15.06.2026).

⁸⁰ Так як 74.

Так, межі повноважень Союзу визначаються принципом надання повноважень. Союз здійснює свої повноваження згідно з принципами субсидіарності та пропорційності. Відповідно до принципу надання повноважень Союз діє в межах повноважень, наданих йому державами-членами згідно з Договорами заради досягнення визначених в них цілей. Повноваження, яких не надано Союзові згідно з Договорами, залишаються за державами-членами. Відповідно до принципу субсидіарності у сферах, що не належать до його виключної компетенції, Союз діє лише якщо та у такому обсязі, в якому держави-члени не можуть належним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному або місцевому рівнях, а натомість це краще здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів. Установи Союзу застосовують принцип субсидіарності, як встановлено Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. Національні парламенти забезпечують дотримання принципу субсидіарності згідно з процедурою, визначеною в цьому Протоколі. Відповідно до принципу пропорційності заходи Союзу за змістом та формою не виходять за межі того, що є необхідним для досягнення цілей Договорів. Установи Союзу застосовують принцип пропорційності, як встановлено Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. (ст. 5 Договору про Європейський Союз).

Для кращого розуміння цих принципів і їх змісту, пропонуємо розглянути приклади їх застосування. В Справі C-491/01 *British American Tobacco (Investments) та Imperial Tobacco*, пункти 181–183, Суд ЄС дійшов висновку, що усунення відмінностей щодо виробництва, представлення та продажу тютюнових виробів,

забезпечуючи водночас високий рівень захисту здоров'я, відповідає принципу субсидіарності. В Справі C-358/14 *Poland v Parliament and Council*, Суд ЄС підтвердив, що ЄС мав право заборонити продаж ментолових сигарет на європейському внутрішньому ринку. На думку Суду, заборону не можна вважати явно невідповідною для досягнення мети сприяння безперебійному функціонуванню внутрішнього ринку тютюнових і супутніх виробів, взявши за основу високий рівень захисту здоров'я людини, особливо молоді. Будь-які менш обмежувальні заходи не видаються однаково придатними для досягнення поставлених цілей⁸¹.

На думку Ю. В. Шабардіної, принципи пропорційності і «розумного регулювання» можна вважати взаємодоповнюючими. Пропорційність, згідно зі ст. 5 Договору про заснування Європейського співтовариства, означає неможливість накладання органами влади на громадян зобов'язань, які перевищують установлені межі необхідності, що впливають з публічного інтересу. «Розумне регулювання» означає досягнення результатів найменш обтяжливим шляхом⁸².

На основі проведеного аналізу положень установчих договорів ЄС, розглянутих наукових досліджень та публікацій, прикладів судової практики, вважаємо за доцільне виділити такі загальні засади правової охорони довкілля в ЄС як: принцип верховенства права ЄС, принцип прямої дії права ЄС, принцип співробітництва,

⁸¹ Vojtech Vomacka. Principles of European Environmental Law. URL: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EN/stand_alone/module_2/index.html (Last accessed: 15.06.2026).

⁸² Шабардіна Ю. В. Екологічна політика Європейського Союзу в контексті посилення євроінтеграційних процесів в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 3. С. 577. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/119.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

принцип інтеграції екологічних питань в політику та дії ЄС, принцип субсидіарності, принцип пропорційності.

Принципи правової охорони довкілля в ЄС

Також керуючись розглянутими джерелами можемо виділити наступні спеціальні принципи довкіллевого права ЄС: принципи перестороги та попередження, принцип виправлення шкоди в джерелі її виникнення, принцип сталого розвитку, принцип забруднювач платить.

Принципи перестороги та попередження є дуже подібними за звучанням, але мають різне змістове наповнення, підстави й практику застосування. Зокрема принцип перестороги може використовуватися якщо екологічні ризики від певної діяльності не є повністю доведеними та науково підтвердженими. Тобто існує тільки обґрунтована ймовірність чи підозра настання шкоди для довкілля.

Там, де існує невизначеність щодо ризику шкоди для довкілля, принцип запобіжних заходів дозволяє або вимагає вжиття захисних заходів, не чекаючи, поки шкода матеріалізується. Існує низка факторів, спільних для кожного визначення принципу запобіжних заходів – існування небезпеки та наукова невизначеність. Як наслідок, принцип запобіжних заходів завжди стосується потенційної шкоди та слугує інструментом для поєднання невизначеної наукової інформації й політичної відповідальності. До прикладу, в Справі C-254/19 *Friends of the Irish Environment*, Суд ЄС постановив, що оцінка наслідків проекту має проводитися, якщо не можна виключити, враховуючи найкращі наукові знання в цій галузі, що план або проект може вплинути на цілі охорони природи ділянки. Попередня оцінка цього проекту,

проведена до надання початкової згоди на проект, не може виключити цей ризик, якщо вона не містить повних, точних і остаточних висновків, здатних усунути всі розумні наукові сумніви щодо впливу робіт, і за умови, що немає змін у відповідних екологічних і наукових даних, немає змін у проекті та немає інших планів чи проектів⁸³.

Натомість принцип попередження застосовується для передбачення та запобігання шкоди довкіллю до того як вона настане. Фактично йде мова про вжиття превентивних заходів щодо діяльності небезпечність якої для довкілля є доказаною.

На відміну від принципу перестороги, він застосовується в законодавстві й політиці, коли ризик шкоди для навколишнього середовища є очевидним. Однак принципи перестороги та попередження тісно пов'язані один з одним, наприклад, у випадку хімічних речовин, що руйнують озоновий шар. У 1970-х роках на міжнародному рівні існував загальний консенсус (але не було доказів) щодо того, що хлорфторвуглеці можуть руйнувати озоновий шар. Тому їх використання було обережним (запобіжний захід). До кінця 1980-х років з'явилися наукові докази того, що виснаження стратосферного озонowego шару збільшує вплив ультрафіолетового випромінювання, посилюючи ризик раку шкіри та катаракти в людей і тварин. Це спонукало до превентивного підходу, який вимагав поступової відмови від хлорфторвуглеців. До укладення Монреальського протоколу в 1987 році існувала невизначеність щодо того, на який принцип спиратися, але

⁸³ Vojtech Vomacka. Principles of European Environmental Law. URL: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EN/stand_alone/module_2/index.html (Last accessed: 15.06.2026).

до моменту набрання чинності Протоколу в 1989 році існував науковий консенсус щодо ризику шкоди⁸⁴.

Принцип виправлення шкоди в джерелі її виникнення має на меті максимально присікти негативні для довкілля наслідки в місці їх утворення. Тобто мова йде не просто про усунення екологічної шкоди в майбутньому, а про мінімізацію її поширення.

Так, у Справі C-2/90 *Commission v Belgium*, Суд ЄС постановив, що принцип пріоритетного усунення шкоди навколишньому середовищу в джерелі означає, що кожен регіон, муніципалітет чи інший місцевий орган влади повинен вживати відповідних заходів для забезпечення збору, обробки та утилізації власних відходів; відповідно, вони повинні бути утилізовані якомога ближче до місця їх утворення, щоб максимально обмежити транспортування відходів⁸⁵.

У ширшому сенсі цей принцип слугує головним керівництвом для політики, на відміну від підходу «наприкінці труби». До прикладу, заохочення розробки екологічно чистих технологій і продуктів для зменшення забруднення на найраннішій стадії. Замість загальної екологічної ситуації, принцип наголошує на близькості до джерела, щоб ефективно боротися з накопиченням негативних зовнішніх ефектів. У Справі C-364/03 *Commission v Greece*, Суд ЄС постановив, що зобов'язання держав-членів вживати заходів, необхідних для скорочення викидів діоксиду сірки та азоту, не залежить від загальної екологічної ситуації регіону в якому розташоване

⁸⁴ Vojtech Vomacka. Principles of European Environmental Law. URL: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EN/stand_alone/module_2/index.html (Last accessed: 15.06.2026).

⁸⁵ Так як 84.

відповідне промислове підприємство, оскільки безперечно, що ці речовини мають шкідливий вплив на здоров'я людини, біологічні ресурси й екосистеми⁸⁶.

Отож суть даного принципу полягає в тому, що він використовується для: запобігання забруднення в джерелі, а не усунення наслідків його функціонування; спрямування регулювання забруднення довкілля від джерела, а не в широкому довкіллі; керівництва політики, а не застосовується як абсолютне правило.

Аналізуючи принцип сталого розвитку варто зазначити, що доволі часто його відносять до загальних принципів політики ЄС. Це й справді прослідковується в наведених нами статтях установчих договорів. Більше того він відомий нам як міжнародний принцип, що поєднує екологічну, соціальну та економічну складові й імплементований у дії міжнародної спільноти, а відтак і є орієнтиром європейського розвитку. Однак потрібно пам'ятати, що історично принцип сталого розвитку бере свої витоки та начала саме як еколого-правова дефініція спрямована на впровадження концепції «задовольняти потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

У вторинному законодавстві сталий розвиток слугує рамковим принципом, що лежить в основі цілей охорони довкілля, або в спеціальному законодавстві, або інтегрований у інші політики. Наприклад, згідно з пунктом 5 преамбули Директиви про птахів, збереження видів диких птахів, що природно зустрічаються на європейській території держав-членів, є необхідним для досягнення цілей Європейського Союзу щодо покращення умов життя

⁸⁶ Vojtech Vomacka. Principles of European Environmental Law. URL: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EN/stand_alone/module_2/index.html (Last accessed: 15.06.2026).

та сталого розвитку. Як наслідок, серед іншого, полювання на птахів обмежується певними видами, має бути сумісним з підтримкою популяції цих видів на задовільному рівні й має враховувати інші задовільні рішення (див. Справу C-161/19 *Commission v Austria*)⁸⁷.

Принцип забруднювач платить вважається одним із найефективніших у контексті накладення на забруднювачів фінансового навантаження за їхні дії. Однак потрібно зауважити, що цей принцип має багатовекторний характер і не зводиться виключно до заходів оподаткування та юридичної відповідальності. Фактично механізм його дії спрямований на: фінансові вкладення в виробничі процеси для запобігання забруднення, використання найефективніших доступних технологій, здійснення інших превентивних заходів; сплата екологічного податку й рентних платежів за спеціальне природокористування; відшкодування екологічних збитків, завданих діями чи бездіяльністю забруднювача; витрати на забезпечення довготривалого використання товарів і раціонального поводження з ними після втрати їх споживчих властивостей (постгарантійне використання, переробка, утилізація тощо).

Принцип «забруднювач платить» вимагає від забруднювачів нести екологічні та соціальні витрати на свої дії. До визнання й застосування принципу повітряні та водні ресурси використовувалися як «поглиначі» забруднення, а шкоду, завдану здоров'ю людей і майну, оплачувало суспільство, а не забруднювач. Непропорційні соціальні й приватні витрати на забруднення

⁸⁷ Vojtech Vomacka. Principles of European Environmental Law. URL: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EN/stand_alone/module_2/index.html (Last accessed: 15.06.2026).

«перекладалися» з забруднювача на ширше суспільство. Принцип забруднювач платить має на меті подолати ці недоліки, вимагаючи від забруднювачів інтерналізувати витрати на потенційне забруднення в виробничому процесі (вбудовані витрати) замість того, щоб дозволити суспільству нести витрати в подальшому. Принцип забруднювач платить використовувався як економічний інструмент для управління різними видами забруднення навколишнього середовища шляхом впровадження в законодавство. Він застосовується не як абсолютне правило, а радше як метод визначення ефективності фінансового тягара в цілому⁸⁸.

Також варто додати, що всі спеціальні принципи довкіллевого права ЄС впровадженні в інструментах вторинного законодавства ЄС, зокрема директив і регламентів.

Отже, вважаємо, що найоптимальніше внутрішню побудову системи правових засад охорони довкілля в ЄС відображає наступна структура принципів: 1) цінності-принципи або надпринципи: рівність, верховенство права та повага до прав людини, правосуддя, безпека, сталий розвиток планети, вільна справедлива торгівля, викорінення бідності та захист прав людини; 2) загальні принципи права ЄС: принцип верховенства права ЄС, принцип прямої дії права ЄС, принцип співпраці, принцип інтеграції екологічних питань в політику та дії ЄС, принцип субсидіарності, принцип пропорційності; 3) спеціальні принципи довкіллевого права ЄС: принципи перестороги та попередження, принцип виправлення шкоди в джерелі її

⁸⁸ Vojtech Vomacka. Principles of European Environmental Law. URL: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EN/stand_alone/module_2/index.html (Last accessed: 15.06.2026).

виникнення, принцип сталого розвитку, принцип забруднювач платить⁸⁹.

⁸⁹ Danyliuk L. R. The Legal Foundations of Environmental Protection in the European Union. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 04, частина 2. С. 31. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/5-1.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.3>.

Імплементація принципів довкілєвого права ЄС у довкілєве законодавство України

З моменту підписання Угоди про асоціацію та на виконання Україною зобов'язань, взятих на себе в її рамках і похідних від неї документів, вітчизняне довкілєве законодавство зазнало значних перетворень. Безумовно, що сучасні національні форматування в галузі довкілля, з огляду на різного роду обставини, не завжди були вчасними, цілісними й звершеними, а іноді взагалі не сприймалися бізнесовими колами чи їх лобістами. Водночас, у контексті євроінтеграції України, даний напрям є одним з найбільш наповнених реформаційними кроками та реальними змінами. Результатом і доказом чого є відмова від низки пострадянських довкілєвих інститутів, запровадження натомість європейських довкілєвих практик шляхом прийняття нових нормативно-правових актів Україною з метою досягнення домовленостей з ЄС. Звісно, що фундаментом і першим кроком на цьому шляху слугує гармонізація принципів українського довкілєвого законодавства з європейськими підходами охорони довкілля. Тому доречно з'ясувати поточний стан імплементації спеціальних принципів довкілєвого права ЄС у довкілєвому законодавстві України.

Тим паче, що Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»⁹⁰ застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач платить»

⁹⁰ Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 15.06.2026).

відносить до основних засад державної екологічної політики.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»⁹¹, основними принципами охорони навколишнього природного середовища є: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій; збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів; науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища; обов'язковість оцінки впливу на довкілля; гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду; науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на

⁹¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Дата оновлення: 08.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 15.06.2026).

1.2. Принципи довкіллевого права ЄС: теоретичне значення та практична імплементація

навколишнє природне середовище; безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності; компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку; поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища; вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва; встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України; врахування результатів стратегічної екологічної оцінки.

Визначені ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» принципи беруться за основу для виокремлення системи принципів екологічного права України. Водночас, в навчальній та, тим більше, науковій літературі вони представляються в ширшому розумінні⁹².

Побіжний огляд перелічених принципів вказує, що вони вдало корелюються як між собою, так і з спеціальними принципами довкіллевого права ЄС

⁹² Кобецька Н. Р. Система принципів права охорони довкілля в українській та польській правових доктринах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 76, частина 2. С. 11. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/3.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.1>.

(принципи перестороги та попередження, принцип виправлення шкоди в джерелі її виникнення, принцип сталого розвитку, принцип забруднювач платить).

Принципи перестороги та попередження. В. Д. Сидор вивчаючи перспективи відповідальності господарюючих суб'єктів за заподіяну навколишньому середовищу шкоду в Європейському Союзі та Україні, стверджує про існування в чинному законодавстві превентивних заходів, направлених на її запобігання. Науковиця зазначає, що концепція сталого розвитку дала поштовх для втілення в життя ще двох важливих принципів, які дозволяють попередити заподіяння господарюючими суб'єктами екологічної шкоди – принцип перестороги та принцип оцінки впливу. Подібні принципи можна зустріти й у вітчизняному екологічному законодавстві (наприклад, статті 3 та 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»)⁹³.

І справді, принципи перестороги та попередження знаходять своє відображення в доквіллевому законодавстві України. Хоча не завжди ми маємо змогу змістовно розмежувати їх і розглядати як самостійні один від одного. Адже загалом вони проявляються в дотичних запобіжно-превентивних заходах, які реалізуються в межах процедур інформування про стан довкілля, екологічного нормування й стандартизації, екологічного контролю, оцінки впливу на довкілля та багатьох інших.

Крім Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», принципи перестороги та попередження містяться в окремих положеннях Законів

⁹³ Сидор В. Д. Перспективна відповідальність господарюючих суб'єктів за заподіяну навколишньому середовищу шкоду в Європейському Союзі та Україні. С. 77–79. URL: <https://core.ac.uk/reader/132414280> (дата звернення: 15.06.2026).

України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про охорону атмосферного повітря», «Про стандартизацію», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення», «Про оцінку впливу на довкілля», «Про стратегічну екологічну оцінку», «Про управління відходами» й інших законів, поресурсових кодексів, підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих для деталізації механізмів здійснення відповідних процедур.

Принцип виправлення шкоди в джерелі її виникнення. Знову ж таки Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає ряд обов'язкових вимог щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства, запобігання аваріям і ліквідації шкідливих для довкілля наслідків. Так само в більшості кодексів і законів встановлена необхідність здійснювати природокористувачами заходи охорони та відновлення природних об'єктів з метою їх збереження. Проте, як ми вже з'ясували, принцип виправлення шкоди в джерелі її виникнення має застосовуватися ще раніше аби не допустити масштабування негативних для довкілля наслідків і зменшити їх потенційну загрозу в місці та на момент утворення.

Тому даний принцип яскраво проявляється через функції екологічного прогнозування, екологічного програмування, моніторингу довкілля тощо. Відтак також вбачаємо його в нормах перелічених вище законодавчих актів, Положення про державну систему моніторингу довкілля⁹⁴ (чинне станом на зараз), Порядку

⁹⁴ Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391.

функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем⁹⁵ (який замінить попереднє Положення) й інших.

Принцип сталого розвитку. Ним, без перебільшень, сьогодні пронизане все довкілльве законодавство України та довкіллєві інститути. Забезпечення його впровадження гарантується через облік в галузі природокористування й охорони довкілля, ведення державних кадастрів природних ресурсів, розподіл і перерозподіл природних ресурсів, ліцензування та видачу дозволів у галузі природокористування, лімітування в галузі використання й охорони довкілля тощо.

Крім цього, проблеми, пов'язані з побудовою ефективного правового механізму імплементації концепції сталого розвитку в українську правотворчу та правозастосовчу практику, активно й всебічно висвітлюються в еколого-правовій науці.⁹⁶

Принцип забруднювач платить. В сучасному трактуванні принцип «забруднювач платить» означає, що, по-перше, винуватець забруднення має взяти на себе усі витрати з охорони довкілля, і, по-друге, він має право

Дата оновлення: 26.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

⁹⁵ Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем: постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2024 р. № 684. Дата оновлення: 11.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

⁹⁶ Realization of Sustainable Development Principle in Environmental Legal Relations: Legislation and Law Enforcement Practice in Ukraine: monograph / Editors N. Kobetska, Z. Yaremak, L. Danyliuk. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2022. 226 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/392654635_Realization_of_Sustainable_Development_Principle_in_Environmental_Legal_Relations_Legislation_and_Law_Enforcement_Practice_in_Ukraine_Editors_N_Kobetska_Z_Yaremak_L_Danyliuk_Ivano-Frankivsk_Vasyl_Stef. (Last accessed: 15.06.2026).

відшкодовувати свої природоохоронні витрати через ціни на свою продукцію й послуги⁹⁷. Часто до елементів механізму принципу забруднювач платить відносять тільки екологічний податок і юридичну відповідальність. Однак ми уже обґрунтовували багатовекторність змісту даного принципу.

Серед пріоритетних напрямків розвитку економічних інструментів управління визначають вдосконалення системи екологічних податків і платежів, програмно-цільового методу фінансування, пільгового банківського кредитування, стимулювання екологічного підприємництва. Науковці пропонують деякі варіанти щодо успішного впровадження принципу «забруднювач платить»: формування й актуалізація правового забезпечення, зокрема в частині відповідальності за порушення природоохоронних вимог; оптимізацію системи нормування емісії забруднювальних речовин; підвищення ефективності, моніторингу, оцінки впливу на довкілля; упровадження систем екологічної сертифікації, екологічного менеджменту, аудиту (стандарти серії ISO 14000), посилення екологічного контролю; підвищення ставок екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища, на основі фактичних (інструментально підтверджених) даних, що буде стимулювати підприємства до впровадження природоохоронних заходів⁹⁸.

⁹⁷ Широкий М. О., Бредіхіна В. Л. Щодо змісту міжнародного екологічного принципу «забруднювач платить». *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С. 298. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/shyrokyi_bredikhina_51.pdf (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.1>.

⁹⁸ Так як 97, С. 299.

*1.3. Порівняльна характеристика системи принципів
права охорони довкілля в правових доктринах (на
прикладі України та Республіки Польщі)⁹⁹*

Для розуміння сутності та цільового спрямування механізмів правового регулювання тої чи іншої сфери суспільних відносин особливо важливе значення має з'ясування переліку, змісту, проявів реалізації принципів, на яких базується відповідна система правових норм. Причому, аналіз принципів певної галузі права має аж ніяк не абстрактне теоретичне значення. Адже ті основоположні засади, котрі покладені в основу правового регулювання, служать своєрідним фундаментом, а з іншої сторони, невидимою канвою як для правотворчості, так і для правозастосування. Принципи слугують одною з важливих підстав для виокремлення системи норм як самостійної галузі права, забезпечують змістовну єдність правового регулювання, є орієнтиром для вдосконалення та розвитку законодавчого регулювання, вирішення правових конфліктів та спорів. Вони набувають свого розвитку, відображення в положеннях нормативно-правових актів, де наповнюються конкретним змістом, а потім проявляються в реальних правовідносинах. У контексті еколого-правових відносин, В. В. Костицький відзначає, що «принципи є основою побудови і функціонування права, де-факто є обов'язковими в частині дотримання для всіх без винятку суб'єктів екологічних відносин, фактичний стан яких де-юре визначає рівень правової свідомості та культури суспільства, в частині

⁹⁹ на матеріалах, вперше опублікованих: Кобецька Н. Р. Система принципів права охорони довкілля в українській та польській правових доктринах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 76, частина 2. С. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.1>.

1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі) предмету дослідження – рівень його екологічної поведінки»¹⁰⁰.

Як зазначає С. П. Погребняк, при характеристиці принципу зазвичай звертається увага на те, що він, по-перше, являє собою ідею, положення, вимогу і, по-друге, він не є простим положенням (ідеєю, вимогою), а основним, основоположним, засадничим, фундаментальним, вихідним, загальним, керівним, відправним, провідним, чільним¹⁰¹. Зважаючи на сучасні підходи до розуміння права загалом, найбільш точним видається таке визначення принципів права: «принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права»¹⁰².

Традиційно в теорії права ведеться мова про загальні (основоположні) принципи права, що є єдиними для всієї правової системи, та специфічні галузеві принципи. Право охорони довкілля як самостійна галузь права також характеризується своєрідними принципами права, зміст яких визначається особливостями екологічних відносин, котрі становлять предмет цієї галузі. В. І. Андрейцев дає таке визначення принципів екологічного права – це «вихідні засади та загальнообов'язкові правила зафіксовані в регулятивних і охоронних еколого-правових нормах, що спрямовані на досягнення мети екологічної політики України і забезпечення завдань екологічного права»¹⁰³.

¹⁰⁰ Костицький В. В. Екологічне право України: підручник. Дрогобич: Коло, 2012. С. 87.

¹⁰¹ Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. С. 24.

¹⁰² Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 23.

¹⁰³ Андрейцев В. І. Екологічне право. Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. С. 25.

Вивчення результатів наукових досліджень інституту принципів екологічного права (права охорони довкілля), що представлені в працях науковців України та Польщі, дає підстави для висновку про відсутність єдності підходів до формування переліку, системи, класифікації принципів еколого-правового регулювання. У більшості випадків проблематиці принципів присвячені розділи навчальних видань або ж принципи аналізуються крізь призму загальних підходів до розуміння специфіки еколого-правового регулювання. Ряд досліджень стосуються також детальної характеристики окремих, найважливіших засад права охорони довкілля.

Першим комплексним дослідженням, присвяченим принципам екологічного права, в сучасній українській науці екологічного права стало дисертаційне дослідження Л. Л. Чаусової «Принципи екологічного права» (1998 р.). Досліджуючи принципи екологічного права, авторка визначала їх як «основоположні засади, положення, які виводяться з екологічного законодавства України та деяких міжнародних еколого-правових приписів і рекомендацій»¹⁰⁴. В її роботі обґрунтовувалася необхідність поділу всіх принципів на такі групи:

- основоположної (панівної) спрямованості (принцип правового забезпечення гармонійної взаємодії суспільства та природи; правового забезпечення екологічної безпеки; правового закріплення належності природних об'єктів);

- еколого-правові, що забезпечують пріоритетність екологічних вимог перед іншими й обов'язковість їх використання (принцип правового забезпечення пріоритетності вимог екологічної безпеки та деяких інших

¹⁰⁴ Чаусова Л. Л. Принципи екологічного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1998. С. 3.

1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі) вимог; принцип правового забезпечення обов'язковості дотримання екологічних стандартів, лімітів, нормативів);

- сфери використання природних ресурсів, їх відтворення й охорони навколишнього природного середовища;

- сфери стимулювання (заохочення і відповідальність) належної еколого-правової діяльності в усіх сферах екології¹⁰⁵.

Слід нагадати, що основоположний еколого-правовий акт України – Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹⁰⁶ в ст. 3 закріплює перелік основних принципів охорони навколишнього природного середовища. В першій редакції їх було 14, а сьогодні – 16. Н. Р. Малишева та М. І. Єрофєєв у науково-практичному коментарі до цього закону вказують на те, що ці принципи «виведені з урахуванням міжнародного, вітчизняного та зарубіжного досвіду у вирішенні екологічних проблем»¹⁰⁷. Характеризуючи нормативно закріплені принципи, автори коментаря диференціюють та водночас систематизують їх. Зокрема, самотійну характеристику вони надають таким принципам, як: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

¹⁰⁵ Чаусова Л. Л. Принципи екологічного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1998. С. 6–9.

¹⁰⁶ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 08.06.2026).

¹⁰⁷ Малишева Н. Р., Єрофєєв М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. С. 29.

збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів; гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду; вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва. Інші, перераховані в ст. 3 принципи вони об'єднують в групи: ті, що орієнтують на більш тісне вплетення екологічних чинників у тканину матеріального виробництва (екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій); ті, що несуть економічне навантаження (безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності; компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України)¹⁰⁸.

Визначені ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» принципи беруться за основу для виокремлення системи принципів екологічного права України. Водночас, в навчальній та, тим більше, науковій літературі вони представляються в

¹⁰⁸ Малишева Н. Р., Єрофєєв М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. С. 20–34.

1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі) ширшому розумінні. Так, автори академічного курсу «Екологічне право України», зазначаючи, що принципи екологічного права не є застиглими категоріями, а розвиваються разом із динамічним розвитком як національного, так і міжнародного екологічного права, до основоположних принципів екологічного права відносять: системності та комплексності у регулюванні екологічних відносин; пріоритетності права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля; сталого розвитку як основи гармонійного розв'язання соціальних, економічних і екологічних проблем; запобігання екологічній шкоді; раціонального використання природних ресурсів; доступу фізичних і юридичних осіб до екологічної інформації та ряд інших¹⁰⁹. У підручнику харківської еколого-правової школи серед принципів виділяють такі, як: правового забезпечення досягнення гармонійної взаємодії суспільства та природи; правового забезпечення екологічної безпеки; правового закріплення приналежності природних ресурсів конкретним суб'єктам права тощо¹¹⁰.

На відміну від українського закону, польський фундаментальний акт екологічного законодавства – Prawo ochrony środowiska (Право охорони довкілля)¹¹¹ не містить окремої статті з переліком принципів. Однак гл. 2 р. 1 цього закону носить назву «Дефініції та загальні принципи» і включає ряд статей, що носять засадничий характер. Зокрема, в ст. 4 йдеться про особливості та загальні підстави здійснення різних видів природокористування

¹⁰⁹ Екологічне право України. Академічний курс: підручник /за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2005. С. 20–22.

¹¹⁰ Екологічне право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. С. 17–20.

¹¹¹ Prawo ochrony środowiska: Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20010620627> (дата звернення 08.06.2026).

(загального, спеціального, традиційного); в ст. 5 вказується на необхідність забезпечення охорони всіх елементів довкілля у випадку охорони одного з них (принцип комплексного підходу); в ст. 6 сформульований принцип запобігання негативного впливу на довкілля; в ст. 7 – принцип «забруднювач платить»; в ст. 8 закріплений обов'язок врахування вимог охорони довкілля політиках, стратегіях, планах, що стосуються промисловості, енергетики, транспорту, управління відходами тощо (принцип інтегрованого підходу); в ст. 12 – обов'язки використання еталонних методик (методів вимірювання та досліджень) та умови відступу від них.

Таке закріплення загальних засад в польському законі привело до численних дискусій щодо їх системи, класифікації тощо. При цьому, в жодному випадку система принципів не зводиться лише до тих засад, що визначені названим вище законом. Виходячи навіть з найвужчого нормативного розуміння системи принципів права охорони довкілля, науковці традиційно доповнюють цю систему найпершим принципом сталого розвитку, який закріплений ст. 5 Конституції Польщі, а також рядом принципів, котрі визначені Законом про доступ до інформації про довкілля і його охорону, участь громадськості в охороні довкілля та оцінку впливу на довкілля (*ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*¹¹²). До останніх відносять принцип доступу до інформації (або ж екологічної прозорості) та принцип

¹¹² O udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko: ustawa z dnia 3 października 2008 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20081991227> (дата звернення 08.06.2026).

1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі) громадської участі у вирішенні екологічних проблем¹¹³. У навчальних академічних джерелах система принципів розподіляється за юридичною силою актів, в яких вони відображені, як наприклад, принципи, закріплені в Конституції Республіки Польща, та принципи, закріплені в законах¹¹⁴.

Глибоке дослідження правових засад (принципів) права охорони довкілля представлене в польській правовій доктрині монографією П. Коженіовського (P. Korzeniowski) «Правові засади охорони довкілля» (2010 р.). Автор, на основі системного порівняльно-правового аналізу різних підходів до розуміння сутності принципів права, виділених науковцями переліків принципів права охорони довкілля, пропонує та докладно характеризує систему принципів польського права охорони довкілля. Причому, він стоїть на позиції нормативного розуміння принципів, джерелом яких виступають законодавчі приписи. Виходячи з цього, він пропонує наступний каталог принципів права охорони довкілля: 1) принцип сталого розвитку; 2) принцип комплексності (принцип комплексної охорони довкілля); 3) принцип інтеграції; 4) принцип нормування в секторальній охороні довкілля; 5) принцип попередження; 6) принцип перестороги; 7) принцип «забруднювач платить»; 8) принцип верховенства природоохоронних вимог над документами та правовими актами планово-програмного характеру; 9) принцип доступу до інформації про довкілля та 10) принцип участі громадськості¹¹⁵.

¹¹³ Barczak A. Kontrola podmiotów korzystających ze środowiska, Warszawa: Wolters Kluwer, 2020. S. 37.

¹¹⁴ Prawo ochrony środowiska / Marek Górski (red.). 3 wydanie. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2018. S. 62–65.

¹¹⁵ Korzeniowski P. Zasady prawne ochrony środowiska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010. S. 269–270.

З урахуванням тези про превалюючий вплив положень доктрини європейського права на національне право, окремими польськими науковцями наголошується на необхідності розмежування загальних принципів, закріплених, насамперед, в приписах права ЄС, і принципів права охорони довкілля у вузькому їх розумінні. Загальні принципи забезпечують досягнення єдиних стандартів у рамках визначених правових систем і, серед іншого, також належний стан довкілля. Початково вони були визначені в актах права ЄС, а потім деякі з них були перенесені в національні правові системи, включно з польським правом. До цих принципів М. Новаковскі (M. Nowakowski) відносить принцип сталого розвитку, а також принципи, характерні власне для права ЄС, – субсидіарності і пропорційності. Вузьке розуміння принципів включає лише ті, що безпосередньо пов'язані з забезпеченням охорони довкілля. Разом з тим, дослідник зазначає, що польський законодавець включив до каталогу принципів права охорони довкілля у вузькому їх розумінні принципи, визнані доктриною європейського та міжнародного екологічного права, як наприклад принципи попередження, перестороги, інтеграції, «забруднювач платить». З іншого боку, принцип сталого розвитку М. Новаковскі зараховує до загальних принципів, на яких ґрунтується система права загалом, а не лише право охорони довкілля¹¹⁶.

З точки зору проєкції загальних принципів (зокрема, і європейського права) на сферу охорони довкілля варто звернутися до новітніх досліджень представників української еколого-правової доктрини. Так, Н. Р. Малишева аналізує передумови, основні напрями, чинники та особливості реалізації та межі здійснення державної

¹¹⁶ Nowakowski M. Rozwoj zasad polskiego prawa ochrony środowiska – uwagi na tle porównawczym. *Państwo i Społeczeństwo*. 2007. Nr 4. S. 49–50, 54–44.

1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі) політики децентралізації управління у сфері охорони довкілля під кутом зору дотримання європейського принципу субсидіарності¹¹⁷. Слід сказати, що в польському підручнику за редакцією М. Гурського (M. Górski) окремий підрозділ теж присвячений аналізу прояву принципу субсидіарності в екологічних відносинах¹¹⁸. Г. В. Анісімова досліджує правові екологічні принципи, принципи екологічного права і законодавства з позицій природно-правової доктрини, беручи за основу «загальнолюдські правові ідеї природного права (принципи природного права)»¹¹⁹. В монографії Г. В. Мороз представлений аналіз проявів основоположних принципів права в екологічних відносинах через призму взаємодії інтересів. Авторка розкриває відображення в екологічних правовідносинах принципів справедливості, верховенства права, а також принципів практики Європейського Суду з прав людини – пропорційності, правової визначеності та легітимних очікувань¹²⁰.

Повертаючись до загального каталогу принципів права охорони довкілля, представленому в наукових дослідженнях українських і польських правників-екологів, можна однозначно констатувати співпадіння підходів щодо визнання основних засад, які ґрунтуються на принципах права охорони довкілля ЄС. Найбільше уваги в наукових

¹¹⁷ Малишева Н. Р. Європейський принцип субсидіарності та децентралізація управління в сфері охорони довкілля в Україні. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 265–275.

¹¹⁸ Prawo ochrony środowiska / Marek Górski (red.). 3 wydanie. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2018. S. 92–94.

¹¹⁹ Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. С. 220–241.

¹²⁰ Мороз Г. В. Взаємодія публічних і приватних інтересів в екологічному праві України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. С. 128–167.

дослідженнях обох держав приділяється принципу сталого розвитку^{121,122,123,124,125}. На ньому сьогодні зосереджені програмні рішення цивілізованих держав, що передбачають пошук балансу між потребами захисту навколишнього середовища та необхідністю використання природних ресурсів, шкідливого впливу на довкілля. Не менш важливе значення має розуміння та впровадження принципу перестороги (обережності)^{126,127}. Відповідно до принципу перестороги (обережності), органи влади мають враховувати ризики, щодо яких поки що нема жодного доказу можливого заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу. Він фактично ґрунтується на тезі про те, що краще реагувати завчасно, ніж чекати реального настання негативних наслідків. Однаковий зміст вкладається законодавцем та науковцями України і Польщі в принципи «забруднювач платить», участі громадськості, доступу до екологічної інформації тощо.

¹²¹ Realization of Sustainable Development Principle in Environmental Legal Relations: Legislation and Law Enforcement Practice in Ukraine: monograph / Editors N. Kobetska, Z. Yaremak, L. Danyliuk. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2022. 226 p.

¹²² Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Деякі еколого-правові аспекти забезпечення сталого розвитку України. *Право та інновації*. 2017. № 3. С. 7–17.

¹²³ Яремак З. В. Інституційні принципи узгодження інтересів в еколого-правовому конфлікті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 71. С. 203–209.

¹²⁴ Rakoczy B. Procesowy wymiar zasady zrównoważonego rozwoju. *Białostockie Studia Prawnicze*. 2015. Z. 18. S. 35–44.

¹²⁵ Czerwińska-Koral K. Podstawy prawne i realizacja zasady zrównoważonego rozwoju w Polsce na przykładzie programu rozwoju obszarów wiejskich. *Roczniki administracji i prawa*. Rok XX. 2020. Z. 4. S. 61–70.

¹²⁶ Ладиченко В. В., Гиренко І. В., Головка Л. О., Вітів В. А.К. Екологічна політика і право ЄС: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр НУБіП України. 2019. С. 34–52.

¹²⁷ Roliński M. Z problematyki zasad ochrony środowiska. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2014. Vol. 21. S. 151–152.

1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі)

Цікавим з точки зору механізмів реалізації в законодавстві та практиці Польщі є принцип інтеграції (інтегрованого підходу), який визначений та активно впроваджується в праві ЄС¹²⁸. Його суть зводиться до того, що вимоги охорони довкілля мають враховуватися в усіх сферах діяльності, зокрема в політиках, стратегіях, планах, що розробляються та виконуються державними органами та органами місцевого самоврядування. Реалізація цього принципу привела до скасування з 2014 року практики прийняття в Польщі окремого стратегічного програмного закону, присвяченого екологічній політиці. Фактично екологічна політика стала невід'ємною частиною Державної стратегії розвитку Польщі та інших документів стратегічного планування (як наприклад, Національна стратегія регіонального розвитку, Стратегія інноваційності та ефективності економіки, Стратегія розвитку транспорту) (детальніший аналіз цього питання див.:¹²⁹).

Розкриваючи концептуальні дослідження принципів права охорони довкілля, неможливо упустити з виду ґрунтовні теоретичні дослідження Є. П. Суєтнова, присвячені екосистемному підходу, як «стратегії комплексного управління земельними, водними та живими ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання на справедливій основі»¹³⁰. Науковець резюмує, що «екосистемний підхід не є звичайним

¹²⁸ Bazylińska-Nagler J. Integracja wymogów ochrony środowiska w unijnej współpracy rozwojowej. *Europejski Przegląd Sądowy*. 2022. Nr 9. S. 11–18.

¹²⁹ Кобецька Н. Р. Планування охорони довкілля в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. статей*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. Вип. 56. С. 160–173.

¹³⁰ Суєтнов Є. П. Міжнародно-правові зобов'язання України щодо збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 57.

принципом екологічного права нарівні з іншими принципами, адже він буквально «пронизує» їх, одночасно виступаючи їхньою основою, сутністю. Саме тому для характеристики цього принципу доцільно вживати термін «квінтесенція» та визнавати його квінтесенціальним принципом екологічного права»¹³¹.

Аналіз наукових поглядів на систему принципів права охорони довкілля в українській та польській еколого-правових доктринах підтверджує єдність підходів до виокремлення і характеристики основоположних засад еколого-правового регулювання. Така єдність базується на єдиних пріоритетах міжнародної та європейської екологічної політики, уніфікації механізмів охорони довкілля. Зважаючи на процес глобалізації політики охорони довкілля, аналіз основоположних засад, на яких ґрунтується еколого-правове регулювання неможливий без урахування міжнародного та, насамперед, європейського контексту. Нормативне закріплення принципів охорони довкілля представлене в базових законах про охорону навколишнього природного середовища обох держав, хоча технічні прийоми формулювання приписів різняться. При цьому в наукових джерелах традиційно каталог принципів подається, виходячи з приписів законодавства, але не обмежуючись законодавчими положеннями. В сучасних українських наукових працях все частіше аналіз механізму правового регулювання екологічних відносин здійснюється через призму загальних принципів права і принципів права ЄС, зокрема справедливості, пропорційності, субсидіарності тощо. Нині на перше місце в правових порядках обох держав висувається принцип сталого

¹³¹ Суєтнов Є. П. До питання про визнання екосистемного підходу квінтесенціальним принципом екологічного права. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 107.

1.3. Порівняльна характеристика системи принципів права охорони довкілля в правових доктринах (на прикладі України та Республіки Польщі) розвитку. В однаковій мірі система принципів права охорони довкілля України та Польщі включає принципи комплексності, попередження, перестороги, «забруднювач платить», екологічної прозорості та гласності, участі громадськості та інші. Більше уваги не лише в теоретичному, а й в прикладному (на рівні правотворчості та правозастосування) значенні в праві охорони довкілля Польщі приділяється принципу інтеграції природоохоронних вимог в політики, стратегії плани розвитку всіх галузей і сфер суспільної та господарської діяльності. Особливо цінною з погляду глибини, комплексності та фундаментальності є розробка та тлумачення в працях українських науковців принципу екосистемного підходу, що розглядається сьогодні як основа системи принципів права охорони довкілля.

РОЗДІЛ 2. ДОВКІЛЛЄВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В СВІТЛІ ЄВРОТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

*2.1. Стале наближення довкілєвого законодавства України до *acquis* ЄС¹³²*

Розглядаючи основні терміни права Європейського Союзу, не можна не торкнутися терміна «*acquis*». Він у перекладі означає «досягнення» та використовується для позначення саме правових досягнень Товариств та Союзу. Найчастіше «*acquis*» використовується в трьох наступних словосполученнях. «*Acquis communautaire*» – дослівно «досягнення Товариств», означає весь комплекс норм права Європейських товариств, включаючи прецедентне право. В цілому він є синонімом термінів «право Європейських товариств» та «комунітарне право». «*Acquis de l'Union*» – «досягнення Союзу»; цей термін був введений в 2001 р. та включає весь комплекс норм, які склалися в процесі діяльності Європейського Союзу. По суті, він є синонімом терміна «право Європейського Союзу» та сучасного значення поняття «європейське право». «*Schengen acquis*» – «шенгенські досягнення», синонім терміна «шенгенське право», включає сукупність норм, прийнятих у розвиток «шенгенського процесу», що регулюють умови в'їзду та пересування фізичних осіб по території держав-учасниць у цілому, включаючи умови та порядок отримання єдиної візи, а також питання спільної боротьби зі злочинністю, в тому числі створення та функціонування

¹³² на матеріалах, вперше опублікованих: Данилюк Л. Р., Яремак З. В. Стан імплементації принципів довкілєвого права ЄС у довкілєве законодавство України. *Український політико-правовий дискурс*. Миколаїв, 2025. № 17. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17821713>.

для цієї мети єдиної інформаційної системи. «Schengen *acquis*» є складовою «права Європейського Союзу» відповідно до положень Протоколу про включення Шенгенських досягнень в рамки Європейського Союзу, прикладеного до Амстердамського договору 1997 р.¹³³

Тобто *acquis communautaire* є глибшими поняттям як історично, так і, певною мірою, концептуально. Адже, зважаючи на передумови та процес становлення Європейського Союзу, розуміємо, що й *acquis de l'Union*, і *schengen acquis* не виникли само по собі та діють на основі доробку європейських співтовариств.

Поняття «*acquis communautaire*» було вперше офіційно закріплене в тексті Договору про ЄС, підписаному в Маастрихті у 1992 р. У статтях 2(4) і 3(1) Договору про ЄС *acquis communautaire* проголошується як одна з цілей і основ функціонування ЄС і як опора всієї інституційної системи ЄС. У статті 43(1)(e) Договору про ЄС гарантується, що «просунуте співробітництво» між країнами-членами не повинне торкнутися *acquis communautaire* та інших заходів, які вжито в рамках установчих договорів. *Acquis communautaire* є досить динамічним утворенням, що знаходиться в процесі постійного розвитку в напрямі розширення та поглиблення регулятивних конструкцій¹³⁴.

Acquis communautaire, *Community acquis*, *Union acquis* або просто *acquis* у перекладі з французької означає

¹³³ Оніщенко Н. М. Правова система Європейського Союзу в контексті концепцій та вимірів науки порівняльного правознавства. Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, О. В. Кресіна; упор. О. В. Кресін, О. Д. Рожко. Київ-Шамборі: Логос, 2010. С. 91. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/55626835.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

¹³⁴ «*Acquis communautaire*»: європейська правнича термінологія. URL: <https://law.chnu.edu.ua/acquis-communautaire-yevropeiska-pravnycha-terminolohiia/> (дата звернення: 15.06.2026).

«надбання співдружності». За визначенням Європейської Комісії «*acquis ЄС*» – це сукупність загальних прав та обов’язків, які становлять сукупність законодавства Європейського Союзу і включені до правових систем держав-членів Євросоюзу. Вперше цей термін у ЄС було вжито у Шенгенській угоді 1985 року для опису законів, які були прийняті відповідно до цієї Угоди, а вперше це визначення було вжито по відношенню до сукупності законодавства ЄС в Амстердамському договорі 1997 року¹³⁵.

Розмежування *acquis ЄС* і *acquis communautaire* проводиться з урахуванням наступного. *Acquis ЄС* – це юридичний термін для позначення поняття право ЄС. *Acquis communautaire* – це французький термін, що означає сукупність законів Європейського Співтовариства, які включають цілі, основні правила, політику й, зокрема, первинне та вторинне законодавство, прецедентне право, яке, як правило, вживалося до 2009 року. Після 1 грудня 2009 р. йдеться лише про *acquis ЄС*, а не про *acquis communautaire*. Водночас правові акти, прийняті до 1 грудня 2009 р., залишаються чинними, доки вони не будуть скасовані або змінені. Акти, прийняті до 1 листопада 1993 р., мають позначення «ЄЕС» (Європейське економічне співтовариство); у період з 1 листопада 1993 р. до 1 грудня 2009 р. – позначення «ЄС» (Європейське співтовариство), а після 1 грудня 2009 р. – позначення «ЄС» (Європейський

¹³⁵ Дір І. Ю. Основні характеристики «*Acquis communautaire*» Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 78, частина 2. С. 349. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35ed964e-2529-4110-9900-29724ec820ec/content> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.56>.

Союз)¹³⁶. Хоча фактично в численних дослідженнях поняття «*acquis* ЄС» і «*acquis communautaire*» й надалі використовуються як рівнозначні та взаємозамінні.

Обсяг *acquis* оцінюють приблизно в 97 тисяч сторінок Офіційного вісника Європейських Співтовариств (Official Journal) або близько 20 тисяч актів¹³⁷. *Acquis* ЄС складається з сукупності прав і обов'язків, визначених в актах, прийнятих відповідними інституціями ЄС, які умовно можна поділити на: первинне законодавство ЄС (установчі договори); вторинне законодавство ЄС – будь-який акт, прийнятий інституціями ЄС у рамках виконання своїх повноважень (законодавчі акти (регламенти, директиви, рішення) та незаконодавчі акти (рекомендації, висновки, імплементаційні та делеговані акти тощо); міжнародні договори, укладені ЄС; принципи права тощо¹³⁸.

Варто підкреслити, що у період реалізації п'ятої Програми політики і дій Європейського Співтовариства з охорони навколишнього середовища та сталого розвитку (1993–2000), а саме у 1998 році було сформовано і набуло чинності зведення законодавчих актів з питань охорони довкілля і використання природних ресурсів – так зване Екологічне *acquis* ЄС, до якого на той час увійшло близько 200 документів, обов'язкових для усіх держав-членів Євросоюзу. Застосуванню європейського Екологічного *acquis* значна увага приділялася у шостій Програмі¹³⁹.

¹³⁶ Дослідницька служба Верховної Ради України. Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС (теоретичні та практичні аспекти). С. 31. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32597.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

¹³⁷ «*Acquis communautaire*»: європейська правнича термінологія. URL: <https://law.chnu.edu.ua/acquis-communautaire-yevropeiska-pravnycha-terminolohiia/> (дата звернення: 15.06.2026).

¹³⁸ Так як 136, с. 30.

¹³⁹ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання

Протягом двох останніх десятиліть Екологічне *acquis* Євросоюзу суттєво поповнилося новими актами. У даний час воно являє собою зібрання близько 270 різного роду правових актів щодо охорони довкілля та використання природних ресурсів – директив, регламентів, рішень, декларацій, резолюцій, міжнародних договорів, обов’язкових для виконання усіма державами-членами Співтовариства. Наведена кількість не врахує чинні документи ЄС, що лише вносять зміни до основних і базових актів Євросоюзу, а також прецедентні вердикти Суду ЄС. Варто зауважити, що зміст Екологічного *acquis* не є стабільним, він постійно змінюється, удосконалюється – приймаються нові акти, якими вносяться певні зміни та доповнення до деяких чинних документів, або ті взагалі скасовуються, періодично переглядаються застарілі норми і правила, ставляться нові цілі і завдання, спрямовані на досягнення більшої чіткості та ефективності у забезпеченні охорони довкілля¹⁴⁰.

Укладення у 2014 році Угоди про асоціацію з ЄС зумовило для нашої держави потребу погодження національного законодавства з *acquis* ЄС. Про це згадується у низці норм щодо різних сфер, охоплених Угодою, однак водночас Угода не визначає поняття і зміст *acquis*. Причиною цього є брак нормативного закріплення дефініції *acquis* у європейському законодавстві: відсилання до *acquis* спостерігається у багатьох офіційних актах ЄС, водночас жоден з них не пропонує тлумачення цього поняття¹⁴¹.

Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 12–14. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁴⁰ Так як 139, с. 16.

¹⁴¹ Штефан А. Концепція *acquis* Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні

Вперше в нормах національного законодавства поняття «*Acquis Communautaire*» було вжито у 2000 році у Програмі інтеграції України до Європейського Союзу. Згідно з положеннями Програми, «шляхи та темпи реалізації окремих пріоритетів та Програми в цілому будуть визначатись прогресом у проведенні економічних реформ, що є головною умовою успішної адаптації Україною в достатніх обсягах правових та нормативних стандартів ЄС – *Acquis communautaire*»¹⁴².

Відповідно до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу¹⁴³, *acquis communautaire* (*acquis*) – це правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Аналіз англomовного тексту Угоди про асоціацію¹⁴⁴ та його офіційного перекладу, а також похідних законодавчих

науки”. 2025. Випуск 12, № 45. С. 314. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/mar/38502/45maket-shtefananna.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <http://doi.org/10.23939/law2025.45.314>.

¹⁴² Дамаскін М. П. *Acquis Communautaire* в праві Європейського Союзу та його значення для національного законодавства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2025. № 73. С. 101. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc73/21.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.73.19>.

¹⁴³ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁴⁴ Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part of 21.03.2014. Update date: 14.10.2025. URL: http://publications.europa.eu/resource/cellar/508a06a1-eb83-11ee-8e14-01aa75ed71a1.0006.02/DOC_1 (Last accessed: 15.06.2026).

актів, прийнятих Україною для виконання взятих на себе зобов'язань, свідчить про найпоширеніше використання в них правової конструкції «EU *acquis*»/«*acquis* ЄС» у розумінні права Європейського Союзу.

Шлях України до надання їй статусу кандидата на членство в ЄС тривав понад 20 років і лише 23 червня 2022 року був наданий. У 2025 році Міністерство юстиції України розпочало процес розробки Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, що є ключовим інструментом управління реформами та моніторингу готовності України до членства в ЄС¹⁴⁵, яка зрештою була затверджена в квітні 2026 року¹⁴⁶.

Євроінтеграція України є ключовим зовнішнім стимулом для модернізації довкілльового законодавства України, приведення його у відповідність до *acquis communautaire*. Європейський підхід в довкілльовому праві, зокрема, передбачає: інтеграцію екологічної політики в усі сектори суспільного розвитку (промисловість, сільське господарство, транспорт, енергетика, інші); пріоритет превентивних механізмів перед каральними; участь громадськості як необхідний елемент процесу ухвалення екологічно важливих рішень¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Яремак З. В., Данилюк Л. Р. Правові механізми адаптації законодавства України у сфері ядерної безпеки до *acquis* ЄС. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2025. Випуск 1. С. 78. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2025/1/12.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.1.10>.

¹⁴⁶ Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС): постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2026 р. № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁴⁷ Малишева Н. Р. Еволюція феномену реалізації довкілльового законодавства під впливом сучасних викликів і загроз. *Альманах права*.

Якщо в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом мова йшла лише про «поступове наближення законодавства України до права та політик ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища», зокрема приведення його у відповідність до положень 29 директив та регламентів, то нині, з набуттям нашою країною статусу кандидата на вступ до Євросоюзу, має відбутися досить стрімкий процес безумовної адаптації національного екологічного законодавства до положень актів Екологічного *acquis* ЄС. Окрім внесення змін до чинних законів, або й докорінного їх перегляду з метою приведення у відповідність до європейських вимог, Україні знадобиться розробити та прийняти низку нових законів щодо ще неохоплених вітчизняним законодавством сфер екологічної діяльності, які вже регулюються певними актами Екологічного *acquis* ЄС¹⁴⁸. При цьому запорукою успішної апроксимації практичних довкіллевих рішень України до стандартів ЄС є не тільки оновлення нормативної бази, але й створення умов для її реалізації.

Як відомо, для визначення готовності держави до вступу в ЄС використовуються так звані Копенгагенські критерії (політичні, економічні, правові показники), а також враховуються індивідуальні умови та оцінюються Маастрихтські критерії (індикатори економічної стабільності).

У Висновку Єврокомісії від червня 2022 року щодо заявки України на членство в Європейському Союзі поряд

2025. Випуск 16. С. 65. URL: <https://almanahprava.org/assets/images/issues/16/issue16.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2025-16-61-68>.

¹⁴⁸ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 17–18. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

із констатацією того, що країна поступово наблизилася до суттєвих елементів *acquis* ЄС у багатьох сферах, вказується на «необхідність значних зусиль для забезпечення узгодження законодавства з кліматичним та екологічним *acquis* ЄС, а також для забезпечення адекватних адміністративних, фінансових та організаційних спроможностей для його впровадження й забезпечення виконання»¹⁴⁹. Звіт ЄК за листопад 2023 року демонструє, що Україна має «добрий прогрес» за звітний рік і «певний рівень підготовки» (нижче середнього) в розділі Довкілля та зміна клімату¹⁵⁰. В Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2024 рік у частині Навколишнє середовище та цивільний захист Україна вказує на досягнення 83% загального прогресу, в тому числі 3% за звітний період¹⁵¹.

Варто підкреслити, що впровадження майже кожної директиви ЄС передбачає не лише прийняття національного законодавства, а і визначення спеціально уповноваженого органу за її втілення¹⁵². Це вкотре підтверджує недоречність й потенційні загрози

¹⁴⁹ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 23. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵⁰ Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Шлях до ЄС: Копенгагенські критерії. С. 4. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/ERIM/%D0%9F%D0%9F_%D0%A8%D0%BB%D1%8F%D1%85%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%84%D0%A1UA.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵¹ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2024 рік. С. 5; С. 97. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/zvit-pro-vikonannia-ugodi-pro-asociaciiu-za-2024-rik.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵² Так як 149.

нещодавньої ліквідації Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

2.2. Ключові напрями реформування довкілlegо законодавства України¹⁵³

Серед очікуваних результатів імплементації в українське законодавство Екологічного acquis Європейського Союзу:

- удосконалення проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища, стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля; посилення екологічного контролю, відповідальності за шкоду, завдану навколишньому середовищу; розширення доступу громадськості до екологічної інформації, участі у процесі прийняття рішень та до правосуддя з питань охорони природи;
- поліпшення стану атмосферного повітря, зниження рівня його забруднення, впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів;
- запровадження системи безпечного збирання, перевезення, зберігання, перероблення та утилізації побутових і промислових відходів;
- задоволення потреб населення, економіки й навколишнього середовища достатньою кількістю води високої якості;
- поліпшення охорони рослинного та тваринного світу, збереження біологічного розмаїття та забезпечення розвитку природно-заповідного фонду;

¹⁵³ на матеріалах, вперше опублікованих: Яремак З. Взаємодія довкілlegо законодавства України з правом ЄС (гл. IV.3) / Довкілlegе законодавство України в умовах багатовимірних викликів і загроз : монографія / відп. ред. академік НАПрН України Н. Р. Малишева. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 413–462.

- впровадження новітніх технологічних заходів задля мінімізації викидів забруднюючих речовин промисловими установками, декарбонізація виробництва, переважний розвиток відновлюваної енергетики;
- забезпечення безпечного для здоров'я людини та навколишнього середовища використання хімічних, переважно штучних, речовин у процесах виробництва та споживання продукції;
- зменшення шкідливого для здоров'я людей і тварин шумового забруднення;
- зміцнення захисту населення та довкілля від небезпеки, пов'язаної з іонізуючим випромінюванням, посилення превентивних заходів щодо запобігання аварійним ситуаціям при використанні радіоактивних матеріалів;
- підвищення дієвості заходів щодо запобігання зміні клімату, захисту озонового шару Землі, скорочення викидів парникових газів в атмосферу, впорядкування торгівлі квотами на ці викиди;
- удосконалення захисту населення та навколишнього середовища від надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, посилення готовності до ліквідації їхніх наслідків;
- досягнення європейських стандартів державного управління у сфері охорони довкілля;
- імплементація в національне законодавство та забезпечення виконання Україною міжнародних конвенцій і угод з питань охорони довкілля та природокористування, стороною яких є Європейський Союз¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). С. 25–26. URL:

Направду кожен з окреслених напрямків є актуальним і важливим в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграції України. Тому виокремити кілька пріоритетних доволі складно.

Нагадаємо, що рамкові домовленості та вектори співпраці України та ЄС по навколишньому середовищу закріплені в Главі 6 Розділу V Угоди про асоціацію (ст. ст. 360–366), а предметно довкіллю присвячені статті 360–363. Проте зобов’язання з боку України деталізуються в Додатку XXX до Угоди, який встановлює сфери та терміни поступового наближення українського довкілlegо законодавства до європейського.

Згідно з Додатком XXX до Угоди про асоціацію¹⁵⁵, можна виділити наступні акценти по співробітництву Сторін і першочергові завдання для України в частині: управління довкіллям і інтеграція екологічної політики в інші галузеві політики; якість атмосферного повітря; управління відходами та ресурсами; якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; охорона природи; промислове забруднення та техногенні загрози; зміна клімату та захист озонового шару; генетично модифіковані організми.

Задля забезпечення досягнення нагальних цілей у межах діалогу з ЄС Україною був розроблений План заходів з імплементації Угоди про асоціацію на 2014-2017

<https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32271.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵⁵ Додаток XXX до Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf (дата звернення: 15.06.2026).

роки¹⁵⁶, а згодом План заходів з її виконання¹⁵⁷ та Порядок проведення планування, моніторингу та оцінки результативності її виконання¹⁵⁸. В квітні 2026 року була затверджена Національна програма адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС)¹⁵⁹.

Як вже зазначалося, на сьогодні Україна досягла 83% прогресу в реалізації зобов'язань Угоди про асоціацію щодо навколишнього середовища та цивільного захисту.

Однак для розв'язання усіх, поставлених перед Україною завдань знадобиться не тільки значний період часу, але й політична воля керівництва країни, рішучі кроки з боку державних і місцевих органів влади, зацікавленість

¹⁵⁶ Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 847-р. Втрата чинності: 17.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵⁷ Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. Втрата чинності: 04.04.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵⁸ Питання проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 447. Втрата чинності: 04.04.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁵⁹ Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС): постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2026 р. № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

представників бізнесу, усвідомлення проблем громадянами¹⁶⁰.

Також війна суттєво змінила реалії, і євроінтеграція набула нового змісту. Воєнний стан став з одного боку прискорювачем, а з іншого – бар'єром виконання євроінтеграційних зобов'язань у довкіллевій сфері. Перед Україною постало складне завдання: виробити гібридні моделі впровадження правових актів ЄС, які б враховували сучасні виклики та загрози. Це своєю чергою викликає до життя необхідність так званої «надзвичайної правотворчості», тобто розроблення актів законодавства, впровадження яких пов'язане з вимогами воєнного стану, а також внесення змін до діючих правових актів довкілlegового законодавства, які розроблялись для умов мирного часу, але потребують перегляду з метою пристосування до чинників сьогодення. В цьому зв'язку пропонується звернути увагу на наявність механізму, що вже використовувався Євросоюзом для врахування умов коригування строків виконання вимог адаптації законодавства деякими державами-претендентами. Йдеться про механізм перехідних заходів з імплементації *acquis* ЄС у сфері довкілля та зміни клімату. Наскільки відомо, ці заходи були успішно використані державами, які вже приєдналися до ЄС. Процедура їх впровадження передбачає подання та можливе задоволення запитів на відтермінування приведення у відповідність з вимогами права ЄС деяких норм довкілlegового законодавства України¹⁶¹.

¹⁶⁰ Danyliuk Lesia R., Kobetska Nadiia R., Yaremak Zoryana V. The Problems of Municipal Waste Management in the Context of European Integration. *Environmental Policy and Law*. Volume 48. Number 6. P. 435. URL: <https://content.iospress.com/journals/environmental-policy-and-law/48/6?start=10>. (Last accessed: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.3233/EPL-180112>.

¹⁶¹ Малишева Н. Р. Еволюція феномену реалізації довкілlegового законодавства під впливом сучасних викликів і загроз. *Альманах права*.

Аналіз положень Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» дозволяє виділити такі ключові напрями довкіллєвих трансформацій як: якість атмосферного повітря, зміна клімату, охорона вод, охорона земель та ґрунтів, охорона лісів, надра, надзвичайні ситуації, зона відчуження та зона безумовного (обов'язкового) відселення, екологічні проблеми Донбасу, управління відходами, біологічна безпека, біологічне та ландшафтне біоріноманіття, забезпечення екологічно збалансованого природокористування, регіональна екологічна політика.

Попереднє профільне міністерство (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України)¹⁶² виокремлювало активність проведення поточних реформ за галузями: посилення екологічної (хімічної) безпеки; ефективне управління відходами; інтегрована кліматична політика; комплексний моніторинг довкілля; запобігання промисловому забрудненню; інтегроване управління водними ресурсами; стале ведення лісового господарства; управління природоохоронними територіями; стале надрокористування.

Вступ України в переговорний процес щодо євроінтеграції означає, що довкіллєві реформи не можуть бути відкладені навіть в умовах війни, оскільки вони інтегровані в загальну архітектуру вступу. Втім, війна не може не впливати на темпи й пріоритетність виконання вимог. Водночас не можна нехтувати тим фактом, що

2025. Випуск 16. С. 65. URL: <https://almanahprava.org/assets/images/issues/16/issue16.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2025-16-61-68>.

¹⁶² Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Реформи. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/> (дата звернення: 15.06.2026).

більшість правових актів ЄС не містить механізмів, які прямо враховують вплив збройних конфліктів на екологію. Євроінтеграція, таким чином, залишається стратегічним орієнтиром для розвитку та реалізації довкілlegового права України. Водночас вона вимагає не лише формальної імплементації європейських норм, а й певного переосмислення: з одного боку – інтеграції цінностей сталого розвитку, прозорості та екологічної справедливості на всіх рівнях регулювання та публічного управління, а з іншого – врахування викликів і загроз, що стоять перед нашою державою¹⁶³.

З 16 по 20 червня 2025 року в Брюсселі проходила п'ятиденна двостороння сесія між Україною та Європейською Комісією в межах скринінгу відповідності українського законодавства праву Європейського Союзу. Цей етап переговорного процесу стосувався одного з найоб'ємніших і найскладніших розділів – розділу 27 «Навколишнє середовище, клімат та цивільний захист». Скринінг – це процес оцінки відповідності національного законодавства нормам права ЄС. Він є необхідним етапом переговорів про вступ України до Європейського Союзу. Загалом переговорний процес охоплює 35 розділів. Розділ 27 «Навколишнє середовище, клімат та цивільний захист» є одним із наймасштабніших за кількістю актів права ЄС і складністю міжгалузевої адаптації та має кроссекторальний характер, що вимагає залучення широкого кола фахівців. Європейські експерти відзначили високий рівень підготовки української делегації до переговорного процесу. Вони наголосили на готовності

¹⁶³ Малишева Н. Р. Еволюція феномену реалізації довкілlegового законодавства під впливом сучасних викликів і загроз. *Альманах права*. 2025. Випуск 16. С. 65–66. URL: <https://almanahprava.org/assets/images/issues/16/issue16.pdf> (дата звернення: 15.06.2026). DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2025-16-61-68>.

продовжувати тісну співпрацю в межах розділу 27 та й надалі підтримувати Україну на її євроінтеграційному шляху^{164,165}.

Передумовою вдалої апроксимації українського законодавства до європейських стандартів, імплементації кращих практик ЄС в Україні, в тому числі в сфері довкілля, та успішна євроінтеграція залежить, зокрема, й від належної та ефективної правотворчої діяльності.

Відтак з метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України, прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність»¹⁶⁶.

Закон закріплює низку правових механізмів для орієнтації суб'єктів правотворчої діяльності та заінтересованих осіб на *acquis* ЄС при плануванні, розробці, прийнятті й реалізації законодавства. Наприклад:

1) оцінка відповідності запропонованого правового регулювання праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС) при

¹⁶⁴ Україна розпочала двосторонню зустріч з ЄС у сфері довкілля, клімату та цивільного захисту у межах офіційного скринінгу національного законодавства. URL: <https://mepr.gov.ua/ukrayina-rozpochala-dvostoronnyu-zustrich-z-yes-u-sferi-dovkillya-klimatu-ta-tsyvilnogo-zahystu-u-mezhah-ofitsijnogo-skryningu-natsionalnogo-zakonodavstva/> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁶⁵ Україна на крок ближче до ЄС: Завершено офіційний скринінг за переговорним розділом 27 «Навколишнє середовище, клімат та цивільний захист». URL: <https://mepr.gov.ua/ukrayina-na-krok-blyzhche-do-yes-zaversheno-ofitsijnyj-skryning-za-peregovornym-rozdilom-27-navkolishnye-seredovyshhe-klimat-ta-tsyvilnyj-zahyst/> (дата звернення: 15.06.2026).

¹⁶⁶ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. Дата оновлення: 19.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 15.06.2026).

підготовці концепції проекту нормативно-правового акта (п. 6 ч. 4 ст. 27 Закону);

2) здійснення оцінки відповідності проекту нормативно-правового акта зобов'язанням України в сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС) при його розробленні (п. 3 ч. 3 ст. 29 Закону);

3) наведення посилання на відповідні акти права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) у преамбулі нормативно-правового акта, спрямованого на виконання зобов'язань України в сфері європейської інтеграції, адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) (ч. 1 ст. 38 Закону);

4) внесення інформації про відповідність проекту нормативно-правового акта (постатейна таблиця відповідності) зобов'язанням України в сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС), якщо він спрямований на виконання відповідних зобов'язань України, при його поданні (ч. 4 ст. 43 Закону);

5) проведення обов'язкової експертизи проекту нормативно-правового акта на його відповідність зобов'язанням України в сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС) (ч. 1 ст. 44 Закону);

6) проведення юридичної (правової) експертизи підзаконного нормативно-правового акта на предмет його відповідності зобов'язанням України в сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС) при його державній реєстрації (п. 2 ч. 1 ст. 53 Закону).

Не менш важливими є загальні правові механізми, які поширюються на все законодавство й мають на меті розробку ефективних інструментів регулювання суспільних відносин і їх злагоджене функціонування. Зокрема, здійснення оцінки впливу проекту нормативно-правового акта (ст. 30 Закону), можливості включення до нормативно-правового акта перехідних положень (ст. 39

Закону), проведення правового моніторингу нормативно-правового акта (ст. ст. 67–71 Закону) та інші.

Зважаючи на нещодавні зміни, які відбулися в системі органів державного управління довкіллям України, а саме ліквідацію Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та покладення його функцій на Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, питання ефективного впровадження довкіллєвих реформ не втрачають своєї актуальності, а навпаки тільки загострюються.

Серед довкіллєвих проблем, які потребують нагального вирішення в Україні виділяють:

- безпрецедентна шкода довкіллю завдана російською агресією: відсутнє повноцінне нормативне регулювання поводження з відходами війни, загострення проблем втрати біорізноманіття, слабкі механізми документування та оцінки екологічних збитків;

- нездійснені горизонтальні реформи: моніторинг, доступ до екологічної інформації, контроль, відповідальність;

- тиск на горизонтальні інструменти (ОВД та СЕО): спостерігаються стійкі спроби звужити сферу їхнього застосування;

- знищення біорізноманіття: досі не імplementовано у національне законодавство основні положення Пташиної (Директива 2009/147/ЄС) та Оселищної (Директива 92/43/ЄЕС) директив ЄС, відсутній спеціальний закон про Смарагдову мережу, яка мала би стати національним аналогом мережі Natura2000;

- досі фрагментарна, непослідовна та недостатньо узгоджена із законодавством ЄС кліматична політика України;

- необхідність продовжувати роботу над підзаконними актами у сфері якості та впровадження моніторингу атмосферного повітря;

- управління відходами: законодавче врегулювання обігу одноразового пластику, поводження з особливими відходами, запуск депозитної системи для упаковки, технічні регламенти щодо полігонів та об'єктів оброблення відходів;

- переважання економічного підходу та недостатня інтеграція в екологічну, кліматичну та євроінтеграційну політику держави при здійсненні лісового управління;

- неефективне управління водними ресурсами: водні об'єкти перебувають під тиском забруднення, надмірного водокористування та зміни клімату, розрив між цілями водної політики, законодавством ЄС та практикою¹⁶⁷.

Отож наразі зберігається необхідність розробки та реалізації спеціального довкілlegо законодавства України, яке продовжить започатковані секторальні реформи в галузі довкілля, враховуватиме виклики й загрози воєнного часу, орієнтуватиметься на стале повоєнне відновлення та сприятиме своєчасному приєднанню до ЄС.

¹⁶⁷ Екологія–Право–Людина. Візія екологічної політики України: аналітичний документ. С. 4–8. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2025/07/Viziya-ekologichnoi-polityky-Ukrai-ny.pdf> (дата звернення: 15.06.2026).

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку¹⁶⁸

Еколого-правовий статус людини і громадянина є фундаментальним елементом системи прав і свобод у сучасній демократичній державі. Актуальність дослідження цієї проблематики в Україні зумовлена низкою чинників. По-перше, кризовий стан довкілля, що загострився в умовах повномасштабної військової агресії, вимагає ефективних правових механізмів для захисту природних ресурсів та екологічної безпеки населення. По-друге, прагнення України до європейської та євроатлантичної інтеграції робить імплементацію міжнародних стандартів у сфері довкілльового права ключовим пріоритетом державної політики.

Еколого-правовий статус маркується декількома детермінантами. З одного боку, він є різновидом загального правового статусу особи й визначає юридично закріплене становище особи в суспільстві, що дозволяє їй бути суб'єктом правовідносин. З іншого, окреслюється місцем людини в системі соціоприродних зв'язків і безпосередньо пов'язаний із сферою правового

¹⁶⁸ на матеріалах, вперше опублікованих: Яремак З. Законодавство щодо еколого-правового статусу особи (гл. II.1) / Довкілльове законодавство України в умовах багатовимірних викликів і загроз : монографія / відп. ред. академік НАПрН України Н. Р. Малишева. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 96–149.

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

регулювання довкіллєвих відносин. Структурно правовий статус людини й громадянина охоплює суб'єктивні юридичні права та обов'язки, гарантії здійснення прав і обов'язків¹⁶⁹. З огляду на це, *еколого-правовий статус* є комплексною юридичною категорією, що визначає юридично закріплене та гарантоване державою становище особи в системі екологічних правовідносин та включає в себе екологічні права та обов'язки й гарантії їх реалізації.

Становлення та розвиток еколого-правового статусу особи безпосередньо пов'язаний із еволюцією правового регулювання відносин у сфері взаємодії суспільства і природи. У науці екологічного права її традиційно розглядають в єдності кількох історичних форм, опосередкованих у праві: економічна (природокористування), екологічна або охоронна (природоохоронна сфера), захисна (сфера по забезпеченню екологічної безпеки). Доцільно вказати й на поступальний характер предмета екологічного права у контексті еволюції вказаних правових форм взаємодії суспільства і природи: до 60-их років минулого століття переважала сфера правового регулювання використання природних ресурсів; з 60-их до початку 90-их років цього ж століття – сфера регулювання природокористування та правової охорони

¹⁶⁹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. С. 57. Разом з тим, у трактуванні правового статусу особи серед вчених немає єдності. Нерідко до його структури вводяться, крім прав і обов'язків, суб'єктивні правові елементи — громадянство, правосуб'єктність, відповідальність за можливо вчинене правопорушення (див. наприкл., Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. С. 202). На нашу думку, зазначені категорії є або передумовами правового статусу, або його умовами, однак не складають його структуру. Так, підставою для наявності правового статусу особи є її правосуб'єктність, правового статусу громадянина — правосуб'єктність і громадянство.

природи; з кінця 90-их років до тепер – регулювання вказаних вище трьох сфер¹⁷⁰.

Такий законодавчий підхід до формування та розвитку екологічного законодавства знайшов своє відображення і на становленні інституту еколого-правового статусу особи. Як слушно зауважує Н. Р. Малишева, починаючи з 60-70-х років ХХ ст., головними об'єктами охорони засобами екологічного права була природа, її ресурси, об'єкти і комплекси, сама ж людина була практично «виведена за дужки» сфери охорони цієї галузі права. З прийняттям закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» 25.06.1991 р.¹⁷¹ почалося створення національного екологічного законодавства, в основу якого було покладено нову концептуальну ідею, відповідно до якої саме людина, її життя і здоров'я, природні умови життєдіяльності були поставлені в епіцентр еколого-правової охорони¹⁷².

В. І. Андрейцев розвиваючи концепцію гуманістичної спрямованості сучасного екологічного права, запропонував сукупність правових норм, пов'язаних із захистом і реалізацією конституційних суб'єктивних прав громадян на життя, здоров'я та безпеку, розглядати як комплексну міждисциплінарну галузь законодавства і права –

¹⁷⁰ Краснова М. В. Наукознавчі аспекти формування екологічного права України. *Екологічне право України*. 2017. № 1–2. С. 33–39.

¹⁷¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 24.08.2025 р.).

¹⁷² Малишева Н. Р. Розвиток екологічного законодавства України: історія зльоту, падіння та погляд у майбутнє / *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку : монографія* / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнєцова (заст. голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2021. С. 528–538.

антропозахисне (антропоохоронне) право правової системи та системи права України¹⁷³.

Разом з тим, це питання на сьогодні носить дискусійний характер, і в наукових колах висловлюються судження, в яких піддається критиці антропоцентричний підхід як такий, що протиставляється природоохоронній концепції екологічного права, і по своїй суті підтверджує «помилковість розуміння концептуальних засад фактичної взаємодії Суспільства і Природи та є схилянням до позиції так званого панування Людини над Природою, спробою виправдати існуючі наслідки людської діяльності, розвитку науково-технічного прогресу, які й призводять до не зворотних процесів у самій Природі, тим, що, мовляв, Природі байдуже до цих процесів, адже це є наслідком існування Людини як частини самої Природи, як власне байдуже і самій Людині про те, що буде після того, як її самої не стане»¹⁷⁴. Пропонується відмовитися від антропоцентричного підходу у правовому регулюванні екологічних відносин (який, як вважають, стояв в основі запровадження концепції сталого розвитку) і надання йому екоцентричної спрямованості, тобто визнання власної цінності природних об'єктів – повітря, ґрунтів, ландшафтів, інакше кажучи, визнання «власного права природи», частиною якої постає людство¹⁷⁵.

¹⁷³ Андрейцев, В. І. Еволюція наукових доктрин екологічного права / *Правова доктрина України* : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 4 : Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / Ю. С. Шемшученко [та ін.]; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. С. 97–129; Андрейцев В. І. Проблеми інтеграції антропозахисного права в системі екологічного права та системі права України. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві*: матер. всеукр. наук.-практ. круглого столу. (25 вересня 2014 р. м. Дніпропетровськ). НГУ, 2014. С. 34–57.

¹⁷⁴ Краснова М. В. Наукознавчі аспекти формування екологічного права України. *Екологічне право України*. 2017. № 1–2. С. 33–39.

¹⁷⁵ Сурілова О. О. Міжнародно-правові принципи та принципи міжнародного екологічного права: екоцентричний та антропоцентричний

А. П. Гетьман та Г. В. Анісімова зазначають, що саме енвіайроменталізм (теорія компромісу між економічним розвитком та ощадливим споживанням природних ресурсів) як одна із сучасних парадигм науки найбільш відповідає вимогам сьогодення, що сприяє усуненню наявних суперечностей між антропоцентричним й екоцентричним підходами, співвідношення яких виступає ключовим питанням еколого-правової науки й доктрини¹⁷⁶.

Долучаючись до наукової дискусії з цього приводу, варто зазначити наступне. Виходячи з предмету правового регулювання екологічного права, до складу якого входять як природоохоронні, так і антропоохоронні правовідносини, говорити про протиставлення інтересів окремої особи та «інтересів» природи не доводиться. Так як людина є частиною природи, її невід'ємною складовою, то і вплив на навколишнє середовище не може не відображатися на людині. Більше того, саме людина, її життя і здоров'я є кінцевою метою збереження довкілля¹⁷⁷. У сучасному екологічному праві природоохоронна концепція не стільки протиставляється антропоцентризму, скільки випливає з нього, адже захист довкілля розглядається як найважливіший спосіб захисту самої людини. Основною причиною такого підходу є негативний вплив зміненого довкілля на людину. Забруднене середовище становить загрозу для її життя, здоров'я та

підходи до їх розуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 387.

¹⁷⁶ Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Еколого-правова політика: сучасні підходи до формування. *Теорія і практика правознавства*. 2021. Вип. 1 (19). С. 39–63.

¹⁷⁷ Яремак З. В. Інституційні принципи узгодження інтересів в еколого-правовому конфлікті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 71. С. 203–209.

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

генетичного фонду нинішнього і майбутніх поколінь. Навіть більше, у західній юридичній науці ведеться полеміка про розширення змісту прав, застосувавши концепцію прав до «не людей» (права тварин, права довкілля), тим самим подолавши антропоцентричність «прав людини» як таких¹⁷⁸.

Перехід від екоцентризму та антропоцентризму до поліцентризму та встановлення паритету між екологічною безпекою для суспільства і соціально-економічною безпекою для природи знайшла своє відображення в концепції сталого розвитку, яка включає три складові – економічну, соціальну та екологічну, – та полягає в досягненні соціальних перетворень, за яких можна було б зберегти як економічне зростання, так і довкілля. Головною ідеєю сталого розвитку є принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями та забезпечення високої якості довкілля і здорової економіки всіх народів світу. Дана концепція вперше набула свого нормативного закріплення в Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток¹⁷⁹ й отримала подальший розвиток у Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого

¹⁷⁸ The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric. / Edited by Andreas von Arnould, Christian-Albrechts Universität zu Kiel, Germany, Kerstin von der Decken, Christian-Albrechts Universität zu Kiel, Germany, Mart Susi, Tallinn University, Estonia. Cambridge University Press. 2020. P. 3.; Azam R.M.U., Zerín S.A. and Alabi F.F.K. The Rights of Nature Movement: Legal, Cultural, and Policy Challenges in Implementing Eco-Centric Laws. *Journal of Environmental Law and Policy*. 202). Vol. 05 (01). P. 87-116. Doi: <https://doi.org/10.33002/jelp050104>.

¹⁷⁹ Декларація Ріо-де-Жанейро з питань навколишнього середовища та розвитку: Доповідь Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища та розвитку (3-14 червня 1992 р.). URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата звернення: 25.08.2025).

світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року»¹⁸⁰, прийнятої у 2015 р. Адаптація Цілей сталого розвитку з урахуванням українського контексту відображено в указі Президента України від 30 вересня 2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»¹⁸¹. На його основі в Україні було розроблено національну систему цілей сталого розвитку, що має на меті забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; гарантувати такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та майбутніх поколінь; створити необхідні умови для суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством щодо підвищення якості життя громадян і гарантування соціально-економічної та екологічної стабільності¹⁸².

Таким чином, якість правового регулювання охорони довкілля напряму залежить від того, наскільки суспільство усвідомлює необхідність такого захисту. Якщо довкілльєве законодавство, державні інституції та практика зосереджуватиметься виключно на імперативному регулюванні шляхом законодавчого закріплення обов'язків

¹⁸⁰ Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року». URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 25.08.2025).

¹⁸¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 25.08.2025).

¹⁸² Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 25.08.2025).

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

забруднювачів довкілля, визначення повноважень державних органів щодо регулювання, моніторингу, контролю та реалізації інших функцій управління тощо, то це хоча і буде ефективним у боротьбі із забрудненням та сприятиме сталому управлінню природними ресурсами, однак не достатнім механізмом захисту навколишнього середовища. Саме в таких обставинах право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та підходи, засновані на екологічних правах, стають особливо важливими доповненнями до імперативного регулювання екологічних правовідносин. Їх поєднання дозволяє більш ефективно забезпечувати дотримання довкілльового законодавства та досягати позитивних результатів.

При такому розумінні сутності екологічних правовідносин, фокусуванні уваги на питаннях охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки людини шляхом нормативного закріплення комплексу взаємопов'язаних економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, є потреба у якісному законодавчому регулюванні еколого-правового (довкілльово-правового) статусу особи як системоутворюючої для довкілльового законодавства правової категорії.

Як уже було сказано, еколого-правовий статус особи є похідним від загального правового статусу та структурно складається з екологічних прав, законних інтересів, юридичних обов'язків та гарантій їх реалізації. Питання еколого-правового статусу не є новим для науки довкілльового права та було і залишається предметом дослідження численних наукових розвідок багатьох науковців в контексті аналізу загальних питань теорії довкілльового права, інституту екологічних прав та екологічних обов'язків чи в розрізі реалізації окремих правомочностей суб'єктами екологічних правовідносин.

Першочергово, пропонуємо з'ясувати коло суб'єктів, які наділені еколого-правовим статусом. Чинне екологічне законодавство відносить до суб'єктів екологічних прав та обов'язків лише громадян й громадські організації, які здійснюють діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища. Комерційні організації і держава суб'єктами екологічних прав згідно закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» не являються¹⁸³. Держава тільки відповідає за утвердження та забезпечення екологічних прав та «зобов'язана «парцелювати» права й обов'язки, притаманні суб'єктам екологічних відносин»¹⁸⁴.

Національне довкілляве законодавство визначаючи екологічні права та обов'язки оперує поняттями «громадяни», «фізичні особи», «іноземці» тощо. Г. В. Анісімова наголошує на тому, що екологічні права людини і права громадянина – взаємозалежні категорії: «На відміну від екологічних прав людини, заснованих на концептах теорії природного права, екологічні права громадянина... базується на позитивістській теорії сутності права. Таким чином, не слід ані ототожнювати, ані розрізняти екологічні права людини й екологічні права громадянина, оскільки їх походження й природа різні, але вони діалектично

¹⁸³ Балюк Г. І., Власенко Ю. Л., Ковальчук Т. Г. Суб'єктивні екологічні права громадян України: правові проблеми змісту і реалізації. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 425-434.

¹⁸⁴ Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. С. 335.

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

взаємопов'язані і залежні, а в деяких випадках навіть збігаються»¹⁸⁵.

Разом з тим, на наше тверде переконання, нормативна регламентація та чіткість понятійного апарату впливає на результативність та якість правового регулювання. Наведемо приклад із визначенням суб'єктного складу права на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Вперше спеціального закріплення право на життя у сприятливому середовищі набуло в Декларації Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища (1972 р.), де сформульований такий принцип: «*Людина має основне право на свободу, рівність та сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне та квітуче життя, і несе головну відповідальність за охорону і поліпшення довкілля на благо нинішніх та майбутніх поколінь*»¹⁸⁶. Як зазначають А. П. Гетьман, В. В. Костицький, у Декларації прямо не йдеться про право людини на сприятливе довкілля, однак фактично в ній відображене саме це право через конструкцію права людини на «сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє нести гідне та квітуче життя»¹⁸⁷. Закріплення такого права на міжнародному рівні було сприйнято державами та значно вплинуло на розвиток національного екологічного законодавства, зокрема, на

¹⁸⁵ Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. С. 353.

¹⁸⁶ Стокгольмська декларація ООН з навколишнього середовища від 16 червня 1972 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169859_169859 (дата звернення 27.08.2025).

¹⁸⁷ Гетьман А., Костицький В. Становлення та розвиток інституту екологічних прав людини у законодавстві України. *Право України*. 2012. № 1 – 2. С. 180–202.

закріплення екологічних прав людини на конституційному рівні¹⁸⁸.

Ст. 50 Конституції України закріплює право *кожного* на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди¹⁸⁹. Норми Цивільного кодексу України¹⁹⁰ право на безпечне для життя та здоров'я довкілля визначають як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування *фізичної особи*. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹⁹¹ серед основних принципів охорони навколишнього природного середовища визначає гарантування екологічного безпечного середовища для життя і здоров'я людей, пріоритетність вимог екологічної безпеки (ст. 3), передбачає положення, відповідно до якого державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей (ст. 5 ч. 3), та закріплює суб'єктивне право *громадян України* на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9). Зауважимо, що спеціальний закон «Про охорону навколишнього природного середовища» значно звузив суб'єктний склад даного права, наділяючи таким

¹⁸⁸ Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Випуск 83 (Частина II). С. 183–187

¹⁸⁹ Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.08.2025).

¹⁹⁰ Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (в ред. від 07.05.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.05.2025).

¹⁹¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 24.08.2025 р.).

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

правом виключно громадян України. Зважаючи на те, що право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є невід'ємним та відноситься до абсолютних прав, якому кореспондується обов'язок держави та всіх інших осіб утримуватися від порушення цього права, варто привести у відповідність норми спеціального законодавства із міжнародними актами та нормами національного законодавства вищої юридичної сили.

Глобалізація суттєво розширила межі міжнародних обмінів, торгівлі, що сприяло поширенню локальних, регіональних або національних екологічних проблем далеко за межі їх первісного виникнення або ж узагалі вивело їх на загальнопланетарний рівень¹⁹². У зв'язку з цим, відкрилися шляхи для осмислення екологічних викликів як глобальних проблем людства, пошуку спільних механізмів та побудови міжнародної архітектури вирішення питань охорони довкілля та збереження природних ресурсів. Як наслідок, набуло актуальності міжнародне визнання та закріплення колективних прав у сфері довкіллєвих питань.

В теорії права *екологічні права традиційно відносять до третього покоління прав, так званих колективних прав*. Щоправда на сьогодні немає єдності у розумінні та визначенні змісту колективних прав серед вчених-теоретиків. Діапазон наукової думки простягається від

¹⁹² Малишева Н. Р. Глобалізація – екологія: методологія взаємодії та нові можливості екологічного права. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 верес. 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька ; Держ. ВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника», Навч.-наук. юрид. ін-т; Міжнар. громад. орг. 350.org. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 20–23.

заперечення їх існування¹⁹³ до визнання із різним «змістовним наповненням»¹⁹⁴. Вчені, що займаються науковими розвідками у сфері довкіллявого права, як правило, одностайні у визнанні колективних екологічних прав¹⁹⁵. Такий підхід є обґрунтований, оскільки першопричиною виникнення колективних екологічних прав є онтологічна неподільність довкілля як загального блага, що породжує суспільний (публічний) інтерес у збереженні цього блага. Водночас реалізація таких прав, зокрема, права на безпечне навколишнє середовище, здійснюється не тільки народом, а зусиллями окремих осіб, і колективний характер права може передбачати наділення ним кожної людини, що підтверджено законодавством¹⁹⁶.

Громадськість наділена особливим статусом в еколого-правових відносинах, який первинно визначено та сформовано на міжнародному рівні. Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються

¹⁹³ Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України). *Право України*. 2015. №1. С. 48.

¹⁹⁴ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Вид. 3-тє, допов. і перероб. Київ : Алерта, 2012. С. 73; Панкевич О. З. Природа колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними (у світлі Загальної декларації прав людини). *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 25. № 3. 2018. С. 63-77.

¹⁹⁵ Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання / М.В. Краснова, Ю.А. Краснова. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. С. 23.

¹⁹⁶ Кобецька Н.Р. Екологічні права громадян України: Дис. ... канд. юрид. наук. К., 1998. С. 36; Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. С. 339.

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

навколишнього середовища¹⁹⁷, дає визначення терміна «громадськість» – одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють

згідно з національним законодавством або практикою; «зацікавлена громадськість» – громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі; для цілей даного визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість (п. п. 4, 5 ст. 2 Конвенції). На думку вчених, Орхуська Конвенція містить певну новацію не тільки для українського, а й для національного законодавства більшості країн, оскільки дається широке тлумачення «заінтересованої громадськості», що має право на звернення до суду. Широта цього тлумачення полягає в тому, що для отримання права звернення до суду в розумінні Конвенції не обов'язково доводити, що порушеними є майнові або особисті права саме заявника, достатньо бути громадською організацією, створеною відповідно до закону, якщо серед

¹⁹⁷ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифіковано Законом України № 832-XIV (832-14) від 06.07.99. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015?find=1&text=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA#w1_2
(дата звернення: 28.08.2025 р.).

напрямів діяльності в статуті такої організації записаний захист екологічних прав громадян¹⁹⁸.

З огляду на особливу вразливість членів корінних громад до зміни клімату та їхньої залежності від стану довкілля, на міжнародному універсальному і регіональному рівнях було прийнято низку резолюцій та інших актів створено низку органів та інституцій, діяльність яких направлена на захист і дотримання прав корінних народів, зокрема в екологічній сфері. Правовий статус корінних народів України визначено в однойменному законі від 01.07.2021 р.¹⁹⁹ Щоправда, на національному рівні не окреслено еколого-правового статусу корінних народів. Натомість нормами міжнародного права передбачено довкілєві права цієї категорії. Так, ст. 29 Декларації ООН про права корінних народів, прийнята Генеральною Асамблеєю в 2007 р. (Резолюція 61/295) визнає право корінних народів на збереження та охорону навколишнього середовища та родючості їхніх земель або територій та ресурсів. Держави, у свою чергу, створюють та здійснюють програми допомоги для корінних народів з метою забезпечення такого збереження та охорони без будь-якої дискримінації²⁰⁰. У Резолюції 2400 (2021 р.) «Боротьба з

¹⁹⁸ Судовий захист екологічних прав громадян України : довідник для суддів / М. Краснова, Малишева Н., Шевчук П. [та ін.]. Київ : КМ Академія, 2001. С. 34.

¹⁹⁹ Про корінні народи України: закон України від 01.07.2021 р. № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20?find=1&text=еколог#Text> (дата звернення: 28.08.2025 р.).

²⁰⁰ Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів: Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text (дата звернення: 28.08.2025 р.).

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

нерівністю у праві на безпечне, здорове та чисте довкілля» Парламентська асамблея Ради Європи наполягає на необхідності використання знань та досвіду корінних народів, що були накопичені протягом століть, під час нормотворчого процесу з метою пріоритезації навколишнього середовища у майбутньому. Це обумовлено тим, що традиції корінних народів зберегли найсильніші зв'язки та повагу до живого світу та є менш антропоцентричними, ніж інші (п. 13.1). Країни, в яких проживають корінні народи, мають проводити відповідні консультації та забезпечувати участь останніх у прийнятті рішень, що стосуються їхніх земель і способів життя, переконавшись, зокрема, що заходи, вжиті з метою захисту навколишнього середовища (як-от вітрові електростанції або «зелене» будівництво) не впливають на їхнє життя (п. 13.2)²⁰¹.

У прийнятій в 2015 р. Паризькій угоді про зміну клімату було приділено безпосередню увагу захисту прав вразливих категорій осіб в екологічній сфері. Зокрема, в її преамбулі міститься заклик до держав поважати, заохочувати і брати до уваги свої відповідні зобов'язання щодо прав людини, права на здоров'я, прав корінних народів, місцевих громад, мігрантів, дітей, осіб з обмеженими можливостями, осіб, які знаходяться у вразливих обставинах, та права на розвиток, а також гендерної рівності, розширення можливостей для жінок і справедливості між поколіннями. У процесі формування своєї політики сторони угоди беруть на себе зобов'язання враховувати фактор впливу зміни клімату, беручи до уваги

²⁰¹ Воєводін І.С. Міжнародно-правовий механізм захисту екологічних прав корінних народів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 559-568.

потреби найбільш вразливих верств населення, місць та екосистем (ст. 7.1(с))²⁰².

Міжнародна організація з міграції акцентує увагу на тому факті, що термін «екологічний/кліматичний біженець» наразі широко сприймається як такий, що потенційно може ввести в оману, оскільки він не є юридичною категорією і не знайшов закріплення в жодному юридично-обов'язковому міжнародному акті, тому більш доцільним є використання термінів «екологічний мігрант/переміщена особа»²⁰³. Обсяг поняття «біженець», визначеного Конвенцією про статус біженців 1951 р.²⁰⁴, не охоплює осіб, які змушені залишити свою країну через екологічні чинники, зокрема стихійні лиха та катастрофи техногенного характеру. Назріла нагальна потреба нормативного визначення правового статусу екологічних біженців як вразливої категорії населення, що представляють собою об'єкти еколого-правової охорони, на міжнародному та національному рівнях: «Важливим аспектом проблеми є те, що ... при втраті статусу екологічних біженців ці особи повинні залишатися об'єктом еколого-правової охорони як одна із категорій вразливості (поряд з тими категоріями, що визначають на

²⁰² Паризька угода: ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text (дата звернення: 28.08.2025 р.).

²⁰³ International Migration Law No. 34 – Glossary on Migration. Geneva : IOM, 2019. 248 р. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/IML_34_Glossary.pdf (дата звернення: 28.08.2025 р.).

²⁰⁴ Конвенція про статус біженців: Закон України Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців № 2942-III від 10.01.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 28.08.2025 р.).

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

правовому рівні осіб як «вразливих» через їх вік, стан здоров'я та інші фактори)»²⁰⁵. Для України особливо актуальним є питання захисту внутрішньо переміщених осіб, коли держава зіткнулася з проблемою екологічної міграції після аварії на Чорнобильській атомній електростанції²⁰⁶.

Окрім того, в сучасних умовах війни Україна зіткнулася з новими викликами, в тому числі і екологічного характеру, що зумовлюють появу нової вразливої категорії населення – жертв війни. Воєнні дії супроводжуються серйозними екологічними наслідками, які мають всі ознаки екологічної катастрофи. Це, перш за все, пов'язано з тим, що ці загрози мають масовий характер та спричиняють шкоду не окремому суб'єкту, а певній групі осіб. У зв'язку з цим, виникає потреба у виокремленні спеціального еколого-правового статусу колективного характеру з метою забезпечення належного захисту та врахування інтересів окремих груп та категорій осіб в еколого-правових відносинах.

Таким чином, колективний характер екологічних прав, дає можливість наділити особливим (спеціальним) еколого-правовим статусом окремі категорії суб'єктів з метою забезпечення належного захисту та врахування їхніх потреб в еколого-правових відносинах. Особливістю цього статусу є те, що він визначається не лише загальними нормами довкіллявого права, але й враховує екологічну вразливість певних груп, тобто їх підвищену чутливість до змін навколишнього середовища через низку факторів.

²⁰⁵ Васянович, О. Правове становище екологічних біженців як вразливої категорії населення, що потребують еколого-правової охорони. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 337-342.

²⁰⁶ Kobetska N.R., Danyliuk L.R., Yaremak Z.V. Environmental Migration. *Environmental Policy and Law*. 2019. Vol. 49 (6). P. 395-400. DOI: <https://doi.org/10.3233/EPL-190193>

Взявши за основу положення Паризької угоди (де найбільш широко визначено вразливі категорії суспільства), та беручи до увагу оціночний характер даної категорії (з огляду на це, не претендуючи на вичерпний перелік), такими факторами можуть бути: вік (наприклад, діти), гендер (жінки), фізичні вади (особи з обмеженими можливостями), етнічна приналежність (корінні народи) тощо. Спеціальна «екологічна» вразливість пов'язана з проживанням на екологічно несприятливих територіях, в районах, що зазнали впливу надзвичайних екологічних ситуацій техногенного чи природного характеру та ін.²⁰⁷ Зрештою, спеціальний еколого-правовий статус не є сталою величиною, а під дією об'єктивних чинників піддається змінам.

Фрагментарність міжнародного регулювання цього питання, відсутність комплексного правового регулювання довкіллевих прав вразливих категорій на національному рівні, потребує вирішення та внесення змін із тим, щоб інтереси окремих вразливих категорій осіб були враховані під час розробки, впровадження та забезпечення дотримання довкіллевого законодавства, правил і політики, а також щодо їх захисту від конкретних видів екологічної небезпеки з врахуванням фактору їх вразливості.

І останній досліджуваний нами суб'єкт, однак пріоритетний та перспективний для подальшого становлення його довкіллево-правового статусу, – це майбутні покоління. Н. Р. Малишева зазначає, що сучасне

²⁰⁷ Малишева Н. Р. Вразливі категорії населення. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах.* Матеріали «круглого столу», присвяченого 90-річчю з дня народження В. К. Попова (м. Харків, 1 березня 2019 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2019. С. 51-55.

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

міжнародне співтовариство є одностайним у сприйнятті концепції сталого розвитку та розумінні її квінтесенції – відповідальність сучасного покоління перед майбутніми. Вчена поставила закономірне питання: чи можна вже сьогодні запровадити правові та інституційні механізми, здатні діяти в інтересах прийдешніх поколінь? З огляду на досвід інших країн розробленою формою гарантування прав майбутніх поколінь на безпечне довкілля є створення наглядових структур (наприклад, Комісія з прав майбутнього, створена Кнесетом Ізраїлю, Комітет з питань майбутнього у Фінляндії, парламентський комісар з питань майбутніх поколінь в Угорщині).²⁰⁸ Українські правники також пропонують запровадити інститут екологічного омбудсмена з тим, щоб активізувати механізм застосування норм екологічного законодавства, частина яких на теперішній час залишаються декларативними²⁰⁹. Глибинно досліджуючи екологічні права майбутніх поколінь, Г. І. Балюк, Ю. Л. Власенко, Т. Г. Ковальчук прийшли до висновку, що законодавець не визначає міру участі даного суб'єкта в правових відносинах, тобто їх правоздатність і дієздатність, і за таких умов відсутні необхідні передумови виникнення суб'єктивного права²¹⁰.

²⁰⁸ Малишева Н. Р. Екологічні права майбутніх поколінь: від абстракції до правового змісту. *Еколого-правовий статус людини і громадянина : ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 31 трав. 2019 р., Київ / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [за заг. ред. Краснової М. В.]. Чернівці : Кондратьєва А. В., 2019.

²⁰⁹ Кузнецова М. Ю., Гресь Н. М., Шапран В. В. Запровадження посади уповноваженого з екологічних прав людини в Україні з урахуванням збільшення негативних факторів впливу на стан навколишнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. Ужгород, 2024. Т. 2. Вип. 83. С. 110 – 115.

²¹⁰ Балюк Г. І., Власенко Ю. Л., Ковальчук Т. Г. Суб'єктивні екологічні права громадян України: правові проблеми змісту і реалізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 425-434.

Безперечно, передумовою набуття правового статусу є наявність правосуб'єктності, виникнення якої пов'язують з народженням (правоздатність) та наявністю певних правових ознак (дієздатність). Водночас у сучасній концепції довілля права, в якій людина, з одного боку, виступає суб'єктом еколого-правових відносин, а з іншого боку є об'єктом правової охорони²¹¹, не складає труднощів щодо вироблення механізму захисту прав прийдешніх поколінь, розглядаючи їх як об'єкт захисту.

Чинне національне законодавство неодноразово звертається до категорії «майбутні покоління». В Преамбулі закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»²¹² передбачено, що цей закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і *майбутніх поколінь*. Закон України «Про систему громадського здоров'я»²¹³ дає тлумачення змісту терміну «шкідливий вплив на здоров'я людини» як вплив факторів середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю *майбутніх поколінь* (п. 43 ч. 1 ст. 1). У Національному плані дій з відновлювальної енергетики, затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р № 761-р, визначено наступне:

²¹¹ Гетьман А. П. Життя та здоров'я людини як об'єкт екологічного права у глобалізованому світі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 1. С. 55-71.

²¹² Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 24.08.2025 р.).

²¹³ Про систему громадського здоров'я: закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20?find=1&text=%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1#w1_4 (дата звернення: 24.08.2025 р.).

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

«перед Україною, як і перед іншими державами світу, зважаючи на глобальні зміни клімату, забруднення навколишнього природного середовища та зменшення біорізноманіття, актуальним постало питання сталого розвитку – що дає змогу задовольнити потреби сучасного покоління без шкоди для *майбутніх поколінь*»²¹⁴.

Навіть такий поверхневий аналіз правових норм дає підстави стверджувати про відсутність юридичного наповнення поняття «майбутні покоління». Разом з тим, «українське законодавство декларує захист інтересів прийдешніх поколінь, тобто демонструє свою відповідальність перед майбутніми поколіннями і покладає на громадян та інших суб'єктів обов'язок діяти таким чином, аби не завдавати шкоди ще не народженим (і не зачатим) особам. І це обов'язок, якому не кореспондує жодне право, оскільки не існує правоволодільця...»²¹⁵.

Погоджуємось із висловленими зауваженнями й думками з приводу нормативного закріплення правового статусу майбутніх поколінь та зі свого боку пропонуємо на це питання подивитися з позиції публічного екологічного інтересу. Першочерговими цілями та завданнями правового регулювання у галузі охорони навколишнього природного середовища є забезпечення екологічно безпечного навколишнього середовища як загального суспільного блага та обов'язкової умови існування людства. Інтерес суспільства у збереженні здорового довкілля є тривалим у часі. Він зобов'язує нас діяти сьогодні, щоб забезпечити

²¹⁴ Національний план дій з відновлювальної енергетики на період до 2030 року та плану заходів з його виконання: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р № 761-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D1%80> (дата звернення: 24.08.2025 р.).

²¹⁵ Матвійчук А. О. Право майбутніх поколінь на сприятливе навколишнє природне середовище: реалії та перспективи. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 43–50.

сприятливі умови для життя в майбутньому. Ця закономірність зумовлює наявність одного із найважливіших принципів державної екологічної політики та екологічного права – принцип пріоритетності суспільного інтересу (в т. ч. й суспільного інтересу *майбутніх поколінь*) у збереженні довкілля – публічного екологічного інтересу. Відповідно *захист прав майбутніх поколінь* здійснюється шляхом нормативного закріплення пріоритету публічного екологічного інтересу, формування довгострокових стратегій з охорони довкілля та боротьби зі зміною клімату, встановлення обмежень, нормативів, заборон та інших еколого-правових імперативів, відповідальності за порушення законодавства, заподіяння шкоди довкіллю тощо.

Узагальнюючи зазначене вище, зацентруємо увагу на декількох моментах. По-перше, становлення та розвиток еколого-правового статусу особи безпосередньо пов'язаний із еволюцією правового регулювання відносин у сфері взаємодії суспільства і природи. Сучасна концепція довкілльового права та законодавства фокусується на питаннях охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки людини шляхом нормативного закріплення комплексу взаємопов'язаних економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Це зумовлює потребу якісного законодавчого регулювання еколого-правового (довкілльово-правового) статусу особи як системоутворюючої для екологічного законодавства правової категорії.

По-друге, еколого-правовий (довкілльово-правовий) статус особи є похідним від загального правового статусу та структурно складається із законодавчо визначених

3.1. Право на безпечне довкілля як системоутворююча категорія еколого-правового статусу: генеза та перспективи розвитку

суб'єктивних прав, інтересів, юридичних обов'язків та гарантій їх реалізації.

По-третє, колективний характер екологічних прав дає можливість наділити спеціальним еколого-правовим статусом окремі категорії суб'єктів з метою забезпечення належного захисту та врахування їхніх потреб в еколого-правових відносинах. Зрозуміло, що реалізація такого спеціального статусу здійснюється окремою особою як представником тієї чи іншої соціальної групи, відособленої за певними юридично значущими підставами. На основі аналізу норм міжнародного та національного законодавства, доцільно вести мову про спеціальний еколого-правовий статус громадськості, екологічно вразливих категорій суб'єктів (корінні народи, екологічні мігранти та ін.). Відсутність комплексного правового регулювання довкіллєвих прав вразливих категорій суб'єктів зумовлює потребу нормативної регламентації із тим, щоб їх інтереси були враховані під час розробки, впровадження та забезпечення дотримання довкіллєвого законодавства, правил і політики, а також щодо захисту прав та інтересів вразливих категорій від конкретних видів екологічної небезпеки з врахуванням фактору їх вразливості.

По-четверте, одностайність світового співтовариства у сприйнятті концепції сталого розвитку та розумінні її квінтесенції – відповідальність сучасного покоління перед майбутніми – зумовлює логічне запитання щодо правового статусу прийдешніх поколінь. Безперечно юридично визначених підстав для встановлення правосуб'єктності (як передумови для набуття правового статусу) майбутніх поколінь немає. Водночас захист інтересів прийдешніх поколінь доцільно розглядати крізь призму публічного екологічного інтересу. Наявність одного із найважливіших принципів державної екологічної політики та екологічного

права – принципу пріоритетності публічного екологічного інтересу – забезпечення екологічно безпечного навколишнього середовища як загального суспільного блага – захищає в тому числі й інтереси майбутніх поколінь.

3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації²¹⁶

Екологічні права є природними та нерозривно пов'язані з фундаментальними правами людини на життя, охорону здоров'я, так як їхня реалізація прямо залежить від якісного та безпечного стану довкілля. Ці права остаточно сформувалися як окрема категорія в юридичній доктрині протягом останніх десятиліть ХХ століття.

Основними міжнародно-правовими документами, в яких почали визнаватися екологічні права громадян є Стокгольмська декларація з питань охорони навколишнього середовища (1972)²¹⁷, Конвенція ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище у

²¹⁶ на матеріалах, вперше опублікованих: Яремак З. Законодавство щодо еколого-правового статусу особи (гл. II.1) / Довкілльєве законодавство України в умовах багатовимірних викликів і загроз : монографія / відп. ред. академік НАПрН України Н. Р. Малишева. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 96–149.

²¹⁷ Declaration on the human environment, adopted by the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 16 June 1972, U.N. General Assembly Resolutions 2994/XXVII, 2995/UVII and 2996/XXII of 15 December 1972. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf> (дата звернення: 15.09.2025 р.).

3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації

транскордонному контексті (1991)²¹⁸, Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992)²¹⁹, Конвенція ООН про біологічне різноманіття (1992)²²⁰, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992)²²¹, Конвенція ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція, 1998)²²² тощо. Новітнє міжнародне правотворення визнало *право на чисте, здорове та стійке довкілля як невід'ємне право людини*, що є основою реалізації всіх прав, найважливішим глобальним завданням і однією з необхідних умов збалансованого і комплексного забезпечення сталого розвитку в усіх його трьох — економічному, соціальному та екологічному — компонентах²²³.

²¹⁸ Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 25.02.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.).

²¹⁹ Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 03.06.1992 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU92340>

²²⁰ Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.).

²²¹ Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.).

²²² Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифіковано Законом України № 832-XIV від 06.07.99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015?find=1&text=%20громадськ#w12 (дата звернення: 15.09.2025 р.).

²²³ The human right to a clean, healthy and sustainable environment : resolution / adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3945636?v=pdf> (дата звернення: 15.10.2025 р.); The human right to a clean, healthy and sustainable environment : resolution / adopted by the General Assembly on 28 July 2022. URL:

Разом з тим, Україна сьогодні зіткнулася із загрозами та викликами, до яких довкілльєве законодавство мирного часу практично не адаптоване, і це зрозуміло, адже військові цілі та цілі щодо збереження довкілля є взаємовиключними. Відтак норми охорони та захисту екологічних прав мають обмежену дію в умовах воєнного стану. За цих обставин особливого значення набувають положення гуманітарного права, яке застосовується під час збройних конфліктів. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.²²⁴, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій²²⁵ містять норми, безпосередньо спрямовані на охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів, заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Разом з тим, поточні міжнародні механізми вирішення збройних конфліктів та подолання їх наслідків є недостатніми для захисту екологічних прав та довкілля²²⁶, потрібен новий підхід,

<https://digitallibrary.un.org/record/3983329?v=pdf#files> (дата звернення: 15.10.2025 р.).

²²⁴ Про підписання Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище: постанова Ради Міністрів УРСР від 11 травня 1977 р. № 277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP770277> (дата звернення: 15.10.2025 р.).

²²⁵ Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р.: ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI від 18.08.1889 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.10.2025 р.).

²²⁶ Malysheva, N. and Hurova, A. Environmental Consequences of the Kakhovka H.P.P. Destruction in Ukraine: Challenge and Opportunity for International Justice. *Journal of Environmental Law and Policy*. 2024. № 04(01). P.p. 84–104. DOI: <https://doi.org/10.33002/jelp040104>; Yaremak Z., Danyliuk L., Kobetska N.

3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації

який впливає з очевидної необхідності загального визнання навколишнього середовища спільним надбанням (чи принаймні спільною турботою) людства та відмови від розрізнення між захистом навколишнього середовища згідно з правом миру та захистом навколишнього середовища згідно з правом збройних конфліктів²²⁷.

На національному рівні екологічні права знайшли своє належне закріплення в ст. 50 Конституції України²²⁸, в якій визначено три самостійні компетентності: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на отримання інформації про стан довкілля; право на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне довкілля.

Система екологічних прав законодавчо сформована у законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»²²⁹, де у ст. 9 дається невичерпний перелік екологічних прав громадян. Екологічні права громадян представляють собою сукупні можливості поведінки громадян України в сфері приналежності, використання природного середовища, придатного для нормального існування людини, а також збереження, відтворення і покращення цього середовища. Н. Р. Кобецька пропонує розрізняти поняття «права громадян в галузі екологічних

Legal Protection of Environment in Conditions of War: Theoretical and Practical Analysis. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2024. № 7 (Зукр). Р.р. s5-s29. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.0703ukr01>

²²⁷ Verwey, W. Protection of the Environment in Times of Armed Conflict: In Search of a New Legal Perspective. *Leiden Journal of International Law*, 1995, vol. 8 (1), pp. 7-40. DOI:10.1017/S0922156500003083.

²²⁸ Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

²²⁹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 10.10.2025).

відносин» і «екологічні права громадян». Екологічні права – більш вузьке поняття, тоді як права громадян в галузі екологічних відносин включають всі повноваження громадян, які так чи інакше пов'язані з навколишнім природним середовищем, природними ресурсами. Екологічні права – це якісно нова група прав громадян, яка відрізняється від раніше існуючих прав природокористування насамперед спрямованістю на задоволення екологічних, а не матеріальних, духовних, естетичних потреб і інтересів. Початковим і вихідним елементом екологічних прав є можливість людини користуватись незабрудненими природними благами, проживати в екологічно збалансованому природному середовищі. Притаманність праву природокористування природоохоронного характеру в більшій мірі характеризує обов'язок (необхідність) при використанні природних ресурсів дотримуватись вимог охорони довкілля. Відповідно, доцільно виокремлювати дві групи прав громадян в галузі екологічних відносин: екологічні права громадян і права по використанню природних ресурсів²³⁰.

Серед юридично закріплених екологічних прав центральне місце займає *право на безпечне для життя і здоров'я довкілля*. Оціночний характер категорії «безпечне довкілля» зумовлює наділення його низкою характеристик: «здорове», «екологічно безпечне», «придатне для розвитку», «чисте», «сприятливе», «збалансоване», «стале» тощо. Водночас всі ці характеристики залишаються оціночними та все одно потребують додаткової конкретизації і тлумачення змісту. Ознака безпечності довкілля, якою оперує національне

²³⁰ Кобецька Н.Р. Екологічні права громадян України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1998. С. 6.

3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації

законодавство, встановлює ту граничну межу (відсутність небезпеки), за якою наступають негативні наслідки. Хоча широкий зміст цього права може створювати враження його декларативності, практичного значення та конкретного правозастосування воно набуває завдяки діяльності законодавчих, судових та виконавчих органів влади.

Юридичними критеріями безпечності довкілля, законодавчо визначеними ст. 33 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»²³¹, є: а) гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі (нормативами екологічної безпеки); б) гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин (екологічні нормативи); в) гранично допустимі рівні фізичних та біологічних факторів небезпечного впливу на довкілля; г) нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Верховний Суд на забезпечення єдності судової практики дає тлумачення поняття «безпека життя і здоров'я людини» у широкому значенні, яке охоплює різноманітні сфери суспільно-управлінських відносин, в яких застосування та тлумачення законодавства слід розглядати, головним чином, в аспекті створення максимальних гарантій безпеки людини та її відчуття захищеності, що також є основою суспільного (публічного) інтересу²³². З

²³¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 10.10.2025).

²³² Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2023 р. у справі № 240/29665/21 (адміністративне провадження № К/990/35010/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109200288> (дата звернення: 10.10.2025).

огляду на таке тлумачення, безпечне довкілля як основа безпеки життя і здоров'я людини та реалізація цього права людиною матиме пріоритет, за загальним правилом, над приватним інтересом (наприклад, права на підприємницьку діяльність, права приватної власності тощо) у випадку їх конкуренції.

Ефективним юридичним засобом захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля і водночас самостійним екологічним правом є *відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище* шляхом подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян. Питання відшкодування шкоди лежить в площині цивільного права і відповідно до природи інституту цивільного права щодо відшкодування шкоди, а саме він регулює ці суспільні відносини, належить, з-поміж іншого, обов'язок позивача довести факт самої шкоди, факт вчинення протиправного діяння та причинно-наслідковий зв'язок між ними. Ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» фактично говорить лише про те, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації у повному обсязі й особи, яким задано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків. В. Л. Бредіхіна з цього приводу зауважує: «недоліком даної системи нормативних актів є недостатня наявність та ефективність норм, які гарантують захист (з

3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації

визначенням форм та способів) фундаментальних екологічних прав та їх конкретну реалізацію»²³³.

Відсутність спеціалізованого законодавства, наявність правової невизначеності захисту екологічних прав зумовило вироблення Верховним Судом низки правових стандартів щодо дієвого правозастосування у сфері захисту довкілля та охорони екологічних прав. Прикладом слугують такі рішення Верховного Суду України: 1) постанова Касаційного господарського суду від 27 червня 2024 року у справі № 904/3063/23: суд акцентував на важливості точного та пропорційного до фактичних наслідків розрахунку шкоди, спричиненої порушенням екологічних норм; 2) у постанові від 23 квітня 2024 року у справі № 911/1549/22 Касаційний господарський суд вказав на важливість точного документування екологічних правопорушень для успішного відшкодування збитків; 3) постановою Касаційного адміністративного суду у складі ВС від 21 червня 2023 року у справі № 420/2910/22 встановлено, що виконавчі органи місцевого самоврядування несуть пряму відповідальність за екологічну безпеку на своїх територіях і зобов'язані вживати заходів для усунення екологічних проблем²³⁴.

Всі *інші екологічні права*, виступають одночасно як гарантією реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, так і окремими інститутами довкілльового законодавства, зважаючи на їх значущість для правового регулювання екологічних відносин. Ними є: 1) участь в

²³³ Бредіхіна В. Л. Роль екологічного законодавства у забезпеченні сприятливого життєвого простору людини. *Екологічне право України*. 2016. № 1–2. С. 89–90.

²³⁴ Актуальна судова практика у сфері захисту довкілля: суддя ВС розповіла про нові правові стандарти. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1678488/> (дата звернення: 15.10.2025).

обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань; 2) участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; 3) об'єднання в громадські природоохоронні формування; 4) вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; 5) участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля; 6) одержання екологічної освіти; 7) оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом; 8) участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки та ряд інших.

В умовах воєнного стану довкілльєве законодавство загалом, так і в частині закріплення й реалізації екологічних прав, зазнало трансформацій: зважаючи на пріоритетні завдання національної безпеки та оборони змінився фокус державної екологічної політики із принципів сталості на систему швидкого реагування та подолання негативних наслідків, спричинених збройною агресією. На прикладі громадської участі в реалізації норм

3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації

довкіллявого права продемонструємо ті зміни, які відбулися.

Участь громадськості у прийнятті еколого значимих рішень є самостійним інститутом довкіллявого права, який є досить вагомим та здійснює суттєвий вплив на формування й реалізацію екологічної політики. Як справедливо зазначає Н. Р. Малишева, національне законодавство України імплементувавши міжнародно-правові вимоги щодо участі громадськості²³⁵ насамперед в законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»²³⁶ (п. «ж» ст. 3, ч. 3 ст. 6, п. «є» ч. 1 ст. 9, п. «в» і «г» ч. 1 ст. 10, ч. 4 і 5 ст. 16, ст. 21), провело цей принцип через все екологічне законодавство України, а також розвинуло конкретні механізми відповідної участі, зокрема, в законах України: «Про оцінку впливу на довкілля»²³⁷, що закріпив процедури здійснення прав громадськості на участь у розгляді впливу планованої діяльності на довкілля; «Про стратегічну екологічну оцінку»²³⁸, що визначив громадськість повноцінним суб'єктом СЕО документів державного планування

²³⁵ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифіковано Законом України № 832-XIV (832-14) від 06.07.99. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015?find=1&text=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA#w1_2 (дата звернення: 18.10.2025 р.).

²³⁶ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 10.10.2025).

²³⁷ Про оцінку впливу на довкілля: закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 10.10.2025).

²³⁸ Про стратегічну екологічну оцінку: закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

(стратегій, планів, схем, містобудівної документації, загальнодержавних програм, державних цільових та інших програм і програмних документів), регламентував механізм участі громадськості у СЕО; «Про доступ до публічної інформації»²³⁹, який гарантує доступ громадськості до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, та інформації, що становить суспільний інтерес, та визначає порядок здійснення відповідного права та в інших²⁴⁰.

В умовах воєнного стану в Україні введено в дію цілу низку нормативно-правових актів, основною метою яких є спрощення процедур проведення відновлювальних робіт з ліквідації наслідків війни та забезпечення дії права на безпечне довкілля. Так, закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період»²⁴¹ призупинив низку екологічно орієнтованих програм та спростив дозвільні процедури. Через необхідність швидкого реагування на нагальні потреби (будівництво захисних

²³⁹ Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁴⁰ Малишева Н. Р. Участь громадськості у прийнятті екологічно важливих рішень в умовах воєнного стану в Україні. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України* : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції, присвяченої 100-річчю від народження академіка В. З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ: НУБіП України, 2025. С. 20–24.

²⁴¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період: закон України від 15.03.2022 р. № 2132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-20#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

3.2. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в системі інших прав та законних інтересів в галузі охорони довкілля: нормативне регулювання та практика реалізації

споруд, перепрофілювання виробництв) законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності»²⁴² було передбачено скасування СЕО програм відновлення, зокрема програм відновлення областей та територій територіальних громад. У зв'язку з правовим режимом воєнного стану тимчасово згортаються процедури доступу громадськості до екологічної інформації та судового захисту, її участі в прийнятті екологічно важливих рішень. Так, через воєнний стан у багатьох регіонах скасовують або відкладають публічні слухання щодо проєктів, які впливають на довкілля. Над фактами руйнування гідротехнічних споруд, пожеж на нафтобазах (наприклад, в Чернігівській та Сумській областях), інших аварійних ситуацій панує режим секретності, або дозованої інформації з міркувань безпеки та уникнення панічних настроїв²⁴³.

Підсумовуючи, зазначимо, що право на безпечне довкілля є фундаментальною правовою категорією, що має абсолютний пріоритет у системі екологічних прав і є основою для всіх інших екологічних прав (право на інформацію, захист, відшкодування шкоди, доступу до правосуддя з екологічних питань тощо). Водночас право на чисте, здорове та стійке довкілля як невід'ємне право людини є інструментом забезпечення природного

²⁴² Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: закон України від 12.05.2022 р. № 2254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁴³ Малишева Н. Р. Еволюція феномену реалізації довкіллєвого законодавства під впливом сучасних викликів і загроз. *Альманах права*. 2025. Випуск 16. С. 61–68. URL: <https://almanahprava.org/assets/images/issues/16/issue16.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

існування людини, відтак є основою реалізації права на життя, охорону здоров'я тощо.

Обмеження, спричинені воєнним станом, вимагають не лише удосконалення існуючої нормативно-правової бази, а й комплексної інтеграції усіх правових інструментів державного управління з метою адаптації до нових реалій. Для посилення гарантій екологічних прав в умовах воєнних викликів критично важливим є відновлення та максимальне залучення громадськості до всіх етапів прийняття екологічних рішень, моніторингу та судового захисту, що є дієвим механізмом демократизації екологічного управління.

3.3. Ефективність виконання екологічних обов'язків як механізм забезпечення права на безпечне довкілля²⁴⁴

Сучасна парадигма глобального правопорядку диктує перехід від декларативного визнання права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище до імперативного виконання екологічних обов'язків. Високі стандарти охорони навколишнього природного середовища сьогодні вимагають від кожного суб'єкта права (держави, суб'єктів господарювання, громадськості та окремого громадянина) активної участі у збереженні, захисті та, що надзвичайно важливо, ревіталізації цілісності екосистем.

В умовах прогресуючого вичерпання природного капіталу, глобальної кліматичної полікризи та воєнних

²⁴⁴ на матеріалах, вперше опублікованих: Яремак З. Законодавство щодо еколого-правового статусу особи (гл. II.1) / Довкілляве законодавство України в умовах багатовимірних викликів і загроз : монографія / відп. ред. академік НАПрН України Н. Р. Малишева. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 96–149.

3.3. Ефективність виконання екологічних обов'язків як механізм забезпечення права на безпечне довкілля

викликів, з якими безпосередньо зіткнулася Україна, питання належного виконання екологічного обов'язку є вкрай актуальним. Більше того, у світлі реалізації Цілей сталого розвитку з метою досягнення міжгенераційної (міжпоколінної) справедливості, на нинішнє покоління покладаються транскордонні та позачасові зобов'язання збереження життєздатного довкілля для майбутніх поколінь. Як зазначається в предметних наукових дослідженнях, перед вітчизняними науковцями постала проблема подальшого розвитку й удосконалення системи екологічних обов'язків, які мають відповідати міжнародним стандартам їх законодавчого забезпечення з урахуванням накопиченого досвіду й практики застосування. Змінюється підхід до екологічних обов'язків суб'єктів, до наповнення їх новим універсальним у світовому масштабі змістом, виникатимуть нові екологічні обов'язки, які суттєво вплинуть на еколого-правовий статус суб'єктів щодо використання космічного простору, альтернативних джерел енергії, енергетичних природних ресурсів та ін.²⁴⁵

Належна реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля неможлива без встановлення обов'язку не порушувати це право. Екологічні обов'язки є необхідним корелятором екологічних прав: будь-якому суб'єктивному екологічному праву кореспондується екологічний обов'язок, та навпаки – через екологічний обов'язок задовольняється екологічний інтерес. Так, ст. 66 Конституції України²⁴⁶ встановлює: «Кожен зобов'язаний

²⁴⁵ Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. С. 455.

²⁴⁶ Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.04.2026).

не заподіювати шкоди природі...». Цей обов'язок гарантує право кожного на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції). Право на відшкодування шкоди (ст. 50) кореспондується з обов'язком відшкодувати завдані збитки (ст. 66 Конституції). Тобто, суб'єктивні екологічні права можуть реалізовуватися лише за умови одночасного, сумлінного та повного виконання пов'язаних з ними екологічних обов'язків. Кореляція екологічних прав і обов'язків забезпечує розумний баланс інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин та сприяє досягненню гармонійної взаємодії природи і суспільства, охорони довкілля та сталого природокористування.

Разом з тим, питання виконання екологічного обов'язку за своїм змістом носить загальний характер: стосується всіх, не індивідуалізоване, досить часто реалізується поза правовідносинами. Зокрема, загальні екологічні обов'язки вимагають, щоб усі члени суспільства мінімізували ризик екологічної шкоди від своєї діяльності. Тому з цих позицій, в західній науці висловлюється думка, що встановлення загальних обов'язків щодо охорони навколишнього середовища загалом можна розглядати як «некорелятивні» — оскільки саме навколишнє середовище не здатне забезпечити виконання обов'язків, які перед ним стоять. Законодавчі загальні екологічні обов'язки персоналізують ці права, надаючи регуляторним органам правовий статус для забезпечення виконання таких обов'язків від імені навколишнього середовища²⁴⁷.

²⁴⁷ Edwards J., Windholz E., Faulkner N., Werbeloff L. Implementing general environmental duties: Regulators' perceptions of complementary toolkits. *Environmental Policy and Governance*. 2022. № 32 (1). P. 70. <https://doi.org/10.1002/eet.1964>.

Беручи до уваги сказане вище, робимо висновок про те, що екологічний обов'язок має подвійну юридичну природу. З одного боку, обов'язок щодо охорони довкілля є некорелятивним. Він має абсолютний, публічно-правовий характер. Його виконання не залежить від наявності вимоги конкретної особи тут і зараз, адже кінцевим «бенефіціаром» такого обов'язку можуть виступати майбутні покоління та безпосередньо самі екосистеми, які не наділені процесуальною дієздатністю у традиційному розумінні. Тут обов'язок існує як об'єктивна презумпція сталого розвитку. З іншого боку, цей самий обов'язок трансформується у корелятивний, щойно ми розглядаємо його крізь призму суб'єктивного права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Для того, щоб це конституційне право не залишалось суто декларативним, йому обов'язково має протистояти чітко визначений юридичний обов'язок держави та інших громадян не порушувати встановлені екологічні стандарти. У такому фокусі обов'язок набуває значення юридичного мірила належної поведінки зобов'язаних осіб і легітимацію правозахисних можливостей суб'єктів права на безпечне для життя і здоров'я довкілля вимагати примусового виконання таких обов'язків.

На законодавчому рівні відсутнє нормативне визначення поняття «екологічний обов'язок», що компенсується плюралізмом думок в науковій царині. Найбільш ґрунтовне та універсальне визначення запропоновано представниками харківської школи української екологічної науки: «Екологічні обов'язки – це різновид юридичних обов'язків, вид та міра належної, легітимної та суспільно необхідної поведінки суб'єктів, що має відповідати приписам, заборонам, стимулам, встановленим на національному рівні державою та міжнародним співтовариством (міжнародними

стандартами у галузі обов'язків людини) з метою дотримання вимог екологічної безпеки, створення належних (безпечних) умов для життєдіяльності, встановлення приналежності природних об'єктів та комплексів, використання, відтворення, охорони природних об'єктів, захисту екологічних прав та інтересів громадян, гармонічної взаємодії природи й суспільства, закріплених у законодавстві й договорах»²⁴⁸. Г. В. Анісімова виокремлює функціональне призначення екологічного обов'язку (полягає в реалізації механізму еколого-правового регулювання, недозволенні зловживання громадянами своїми правами) та соціальне (формування екологічної правосвідомості й культури)²⁴⁹.

Елементами структури екологічного обов'язку є: 1) необхідність здійснення певних дій або утримання від них; 2) необхідність відреагувати на законні вимоги уповноваженої особи; 3) необхідність не перешкоджати уповноваженій особі користуватися благами, на які вона має право; 4) необхідність зазнавати заходів державного примусу у разі невиконання своїх обов'язків²⁵⁰.

Зміст екологічного обов'язку пропонується розглядати у двох аспектах: по-перше, в необхідності здійснювати активні позитивні дії, що відповідають вимогам екологічного законодавства, і, по-друге, в необхідності утримуватися від дій, заборонених чинним

²⁴⁸ Екологічне право : підручник / [А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін.]; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2021. С. 105.

²⁴⁹ Анісімова Г. В. Деякі особливості кореляції екологічних природних прав та обов'язків. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2012. № 1034. Випуск № 13. С. 269–273.

²⁵⁰ Шинкарьов О. О. Поняття та структура екологічного обов'язку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 146–149.

3.3. Ефективність виконання екологічних обов'язків як механізм забезпечення права на безпечне довкілля

екологічним законодавством²⁵¹. Водночас така диференціація змісту певною мірою має умовний характер. До прикладу, ст. 66 Конституції України²⁵², якою встановлено загальний екологічний обов'язок не заподіювати шкоди природі, у ст. 12 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»²⁵³ визначається як обов'язок берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Тобто із пасивного обов'язку не заподіювати шкоду трансформується у необхідність вчиняти активні позитивні дії, що відповідають вимогам довкілльового законодавства.

В еколого-правовій доктрині пропонується чимало критеріїв із виокремленням класифікаційних груп екологічних обов'язків²⁵⁴. Безумовно, така диференціація виправдана з огляду на різноаспектність екологічних правовідносин та сприяє вдосконаленню законодавчого регулювання екологічних правовідносин, підвищенню ефективності реалізації екологічних прав. У своєму дослідженні використаємо традиційну загальноприйнятну класифікацію екологічних обов'язків на загальні та

²⁵¹ Екологічне право : підручник / [А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін.]; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2021. С. 105–106.

²⁵² Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

²⁵³ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁵⁴ Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. С. 481–499; Тагієв С. Р. Обов'язки фізичних осіб в галузі охорони довкілля : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 20; Шинкарьов О. О. Екологічні обов'язки громадян: механізм правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. С. 71–91.

спеціальні. Як критерії для такої кваліфікації пропонуємо застосувати такі маркери:

1) за джерелом закріплення в законодавстві: загальні – екологічні обов'язки, визначені нормами Конституції України та міжнародними договорами (Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року»); спеціальні – законодавчі приписи довкілля (галузевого) законодавства (наприклад, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України, закони України «Про управління відходами», «Про оцінку впливу на довкілля») тощо;

2) за суб'єктом: загальні обов'язки, що покладаються на всіх суб'єктів права (громадян, юридичних осіб, державу) і мають універсальний характер (обов'язок не заподіювати шкоди природі); спеціальні – обов'язки, що покладаються на конкретні групи суб'єктів у зв'язку з їхнім специфічним видом діяльності або правовим статусом (обов'язки природокористувачів, суб'єктів господарювання, що здійснюють оцінку впливу на довкілля, органів державного екологічного контролю);

3) за змістом: загальні – екологічні обов'язки, спрямовані на загальну охорону навколишнього природного середовища (раціональне використання природних ресурсів, дотримання екологічної безпеки); спеціальні – обов'язки, пов'язані з конкретними видами екологічної діяльності або об'єктами (обов'язок рекультивації земель, обов'язок щодо поводження з небезпечними відходами, обов'язок щодо дотримання лімітів на викиди/скиди).

Для забезпечення високого рівня наукової об'єктивності та фундаментальності дослідження,

екологічні обов'язки слід розглядати не як ізольовану категорію довкілльового права, а як специфічний різновид загальних юридичних обов'язків. У контексті нашого дослідження це зумовлює потребу у зверненні до загальної правової категорії юридичного обов'язку з тим, щоб через призму загальнотеоретичного аналізу виокремити специфічні ознаки екологічних обов'язків. Наукові розвідки щодо з'ясування характеру, змісту функціонального навантаження юридичних обов'язків розмежовують в рамках дихотомії права з його поділом на публічне і приватне право. Вчені вказують на те, що у приватному й публічному праві сформовано різні моделі взаємодії елементів суб'єктивного права та юридичного обов'язку. Основними з них є такі три моделі: перша – суб'єктивне право на власні дії кореспондує обов'язок вчиняти певні дії; друга – суб'єктивне право на дію іншої особи відповідає обов'язку вчинити конкретну дію; третя – суб'єктивне право на власні дії веде до обов'язку утриматися від вчинення певної дії. В практиці публічного права, крім означених вище трьох моделей взаємозв'язку елементів юридичних прав та обов'язків, наявні ще дві: 1) обов'язку вчиняти конкретні дії, з одного боку, кореспондує повинність щодо вчинення певних дій, з іншого боку; 2) обов'язку вчиняти конкретні дії відповідає зобов'язання утримуватися від вчинення певних дій²⁵⁵.

З огляду на це, робимо висновок, що так як предметом регулювання довкілльового права є відносини у сфері реалізації публічних екологічних інтересів за допомогою переважно імперативного методу регулювання, то у змісті екологічних обов'язків превалює публічно-правовий елемент, й екологічні обов'язки ґрунтуються на принципі

²⁵⁵ Зигрій О. В., Крамарчук С. Ю., Крамарчук Т. М. Поняття та структура екологічного обов'язку. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 3. С. 131-136.

пріоритету суспільного екологічного інтересу над індивідуальним. Це безпосередньо впливає на зміст та характер зобов'язань в довкіллевій галузі.

По-перше, *екологічні обов'язки мають нормативний характер*: обсяг екологічних обов'язків законодавчо визначено і, як правило, не підлягає договірному регулюванню (зокрема, що стосується їх звуження) з боку суб'єктів еколого-правових відносин. Це прямо впливає з положень ст. 16 Конституції України²⁵⁶, в якій закріплено обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги.

Ст. 12 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»²⁵⁷ визначено обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища:

- а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- б) здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;
- в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;
- г) вносити штрафи за екологічні правопорушення;
- д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Поресурсними кодексами та законами визначено обов'язки в галузі охорони та використання окремих

²⁵⁶ Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

²⁵⁷ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 10.10.2025).

природних об'єктів. Наприклад, Лісовий кодекс України²⁵⁸ регламентує обов'язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси (ст. 14), обов'язки постійних лісокористувачів (ст. 19), тимчасових лісокористувачів (ст. ст. 20, 21). Закон України «Про тваринний світ»²⁵⁹ визначає обов'язки у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу: охороняти тваринний світ і середовище перебування диких тварин; сприяти відтворенню відновлюваних об'єктів тваринного світу; використовувати об'єкти тваринного світу відповідно до закону; відшкодовувати шкоду, заподіяну ними тваринному світу внаслідок порушення вимог законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу (ст.10) і т. д.

По-друге, *носії екологічного обов'язку не мають свободи вибору щодо його виконання/невиконання*, держава контролює виконання юридичного обов'язку, а його невиконання тягне за собою застосування заходів державного примусу. Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність. Окрім застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності, чинним законодавством передбачено: а) компенсацію шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів, б) безоплатне вилучення незаконно добутих в природі ресурсів та виготовленої з

²⁵⁸ Лісовий кодекс України: закон України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁵⁹ Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#n46> (дата звернення: 10.10.2025).

них продукції; в) конфіскація знаряддя правопорушення; г) припинення у встановленому законом порядку діяльності, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав.

По-третє, в екологічному законодавстві є права, які розглядаються як обов'язки²⁶⁰. Науковці М. В. Краснова та Ю. А. Краснова наводять такі приклади: 1) проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища є одночасно як правом, так і обов'язком держави; 2) участь громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища може розглядатись як одне з повноважень самих громадян у цій сфері і як форма реалізації конкретного суб'єктивного екологічного права; 3) здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища виступає як у формі обов'язку державних органів проводити такий контроль, так і формі здійснення права громадян на такий контроль²⁶¹.

Проведений аналіз специфіки та трансформації змісту екологічного обов'язку закладає теоретичний фундамент для вирішення головного практичного завдання. Відтак, наступним логічним етапом нашого дослідження є перехід до з'ясування сутності та структури механізмів, що покликані забезпечити реальну ефективність виконання

²⁶⁰ Зигрій О. В., Крамарчук С. Ю., Крамарчук Т. М. Поняття та структура екологічного обов'язку. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 3. С. 131-136.

²⁶¹ Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання / М.В. Краснова, Ю.А. Краснова. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. С. 41–42.

зазначених обов'язків суб'єктами права у сучасних реаліях. Як вказують науковці, протягом останніх п'ятдесяти років відбулася революція у формуванні нормативно-правової бази, оскільки послідовні системи регулювання еволюціонували від директивного регулювання, орієнтованого на запобігання шкоді, до превентивного регулювання, орієнтованого на результат²⁶², перехід від ретроспективного та реактивного підходу до того, який загалом вважається проактивним та превентивним²⁶³. Загальний характер екологічних обов'язків захисту природи створює необхідну нормативну основу для гнучкого поєднання різноманітних регуляторних інструментів, спрямованих на досягнення кінцевого природоохоронного результату. Відтак, окрім первинних законодавчих приписів, загальні обов'язки підкріплюються широким спектром допоміжних засобів, покликаних забезпечувати як прямий юридичний примус і контроль, так і переконання, заохочення та стимулювання суб'єктів до добровільного дотримання встановлених вимог. З огляду на це, гарантіями виконання обов'язків є:

1) законодавчо визначені засоби та механізми державного та громадського екологічного контролю (нагляду) (проведення планових та позапланових перевірок дотримання вимог суб'єктами господарювання);

2) юридична відповідальність за невиконання чи неналежне виконання екологічних обов'язків (порушення законодавства України про охорону навколишнього

²⁶² Edwards J., Windholz E., Faulkner N., Werbeloff L. Implementing general environmental duties: Regulators' perceptions of complementary toolkits. *Environmental Policy and Governance*. 2022. № 32 (1). P. 70. <https://doi.org/10.1002/eet.1964>.

²⁶³ Freiberg, A. General duties as regulatory tools: principles and practice. *Environmental and Planning Law Journal*. 2019. № 36 (40). P. 45.

природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність);

3) економічні гарантії забезпечення виконання екологічних обов'язків (встановлення ставок екологічного податку, рентних платежів; стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища; екологічне страхування як фінансова гарантія відшкодування можливої шкоди) тощо.

Таким чином, нормативно-правові засади екологічних обов'язків в Україні є багаторівневою та ієрархічною системою, що починається з конституційного обов'язку не заподіювати шкоди та деталізується у численних кодексах, законах і підзаконних актах. Ця система забезпечується механізмами державного контролю, економічного стимулювання, юридичної відповідальності.

І, останнє, на що варто звернути увагу, це, як оцінити правомірність виконання екологічних обов'язків та ефективність застосування регуляторних інструментів? Таким фундаментальним орієнтиром має стати міжнародний принцип міжгенераційної справедливості (справедливості між поколіннями), що діє як універсальний юридичний фільтр. Крізь цей фільтр будь-яка поточна господарська діяльність, нормотворча ініціатива чи управлінське рішення мають проходити обов'язкову перевірку на предмет того, чи не покладають вони надмірний екологічний тягар на майбутні покоління та чи забезпечують вони збереження базового потенціалу екосистем. Цей принцип набув практичного втілення в Орхуській конвенції, в Преамбулі та ст. 1 якої обов'язок зберегти довкілля для прийдешніх поколінь забезпечується

конкретним процесуальним інструментарієм, наданим суб'єктам²⁶⁴.

У контексті нашого дослідження варто зауважити, що принцип справедливості між поколіннями на сьогодні вже доволі детально розроблений та застосований у національній судовій практиці іноземних держав. Так, Федеральний конституційний суд Німеччини²⁶⁵ постановив, що положення Федерального закону про зміну клімату від 12 грудня 2019 року, які регулюють національні кліматичні цілі та річні обсяги викидів, дозволені до 2030 року, несумісні з фундаментальними правами, оскільки їм бракує достатніх механізмів для подальшого скорочення викидів. Суд встановив, що стаття 20а Основного закону не лише зобов'язує законодавчу владу захищати клімат та спрямована на досягнення кліматичної нейтральності, але «також стосується того, як екологічний тягар розподіляється між різними поколіннями». У цьому випадку вперше в історії свого існування Суд заявив, що «фундаментальні права – як міжчасові гарантії свободи – забезпечують захист від тягара скорочення викидів парникових газів, встановленого ст. 20а Основного Закону в односторонньому порядку перенесено на майбутнє»²⁶⁶.

²⁶⁴ Яремак З. В. Кліматичні позови як інструмент захисту інтересів майбутніх поколінь. *Концептуальні засади розвитку земельного, аграрного та екологічного законодавства в умовах кліматичних змін*: матеріали Всеукр. круглого столу, присвяч. 75-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Олексія Олексійовича Погрібного (м. Харків, 28 листоп. 2025 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана; М-во освіти і науки України; Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. земел. та аграр. права, Каф. екол. права; Центр права сталого розвитку та охорони довкілля. Харків: Право, 2025. 492 с. С. 138.

²⁶⁵ Рішення Конституційного Суду Німеччини у справі Нойбауер проти Німеччини (Neubauer, et al. v. Germany) від 24 березня 2021 р.) № 1 BvR 2656/18. URL: https://www.climatecasechart.com/document/neubauer-et-al-v-germany_0a3e (дата звернення: 20.04.2026).

²⁶⁶ Про історичне рішення Конституційного суду Німеччини у справі

Суд вирішив, що обов'язок держави стосовно захисту життя та здоров'я впливає з Основного закону Німеччини та містить обов'язок захищати від ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, таких як спеки, лісові пожежі, урагани, сильні опади тощо. Це також може породити об'єктивний обов'язок захищати майбутні покоління. З огляду на майбутні траєкторії необхідного скорочення викидів суд вважає, що існує підвищений ризик серйозних втрат свободи, оскільки в недалекому майбутньому існуватиме коротший проміжок часу для технологічного та соціального розвитку, необхідного для того, щоб нинішній спосіб життя, все ще орієнтований на значну кількість CO₂, трансформувався в нейтральну до клімату поведінку шляхом, сумісним із повагою до свободи. Іншими словами, якщо надто швидко використаємо залишковий вуглецевий бюджет, невдовзі зіткнемося із необхідністю встановлювати суттєві обмеження фундаментальних прав і свобод. Одне покоління не може споживати значну частину бюджету CO₂, несучи відносно незначну частку зусиль, якщо це передбачає залишення майбутніх поколінь із важким тягарем та суттєві втрати свободи. Цей тягар не може бути покладений непропорційно на майбутні покоління²⁶⁷.

Отже, кінцевою метою та безальтернативним критерієм ефективності виконання екологічних обов'язків є

Нойбауер проти Німеччини (Neubauer, et al. v. Germany) від 24 березня 2021 р.) № 1 BvR 2656/18. URL: <https://epl.org.ua/announces/pro-istorychne-rishennya-konstytutsijnogo-sudu-nimechchyny-u-spravi-nojbauer-proty-nimechchyny-neubauer-et-al-v-germany-vid-24-bereznia-2021-roku-no1bvr-2656-18/> (дата звернення: 20.04.2026).

²⁶⁷ Берназюк Я. Конституційний вимір верховенства права та принципу моральної відповідальності перед майбутніми поколіннями. *Слово національної школи суддів України*. 2024. № 2 (47). С. 58–59.

3.4. Особливості конституційних засад інституту екологічних прав у правових системах держав-членів ЄС (на прикладі Республіки Польщі)

збереження життєздатного довкілля для майбутніх поколінь: якщо діючі регуляторні інструменти (штрафи, ліміти, дозвільна система) не зупиняють вичерпання природного капіталу — принцип міжгенераційної справедливості порушується, а виконання екологічного обов'язку слід визнати юридично неефективним. Тільки через інтеграцію інтересів майбутніх поколінь у кожну законодавчу норму ми зможемо трансформувати екологічні обов'язки з тягара воєнного часу на інструмент сталого розвитку.

3.4. Особливості конституційних засад інституту екологічних прав у правових системах держав-членів ЄС (на прикладі Республіки Польщі)²⁶⁸

У підготовленому в 2019 році в рамках ООН першому глобальному звіті-доповіді «Верховенство права в охороні довкілля» показано тенденцію до значного зростання кількості держав, в Конституціях яких в той чи інший спосіб представлені положення щодо здорового (безпечного) довкілля та екологічних прав. Станом на час підготовки звіту такі положення містили Конституції 150 держав. При цьому, якщо у 1972 році не існувало жодної Конституції, в якій були представлені екологічні права, зокрема, право на здорове довкілля, то в 2017 році таких держав стало 88. Конституції ж 62 країн станом на 2017 рік, хоч і не зазначали безпосередньо про право на безпечне довкілля, однак містили положення щодо забезпечення

²⁶⁸ на матеріалах, вперше опублікованих: Кобецька Н. Р. Конституційні принципи інституту екологічних прав у польській правовій системі. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород, 2024. Випуск 84. Ч. 2. С. 187–194. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.25>.

належного стану довкілля²⁶⁹. Україна належить до першої групи держав, водночас Польща – до другої.

Безсумнівно, що національні механізми правового регулювання суспільних відносин мають свою специфіку. При цьому, аналіз особливостей нормативного закріплення відповідних відносин, висновків досліджень представників національної правової науки іншої держави має значну теоретичну та прикладну цінність та дає можливість, шляхом порівняльного аналізу, глибше з'ясувати зміст, особливості відповідного правового інституту, виявити «кращі практики», обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання.

Чинна Конституція Республіки Польща була ухвалена 2 квітня 1997 року на спільному засіданні палат, а 25 травня того самого року затверджена на референдумі. Вона набула чинності 17 жовтня 1997 року, але офіційною датою її прийняття визнано саме 2 квітня. Тим самим цей основний закон був останнім у часі з прийнятих у кінці 90-х років ХХ ст. у постсоціалістичних країнах Центральної і Східної Європи і колишніх союзних республіках у складі СРСР²⁷⁰.

На основі системного аналізу положень польської Конституції можна виокремити три групи конституційних приписів, які прямо чи опосередковано пов'язані із закріпленням та забезпеченням екологічних прав.

Перша група – ті, які безпосередньо встановлюють окремі екологічні права.

Це стаття 74 розділу II «Свободи, права і обов'язки людини і громадянина». Стаття, вміщена в підрозділ під

²⁶⁹ Environmental Rule of Law: First Global Report, 06 July 2019. URL: <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report> (дата звернення: 08.06.2026). С. 150, 158–159.

²⁷⁰ Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ: Москаленко О.М., 2018. С. 8.

назвою «Свободи і права економічні, соціальні та культурні», проголошує:

«1. Публічна влада здійснює політику, що забезпечує екологічну безпеку нинішньому і майбутнім поколінням.

2. Охорона довкілля є обов'язком публічної влади.

3. Кожний має право на інформацію про стан довкілля і про його охорону.

4. Публічна влада підтримує дії громадян, спрямовані на охорону довкілля і покращення його стану».

Саме ця стаття закріплює екологічні права людини та громадянина. Водночас, як було сказано вище, Польща належить до тих держав, в Конституціях яких відсутнє безпосереднє закріплення права на безпечне довкілля. Як зазначається в польській науковій літературі, коли йдеться про особисті права і свободи, пов'язані з навколишнім середовищем, варто відзначити стриманість конституційного законодавця у створенні такого роду прав. Конституція Республіки Польща не регулює ані права жити у сприятливому довкіллі, ані права користування довкіллям²⁷¹.

На перший план Конституція Польщі виводить право на екологічну інформацію, підкреслюючи важливість гарантування права доступу до інформації про довкілля.

²⁷¹ Rakoczy B. *Ochrona środowiska w praktyce gminy*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2020. S. 34.

* У польській правовій системі законодавчі акти парламенту можуть мати форму *Kodeks*, *Prawo*, *Ustawa*. *Kodeks* – аналогічний за своїми характеристиками кодексу в українській правовій системі. *Ustawa* – закон, що регулює певну сферу відносин (в розумінні національного закону). *Prawo* – особлива форма законодавчого акту, притаманна польській правовій системі. Як зазначають польські науковці, ця назва доречна, коли акт вичерпно регулює широке коло питань, але робить це за допомогою приписів, що належать до різних галузей права; такий акт, подібно до кодексу, може виконувати базову роль для тої чи іншої сфери суспільних відносин, але у зв'язку з використанням різногалузевих норм він не зможе виконувати об'єднуючу та інтегруючу роль.

Частина 4 статті 74 опосередковано визначає також права (можливості) громадян, спрямовані на забезпечення охорони довкілля (фактично право участі громадськості в природоохоронній діяльності).

Базовий закон Польщі, що регулює відносини охорони довкілля, – Закон про охорону довкілля 2001 року (*Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*²⁷²)²⁷³ на відміну від нашого закону не містить ні розділу про екологічні права громадян, ні статті, яка окреслює їх систему. У первинній редакції цього закону містився розділ IV «Інформація про довкілля», однак у 2008 році цей розділ був виключений у зв'язку з прийняттям спеціального Закону про доступ до інформації про довкілля і його охорону, участь громадськості в охороні довкілля та оцінку впливу на довкілля, схваленого 3 жовтня 2008 р. (*Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*)²⁷⁴. Польські дослідники критично оцінюють такий підхід законодавця, відзначаючи, що виключення права доступу до екологічної інформації (яке розглядається не лише як право, а й як важливий принцип в сфері охорони довкілля) із загального закону звужує його значення і формально

²⁷² Wierczyński G. Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz, wyd. II. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2016. S. 146.

²⁷³ Prawo ochrony środowiska: Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627> (дата звернення: 08.06.2026).

²⁷⁴ O udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko: Ustawa z dnia 3 października 2008 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20081991227> (дата звернення: 08.06.2026).

обмежує інститутом оцінки впливу на довкілля²⁷⁵. Однак, загалом, право доступу до екологічної інформації та участі громадськості в охороні довкілля знайшло належне конституційне та законодавче закріплення в польській правовій системі.

Друга група конституційних приписів стосуються регулювання обов'язків державних органів у сфері охорони довкілля, забезпечення безпечного його стану.

У Конституції Республіки Польща зустрічається ряд положень, в яких визначаються обов'язки держави у сфері охорони довкілля, а саме:

- 1) зобов'язання запобігати негативним для здоров'я наслідкам погіршення стану довкілля (частина 4 статті 68);
- 2) обов'язок проводити політику, що забезпечує нинішньому і майбутнім поколінням екологічну безпеку (частина 1 статті 74);
- 3) зобов'язання охороняти навколишнє середовище (частина 2 статті 74);
- 4) зобов'язання підтримувати діяльність громадян щодо захисту та покращення навколишнього середовища (частина 4 статті 74).

Представники науки екологічного права обґрунтовують, що закріплення в частині 1 статті 74 Конституції обов'язку державних органів щодо забезпечення екологічної безпеки є фактично конституційною гарантією права на безпечне (здорове) довкілля²⁷⁶.

Водночас, представники науки конституційного права стоять на позиції неможливості виведення суб'єктивного права на екологічну безпеку зі змісту частини 1 статті 74

²⁷⁵ Raniszewski S. Prawo dostępu do informacji o środowisku i jego ochronie. *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*. 2013. T. 4. S. 312.

²⁷⁶ Korzeniowski P. Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012. S. 350.

Конституції²⁷⁷. Порухення передбаченого державою обов'язку не тягне за собою жодних санкцій. Наведене в цій частині формулювання має значення для визначення завдань, а не обов'язків, а отже, не дає громадянам можливості подавати позови на його підставі. Стаття 74 Конституції не містить словосполучення «право на», а це означає, що виражений у цій статті обов'язок не може поєднуватися із суб'єктивним правом²⁷⁸.

Такий висновок підтверджується і рішенням Конституційного Суду від 13 травня 2009 року, в якому в контексті тлумачення положень статей 68, 74, 86 Конституції Республіки Польща зазначено: «... Конституція не встановлює і не гарантує суб'єктивне право «жити в здоровому довкіллі»²⁷⁹.

Тут варто також звернути увагу на правовий висновок Верховного Суду Польщі щодо визнання права на проживання в чистому довкіллі як особистого немайнового права, який викликав численні наукові рефлексії. 28 травня 2021 року у справі III CZP 27/201 Верховний Суд прийняв постанову щодо компенсації державою у розмірі 50 000 злотих шкоди, завданої позивачу у зв'язку з погіршенням якості повітря, що відбувалося впродовж тривалого часу за місцем проживання позивача.

Ця справа була передана від окружного суду, який розглядав її в порядку апеляційного провадження. Окружний суд поставив перед Верховним Судом для

²⁷⁷ Banaszak B. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2012. S. 412.

²⁷⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / L. Garlicki, M. Zubik (red). Komentarz. Tom 2. Wyd. II. Warszawa: Wyd. Sejmowe, 2016. S. 802.

²⁷⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 maja 2009 r. sygn. akt Kp 2/09. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20090320477> (дата звернення: 08.06.2026).

вирішення таке правове питання: «Чи є право на проживання в чистому довкіллі, що дає можливість дихати атмосферним повітрям, яке відповідає нормам якості для місць тривалого перебування людини, особистим правом, яке підлягає захисту згідно зі статтями 23, 24, ст. 448 Цивільного кодексу?»»

Вирішуючи це питання Верховний Суд наголосив, що довкілля це спільне благо, що визначає умови фізичного виживання людства. Суд зробив висновок, що право на проживання в екологічно чистому довкіллі не є особистим правом в розумінні цивільного законодавства. До особистих прав належать здоров'я, свобода та недоторканність приватного життя, до порушення яких може призвести порушення встановлених нормативно-правовими актами норм якості повітря. Це означає, що якщо охоронюваним особистим благом є, наприклад, здоров'я, то для того, щоб вимагати компенсацію або відшкодування у зв'язку з поганою якістю повітря, має бути доведено причинно-наслідковий зв'язок між шкодою у формі шкоди здоров'ю (заподіяної повітрям поганої якості) та протиправними діями держави чи приватних організацій щодо забруднення повітря понад встановлені норми²⁸⁰.

Науковці та практики критикують позицію Верховного Суду, обґрунтовуючи, що право жити в чистому довкіллі є самотійним особистим правом, і якщо б суд це визнав, то

²⁸⁰ Uchwała Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 r. III CZP 27/20. URL: <https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/III%20CZP%2027-20-1.pdf> (дата звернення: 08.06.2026).

було б легше подавати позови, пов'язані з забрудненням повітря понад допустимі норми^{281,282}.

До третьої групи конституційних приписів, що впливають на механізм правового регулювання та забезпечення екологічних прав, можна віднести загальні, установчі норми першого розділу Конституції.

Це, насамперед, стаття 5 Конституції Республіки Польща, як проголошує: «Польська Республіка захищає незалежність і недоторканість своєї території, забезпечує свободи і права людини і громадянина, безпеку громадян, охороняє національну спадщину, а також забезпечує охорону довкілля, керуючись принципом сталого розвитку». Польські дослідники наголошують, що реалізація концепції сталого розвитку впливає на рівень екологічної безпеки та вказують на тісний зв'язок між поняттями «сталий розвиток» та «екологічна безпека»²⁸³.

Принцип сталого розвитку традиційно визнають первинним в системі принципів права охорони довкілля, а в першій статті польського Закону про охорону довкілля, яка окреслює сферу дії цього закону, вказується: «Закон регулює засади охорони довкілля та умови використання його ресурсів відповідно до вимог сталого розвитку...».

Крім статті 5 польської Конституції, варто звернути увагу на статтю 1, яка не має прямого стосунку до екологічних відносин, однак поняття, нею закріплене,

²⁸¹ Trzciniecka D. Czy prawo do życia w czystym środowisku jest dobrem osobistym? Glosa krytyczna do uchwały Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 roku (sygn. III CZP 27/20). *Studia Administracyjne*. 2024. N 1(19). S. 63–73.

²⁸² Skorupka A. III CZP 27/20 – Prawo do życia w czystym środowisku. URL: <https://kbpp.pl/pl/aktualnosci/iii-czp-27-20-prawo-do-zycia-w-czystym-srodowisku/> (дата звернення: 08.06.2026).

²⁸³ Kielin-Maziarz J. Zasada zrównoważonego rozwoju – uwagi na tle jej miejsca w Konstytucji RP. *Krytyka Prawa*. 2020. N 1. Tom 12. S. 217–218.

отримало подальший розвиток та набуло важливого прикладного значення зокрема для реалізації та захисту екологічних прав. Йдеться про категорію «загальне благо» («*dobro wspólne*»). Стаття 1 Конституції Республіки Польща проголошує: «Республіка Польща є загальним благом усіх громадян».

Розуміння загального блага побудоване на пріоритетності відображення та захисту публічних інтересів. Саме в цьому контексті категорія «*dobro wspólne*» знайшла свій прояв в екологічному законодавстві Польщі. Конструкція «довкілля як загальне благо» («*środowisko jako dobro wspólne*») використана в частині 2 статті 323 польського Закону про охорону довкілля. В частині 1 цієї статті йдеться про право особи, якій протиправним впливом на довкілля заподіяна або існує можливість заподіяння шкоди, на звернення з вимогою (позовом) до суб'єкта такого впливу про усунення цих порушень, зокрема, і шляхом припинення діяльності, що їх спричиняє. Частина ж 2 закріплює: «Якщо існує загроза довкіллю як загальному благу, то зі зверненням, про яке йдеться в частині 1, може виступати Державне казначейство*, орган місцевого самоврядування, а також громадська екологічна організація».

Законодавчого поняття «довкілля як загальне благо» немає. При цьому, більшість науковців сходяться у висновку, що визнання довкілля загальним благом залежить від кожної конкретної ситуації, в якій слід виходити з того, що його охорона здійснюється через публічний, а не приватний інтерес, і передбачає існування ситуації, коли на карту поставлене спільне, а не індивідуальне благо²⁸⁴.

* Держказначейство Польщі (*Skarb Państwa*) є юридичною особою, що виступає представником держави в подібного характеру відносинах.

Саме концепція «довкілля як загальне благо» лежить в основі обґрунтування інституту «колективної скарги» («*skarga zbiorowa*»). Інститут колективної скарги (колективного позову) став результатом впровадження в польське законодавство вимог Орхуської конвенції та законодавства ЄС. Польський закон 2001 року про охорону довкілля в ст. 323 вперше закріпив право громадських екологічних організацій на звернення з такого роду позовами. Водночас, Б. Іванська (*B. Iwańska*), вказує що можливості громадських організацій обмежені об'єктивними (є окремі категорії справ, наприклад, щодо видачі дозволів на викиди, в яких громадська організація не може виступати суб'єктом звернення) та суб'єктивними (вимоги до самої організації – обов'язкова державна реєстрація, природоохоронний характер) чинниками і підлягають оцінці безпосередньо судом. Однак, на переконання вченої, «колективізація позовів», поданих в інтересах «надіндивідуального» захисту довкілля як загального блага, має особливе значення для усунення прогалин у захисті прав громадян у відносинах охорони та використання довкілля²⁸⁵.

Нині актуальність закріплення, забезпечення та захисту людини від негативних впливів довкілля, деградації екосистем, зміни клімату все більше загострюється. І світова спільнота активніше дискутує відповідні питання. Результатом спільної позиції держав щодо визнання одним з прав людини права на здорове довкілля стала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН

²⁸⁴ Ciechanowicz-McLean J., Bukowski Z., Rakoczy B. Prawo ochrony środowiska. Komentarz. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2008. S. 515.

²⁸⁵ Iwańska B. Koncepcja "skargi zbiorowej" w prawie ochrony środowiska, Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2013. S. 622–632.

A/76/L.75 від 28 липня 2022 року, якою: 1) визнано право на здорове, чисте та стає довкілля одним з прав людини; 2) відзначено, що це право пов'язане з іншими правами та існуючим міжнародним правом; 3) підтверджено, що для сприяння реалізації цього права необхідне повне виконання багатосторонніх екологічних угод відповідно до принципів міжнародного екологічного права, 4) закликає держави, міжнародні організації, підприємства та інші зацікавлені сторони приймати політичні рішення, зміцнювати міжнародне співробітництво, розширювати потужності та продовжувати обмін передовими практиками з метою активізації зусиль для забезпечення чистого, здорового та сталого довкілля для всіх²⁸⁶.

Такі рішення, безумовно, мають особливе значення та вплив на подальший розвиток відповідного правового інституту. Разом з тим, науковці відзначають, що «зазначене право визнається не в юридично зобов'язуючих документах, що передбачали б відповідні механізми моніторингу їх виконання, а в інструментах «м'якого права»»²⁸⁷.

У рамках польських суспільно-правових дискусій також наголошується на необов'язковому характері Резолюції. При цьому, зазначається, що її важливість полягає в тому, що Резолюція заохочує держави гарантувати право на здорове довкілля у своїх конституціях та дає додаткові інструменти екологічним активістам для боротьби з екологічно руйнівною політикою та проєктами. Однак автори не розглядають реальну можливість внесення

²⁸⁶ The human right to a clean, healthy and sustainable environment. Resolution UN General Assembly A/76/L.75. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 08.06.2026).

²⁸⁷ Краснова Ю.А. Правове забезпечення реалізації принципу екологічної справедливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 255. URL: http://lsei.org.ua/8_2023/58.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

змін до польської Конституції, вказуючи, що приписи чинної Конституції відповідають міжнародним та європейським орієнтирам в сфері політики охорони довкілля^{288,289}.

Підсумовуючи аналіз правового механізму закріплення, забезпечення та судового захисту екологічних прав, насамперед, права на безпечне довкілля в польській правовій системі, варто ще раз наголосити на особливостях національного законодавства, сформованого під впливом історичних, політичних, техніко-юридичних чинників, результатів доктринальних досліджень тощо. Незважаючи на відсутність прямого закріплення права на безпечне (здорове) довкілля, екологічне право та законодавство Польщі відповідно до Орхуської конвенції та Директив ЄС детально регулює право доступу до екологічної інформації та участі громадськості в охороні довкілля; містить конституційні обов'язки держави щодо забезпечення охорони довкілля та екологічної безпеки на засадах сталого розвитку; впроваджує в практику новітні інструменти (як, наприклад, колективні позови) для захисту екологічних прав громадян.

²⁸⁸ Kolarz S. Różne wizje ochrony środowiska wewnątrz ONZ. *Biuletyn PISM*. N 13 (2432). 25.01.2022. URL: <https://www.pism.pl/publikacje/rozne-wizje-ochrony-srodowiska-wewnatrz-onz> (дата звернення: 08.06.2026).

²⁸⁹ ONZ uznaje zdrowe środowisko za prawo człowieka. *Teraz środowisko*. 4.08.2022. URL: <https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/ONZ-rezolucja-zdrowe-czyste-srodowisko-prawo-czlowieka-12217.html> (дата звернення: 08.06.2026).

РОЗДІЛ 4. СТАН ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

В питаннях правового механізму захисту прав та інтересів сучасна система права володіє широким інструментарієм. Однією з найпоширеніших класифікацій форм захисту є поділ на юрисдикційну та неюрисдикційну. Критеріями розмежування, як правило, визначається суб'єкт, що здійснює захист: у юрисдикційній формі здійснюється спеціально уповноваженими державою для цієї діяльності компетентними органами із властивим кожному з них певним процесуальним порядком; у неюрисдикційній формі відбувається в рамках самого матеріального правовідношення та реалізується безпосередньо його учасниками²⁹⁰. Підтримуючи такий дихотомічний поділ, варто також звернути увагу на те, що лежить в основі врегулювання спору – принцип владно-примусового вирішення чи принцип компромісу та виокремлювати два підходи:

1. Підхід з позиції права полягає в застосуванні закону в судовому чи в адміністративному порядку: «підхід з позиції права до розв'язання спірних питань і конфліктів є необхідним в суспільстві і може бути ефективним, особливо, якщо випадок підпадає під юридичні норми. Право як важливий регулятор суспільних відносин надає більшої стабільності суспільному розвитку, забезпечує можливість оптимального поєднання різноманітних

²⁹⁰ Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. С . 258; Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2005. С. 5.

інтересів та потреб, сприяє максимальному врахуванню усіх аспектів життя»²⁹¹. Сучасна система права володіє широким інструментарієм вирішення правового конфлікту. Мова йде, насамперед, про самостійні галузі процесуального права, які спеціалізуються на вирішенні спору. Даний підхід забезпечує рівність сторін перед законом; чіткість, регламентованість законом процедури розгляду; справедливе і передбачуване, засноване на нормах права, рішення; можливість застосування державного примусу тощо.

2. Підхід з позиції інтересів полягає в тому, щоб визначити, що стало підставою для виникнення спору і, по можливості, задовольнити ті інтереси, які були порушені. Це вимагатиме глибинного дослідження проблеми, співставлення та пошуку балансу між суспільними, державними та приватними інтересами. Даний підхід орієнтований не прямо на врегулювання спору на основі закону, а на справедливе вирішення спору з точки зору того, що кожна зі сторін розуміє під справедливістю; він полегшує вирішення спору між сторонами на основі переговорів за участю нейтрального посередника; забезпечує досягнення сторонами спору угоди, допомагає відновити або зберегти відносини тощо.

²⁹¹ Подковенко Т. О. Становлення правової конфліктології як науки та її місце в системі юридичної освіти. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/0bb17b1e-a925-464e-a0cc-e7dcfe3c727d/content> (дата звернення: 30.06.2026).

4.1. Юрисдикційний механізм захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля²⁹²

Традиційними юридичними формами врегулювання правових конфліктів є судова та адміністративна процедури. Так, ст. 67 Закону України²⁹³ «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено систему органів, уповноважених на розгляд спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища: такі спори вирішуються судом, місцевими радами чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України. Ст. 158 Земельного кодексу України²⁹⁴ дає перелік органів, уповноважених на розгляд та вирішення земельних спорів – суди та органи місцевого самоврядування (ч. 1) та визначає компетенцію кожного щодо вирішення земельного спору. За таким самим принципом побудовано і систему органів, що вирішують спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів: спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів вирішуються в установленому порядку органами місцевого самоврядування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, центральним органом виконавчої влади, що

²⁹² на матеріалах, вперше опублікованих: Яремак З. В. Консенсусні форми врегулювання еколого-правових конфліктів: міжнародний досвід та перспективи для України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: зб. наук. статей. Івано-Франківськ, 2024. Вип. 65. С. 3.11–3.20. DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.65.3.11-3.20>

²⁹³ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII (в ред. від 01.01.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 30.06.2026).

²⁹⁴ Земельний кодекс України: закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 15.06.2026 р.).

реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, судами (ст. 103 Лісового кодексу України²⁹⁵).

Адміністративний, або як його ще називають позасудовий порядок захисту прав та інтересів, передбачає можливість вирішення спору шляхом звернення до державного органу. Серед органів держави, на які покладено завдання забезпечення запобігання та захисту екологічних прав, доцільно виокремити:

- *органи загальної компетенції, їхні спеціалізовані структури* (Верховна Рада України, Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування);

- *органи спеціальної надвідомчої компетенції* (органи Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства, Міністерства охорони здоров'я, Державної служби України з надзвичайних ситуацій тощо).

Сучасна екологічна наука, розглядаючи адміністративну форму вирішення екологічних конфліктів, визначає її як окрему функцію управління у сфері природокористування та охорони довкілля. А. П. Гетьман розробив теорію формування еколого-процесуальної підгалузі права в рамках екологічного матеріального права²⁹⁶. При цьому вчений в межах концепції еколого-правового процесу

²⁹⁵ Лісовий кодекс України: закон України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 15.06.2026 р.).

²⁹⁶ Гетьман А. П. Поняття та система еколого-процесуального права України. *Вісник академії правових наук України*. 1996. №5. С.143 – 149; Гетьман А. П. Вступ до теорії еколого-процесуального права України. Харків: «Основа», 1998. 206 с.

4.1. Юрисдикційний механізм захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля

поряд з такими елементами, як: процесуальні норми, що містяться в матеріальному екологічному праві; діяльність уповноважених державних органів влади та управління по розгляду індивідуальних справ у сфері природокористування й охорони довкілля, яка регулюється еколого-процесуальними нормами; еколого-процесуальні правовідносини, – виокремлює процесуальну форму реалізації матеріальних норм екологічного права у сферах: просторово-територіального устрою об'єктів природи; ведення природоресурсових кадастрів; планування, прогнозування, нагляду (моніторингу) та інформування в галузі природокористування та охорони довкілля; розподілу та перерозподілу природних ресурсів; екологічного контролю; екологічної експертизи; позасудового розгляду екологічних спорів.

Таким чином, із запропонованих вище суджень вбачається, що позасудова форма врегулювання екологічних спорів є еколого-процесуальним порядком їх вирішення, діяльністю спеціально уповноважених державних органів управління, інших суб'єктів екологічних відносин, яка здійснюється на підставі приписів, наявних у процесуальних нормах екологічного права.

В системі юрисдикційних форм захисту судова форма визнається найбільш ефективною. При цьому визначальним критерієм оцінки ефективності судової влади та правосуддя в правовій державі є доступність судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб²⁹⁷. Конституція України²⁹⁸ у ст. 55

²⁹⁷ Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Х. : Право, 2010. С. 5.

²⁹⁸ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

закріпила право на судовий захист як необмежене та невідчужуване право. Відповідно дане конституційне положення в повній мірі застосовується і щодо захисту довкілляєвих прав та знайшло своє відображення в спеціальному законодавстві, що регулює відносини в галузі охорони довкілля. Зокрема, ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»²⁹⁹ передбачено, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України. Як видно, зі змісту статті не йде мова про захист екологічного інтересу, однак, якщо брати до уваги положення ст. 12 цього Закону, відповідно до якої громадяни України зобов'язані не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів, розуміємо, що об'єктом правового захисту виступає і законний інтерес у випадку його порушення.

Поресурсними кодексами та спеціальними законами регламентовано захист екологічних прав в галузі охорони та раціонального використання окремого виду природних ресурсів, хоча єдиної законодавчої позиції з цього приводу не вироблено. Так, Земельним кодексом України³⁰⁰ визначено способи захисту прав на земельні ділянки (ст. 152), Лісовий кодекс України³⁰¹ містить лише загальну норму, якою передбачено, що права власників лісів,

²⁹⁹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n69> (дата звернення: 24.08.2025 р.).

³⁰⁰ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 15.06.2026 р.).

³⁰¹ Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 15.06.2026 р.).

лісокористувачів та громадян охороняються законом (ст. 24).

Реалізація Орхуської конвенції³⁰² в українській правозастосовній практиці створила умови для активного залучення судової гілки влади до вирішення екологічних проблем у суспільстві, оскільки суд виступає головним гарантом прав і свобод людини, забезпечення верховенства права у суспільстві. Крім того, право на судовий захист екологічних прав громадян розуміється як суб'єктивне право, що займає самостійне місце в системі довкіллевих прав, і є «юридично забезпеченою можливістю громадянина шляхом застосування встановлених нормами чинного законодавства способів, форм і засобів захисту, у порядку, визначеному законами України, здійснювати дії, спрямовані на відновлення суб'єктивних екологічних прав, усунення перешкод у їх реалізації у разі їх порушення, невизнання, оспорювання чи загрози вчинення таких дій у майбутньому, а також при наявності інших негативних наслідків»³⁰³.

При цьому виокремлюються такі форми доступу до правосуддя при захисті екологічних прав:

- оскарження рішень, дій (бездіяльності) державних органів та інших суб'єктів, що порушують національне екологічне законодавство;

³⁰² Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифіковано Законом України № 832-XIV (832-14) від 06.07.99. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015?find=1&text=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA#w1_2
(дата звернення: 15.09.2025 р.).

³⁰³ Калишук Л. А. Юридичні способи захисту екологічних прав громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. Донецьк, 2011. 20 с.

- позовна форма захисту, яка реалізується шляхом подання позовів про припинення небезпечної для середовища діяльності, відшкодування заподіяної шкоди тощо)³⁰⁴.

Досліджуючи питання доступності правосуддя для захисту екологічних прав, важливим є визначення кола суб'єктів, наділених правом на звернення до суду. Чинне національне процесуальне законодавство визначає, що право звернутися до суду мають особи, чиї права, свободи чи законні інтереси порушено, не визнано чи оспорено, а також органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси у випадках, встановлених законом (ст. 4 ЦПК України³⁰⁵, ст. 4 ГПК України³⁰⁶, ст. 5 КАС України³⁰⁷). Натомість, Орхуська Конвенція містить певну новацію для українського законодавства, оскільки дається широке тлумачення «заінтересованої громадськості», що має право на звернення до суду. Суть такого розуміння полягає в тому, що для отримання права звернення до суду з питань, що стосуються довкілля, не обов'язково доводити, що порушеними є майнові або особисті права саме заявника, достатньо бути громадською організацією, створеною відповідно до закону, якщо серед напрямів діяльності в її статуті визначено захист екологічних прав громадян. При цьому, «у позовній заяві щодо захисту екологічних прав громадська організація вправі визначати своє процесуальне

³⁰⁴ Кобецька Н. Р. Екологічне право України : [навч. посіб.]. К. : Юрінком Інтер, 2007. С. 56.

³⁰⁵ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 12.09.2025 р.).

³⁰⁶ Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 12.09.2025 р.).

³⁰⁷ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 12.09.2025 р.).

4.1. Юрисдикційний механізм захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля

становище як позивач та обґрунтовувати свою заінтересованість необхідністю захисту життя, здоров'я й екологічних прав та інтересів невизначеного кола неперсоніфікованих осіб, наприклад мешканців населеного пункту»³⁰⁸.

У зв'язку з цим, вітчизняні науковці обґрунтовують позицію, що оскаржити дії державних органів, які порушують норми законодавства що стосується охорони навколишнього середовища мають право будь-які особи, які складають собою громадськість, а не лише особи, право яких порушено, та екологічні громадські організації за умов недоведеності порушення їх права, у разі: коли в результаті такого порушення має місце негативний вплив на довкілля; коли порушення правових норм призводить до того, що дії державних органів чи приватних осіб, щодо забезпечення екологічної безпеки чи охорони навколишнього природного середовища стають явно менш ефективними, з точки зору забезпечення екологічної безпеки та/чи охорони довкілля³⁰⁹.

Питання доступу громадськості до суду у справах про порушення законодавства в сфері довкілля неодноразово були предметом розгляду в суді. Судова практика містить багато прикладів відмови у задоволенні позовних вимог у зв'язку з недоведеністю факту, що зацікавлена громадськість є суб'єктом відповідних відносин. Така судова помилка, як правило, виправляється на рівні

³⁰⁸ Бурлаков С. Ю. Роль громадськості у захисті екологічних прав в умовах війни. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 24-30.

³⁰⁹ Третьак Т. О. Правові питання доступу до правосуддя громадськості з питань, що стосуються охорони навколишнього середовища. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 75 – 81.

розгляду справи Верховним Судом³¹⁰. Верховний Суд, посиляючись на положення Орхуської Конвенції зобов'язує забезпечити доступність правосуддя, вибудовує сталу правову позицію щодо обов'язку держави забезпечити доступ громадськості до суду в категорії справ, що стосуються захисту довкілля та права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Основні проблемні питання на шляху утвердження верховенства права при застосуванні судової форми захисту екологічних прав в Україні пов'язані із розмежуванням юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства. Так як в Україні відсутні спеціалізовані суди з розгляду екологічних спорів, то такі категорії справ можуть розглядатися в порядку цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Законодавчо визначені критерії розмежування юрисдикцій (суб'єктний склад відносин, предмет та характер спору тощо) не дають змогу в повній мірі встановити в порядку якого виду судочинства розглядатиметься екологічний конфлікт. Як наслідок, особа використавши одну процесуальну форму захисту, змушена звертатися в порядку іншого виду судочинства для врегулювання спору по суті та захисту своїх екологічних прав та інтересів. З метою уникнення юрисдикційних

³¹⁰ Див., напр., постанова ВП Верховного Суду від 11.12.2018 у справі № 910/8122/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479> (дата звернення 20.09.2025); постанова КЦС ВС від 19.10.2022, справа 906/3/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107011717> (дата звернення 20.09.2025); постанова КЦС ВС від 18.03.2023, справа № 759/23414/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111078327> (дата звернення 20.09.2025).

проблем науковці пропонують створити систему спеціалізованих екологічних судів³¹¹.

Відсутність спеціального порядку подання позовів, що стосуються охорони довкілля та захисту екологічних прав, зумовлює потребу у дослідженні практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо захисту екологічних прав. І хоча Конвенція про захист прав та основоположних свобод безпосередньо не передбачає захист права на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Однак, як безпосередньо вказує ЄСПЛ, «охорона навколишнього середовища в широкому сенсі ... є ... включеною до числа цілей, які на сьогоднішній день вважаються такими, що стосуються «загального інтересу» для цілей Конвенції. Незважаючи на те, що жодна зі статей Конвенції не призначена спеціально для забезпечення загального захисту навколишнього середовища як такого..., відповідальність органів державної влади в цій сфері на практиці повинна призводити до їх втручання у відповідний час для забезпечення того, щоб законодавчі положення, прийняті з метою захисту навколишнього середовища, не були повністю неефективними...»³¹². Відтак ЄСПЛ у кожному конкретному випадку, беручи до уваги всі обставини справи досліджує питання правомірності застосованих обмежень прав конкретної особи з метою захисту суспільного інтересу (справедливий баланс між

³¹¹ Краснова Ю. А. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи її вирішення. *Судовий захист природного довкілля та екологічних прав*: матеріали Міжнародного судового форуму (7 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 55–61; Бузунко О. А. Судовий захист екологічних прав в Україні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2023. С. 154–178.

³¹² Огляд рішень Європейського суду з прав людини (червень – липень 2022 року). Рішення за період із 01.06.2022 по 31.07.2022 / Відп. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2022. С. 70-73.

приватними і загальними інтересами). При цьому Суд керується трирівневим тестом на пропорційність, визнаючи порушення, якщо хоча б один із зазначених критеріїв не буде дотриманий, і, навпаки, встановлює відсутність такого порушення, якщо дотримані всі три критерії (досягнуто співмірності між застосованими обмеженнями та метою, за умови легітимності таких обмежень)³¹³. Практика національних судів свідчить в переважній своїй більшості про релевантне застосування прецедентів ЄСПЛ³¹⁴.

Підводячи підсумки, варто зазначити наступне. Національне довкілляве законодавство розробило широкий спектр юрисдикційного механізму захисту екологічних прав та екологічних (приватних і публічних) інтересів. При цьому українська законодавча та правозастосовна практика виробила правові стандарти екологічної правосуб'єктності, доступу до справедливого правосуддя у справах, пов'язаних з охороною довкілля, й правові інструменти для формування ефективних механізмів правового захисту екологічних прав. Доцільно підкреслити гнучкість моделі екологічного правосуддя, що передбачає її подальший потенціал для належного правозастосування норм міжнародного права на національному рівні. Разом з тим, традиційне змагальне вирішення спорів в межах судового розгляду справи чи шляхом застосування адміністративної процедури нерідко сприяє загостренню екологічних конфліктів і припиненню загальних відносин між

³¹³ Yaremak Z., Danyliuk L., Kobetska N. Application of the Principle of Proportionality in Regulating Environmental Conflicts: An Experience of Ukraine. *Journal of Environmental Law and Policy*. 2024. № 04(02). P.p. 235-254. Doi: <https://doi.org/10.33002/jelp040209>

³¹⁴ Див., напр., постанова ВП Верховного Суду від 14.11.2018 у справі № 183/1617/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015> (дата звернення 20.09.2025).

4.2. Альтернативні форми захисту права на безпечне довкілля в Україні: імплементация стандартів ЄС

сторонами. Аналізуючи судову статистику і практику вирішення екологічних спорів, очевидним є питання значних затрат учасниками сил, часу і коштів, завантаженість судів великою кількістю справ, неоднозначне вирішення справ через відсутність єдиної практики розгляду таких спорів тощо.

Враховуючи зазначене вище, видається цінним звернення до альтернативних форм припинення юридичних спорів і використання примирних процедур для захисту довкіллевих прав та інтересів. Це дасть змогу перевести дискусію у конструктивне русло взаємодії, що спонукатиме нас як окремих людей, так і суспільство загалом, діяти заради соціально-екологічної користі для всіх поколінь. Тим паче, в умовах практичної реалізації сталого розвитку як концепції досягнення балансу між екологічними, економічними та соціальними інтересами, таке узгодження повинно знайти своє відображення не тільки в процесі нормотворення та правозастосування, а й на етапі практичного врегулювання екологічних відносин.

4.2. Альтернативні форми захисту права на безпечне довкілля в Україні: імплементация стандартів ЄС³¹⁵

Виклики, пов'язані із збройною агресією РФ проти України, включаючи масштабні екологічні збитки та обмеження доступу до інформації, підкреслюють нагальну потребу у впровадженні ефективних, гнучких та багатосторонніх механізмів альтернативного врегулювання екологічних конфліктів.

³¹⁵ на матеріалах, вперше опублікованих: Yaremak Z. V. Adaptation of National Legislation to the EU Acquis in the Field of Alternative Resolution of Environmental Legal Disputes. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 13. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16739393>.

Сьогодні спостерігається інтенсифікація практики застосування альтернативних процедур як інноваційного підходу до припинення правових спорів. Ці механізми є не лише інструментом для вирішення спорів, а й елементами забезпечення екологічної справедливості та сталого розвитку. Водночас історико-правові традиції, соціальні та економічні умови мають істотний вплив на сучасний стан і перспективи розвитку цього напрямку в кожній окремій країні. Зокрема, одним із основних чинників, що безпосередньо впливають на запровадження примирювальних процедур в Україні та довіру громадськості до них, є національні особливості, а також правові традиції, до яких належать і традиції вирішення спорів. Насамперед варто звернути увагу на те, що правова система України формувалася під впливом романо-германської правової традиції. Цей вплив зумовлює поширений у суспільстві підхід до врегулювання спорів, за якого надається перевага саме судовому порядку як найбільш надійному та ефективному³¹⁶.

Поштовхом до запровадження позаюрисдикційної форми вирішення правових конфліктів в Україні стало прагнення нашої держави до повноправного членства в міжнародних інституціях, зокрема в Європейському Союзі. Така позиція вимагає слідування сучасним правовим тенденціям, у тому числі забезпечення захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб, розширення можливостей такого захисту та надання права вибору способу захисту, зокрема й на умовах

³¹⁶ Realization of Sustainable Development Principle in Environmental Legal Relations: Legislation and Law Enforcement Practice in Ukraine : monograph / Editors N. Kobetska, Z. Yaremak, L. Danyliuk. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2022. P. 207.

4.2. Альтернативні форми захисту права на безпечне довкілля в Україні: імплементация стандартів ЄС

альтернативності³¹⁷. У 2025 році Міністерство юстиції України розпочало процес розробки Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, що є ключовим інструментом управління реформами та моніторингу готовності України до членства в ЄС. Відтак, адаптація національного законодавства України до аспис Європейського Союзу у сфері альтернативного врегулювання спорів екологічного характеру є важливим кроком на шляху європейської інтеграції.

Значний успіх використання примирних процедур спричинило еволюційне тлумачення міжнародного стандарту доступності правосуддя, який наразі тлумачиться не виключно як доступність судів класичного типу, однак і як доступність альтернативних способів вирішення спорів, якщо останні передбачені національним законодавством. На цьому неодноразово наголошував Комітет міністрів Ради Європи. Так, у Рекомендації № R(81)7 від 14.05.1981 р.³¹⁸ щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя, зазначається, що судам слід уживати заходів зі сприяння примиренню або, де це можливо, заохочувати сторони до примирення або дружнього врегулювання спору до початку судового провадження або під час нього. У Рекомендації № R(86)12 від 16.09.1986 р.³¹⁹

³¹⁷ Красіловська З. Альтернативні шляхи вирішення спорів у сфері публічного адміністрування: поняття та сутність. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. № 1 (24). С. 159.

³¹⁸ Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя: ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів 14 травня 1981 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf> (дата звернення 20.09.2025).

³¹⁹ Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 399

щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах пропонуються окремі заходи для досягнення цієї мети, зокрема:

а) передбачити разом із відповідними стимулами процедури примирення до судового провадження або інші способи врегулювання спорів поза рамками судового провадження;

б) покласти на суддів як одне з основних завдань обов'язок сприяти дружньому врегулюванню спорів усіма можливими методами і з усіх дотичних питань до початку судового провадження у справі чи на будь-якому етапі такого провадження;

в) уважати етичним обов'язком адвокатів або запропонувати компетентним органам визнати в якості такого обов'язку сприяння примиренню з іншою стороною до початку судового провадження у справі чи на будь-якому етапі такого провадження.

Приведення національної системи законодавства України у відповідність до *acquis communautaire* головним чином стосується питання адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Перш ніж визначати ключові проблемні питання окресленої теми, варто узгодити та з'ясувати зміст вживаних понять, адже «завжди існує проблема точного використання іноземних юридичних понять та конструкцій за їх змістом та метою в українській мові та вітчизняній юридичній техніці»³²⁰.

засіданні заступників міністрів 16 вересня 1986 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/06.pdf> (дата звернення 20.09.2025).

³²⁰ Петров Р. А. Еволюція поняття «*acquis communautaire*» в праві Європейського Союзу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 4. С. 145.

4.2. Альтернативні форми захисту права на безпечне довкілля в Україні: імплементация стандартів ЄС

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію)³²¹ вживаються такі терміни, як «імплементация» (ст. 255), «наближення законодавства» (ст. 256), «адаптація» (ст. 152, 153). Сучасна доктрина адаптаційної діяльності в сфері права включає три можливі рівні зближення законодавства України із законодавством ЄС: «мінімальна адаптація», «помірна адаптація», «максимальна адаптація»³²². В. Сидор послуговується терміном «апроксимация», визначаючи його зміст як транспозицію, імплементацию та забезпечення впровадження *acquis* ЄС³²³. Водночас основним пріоритетним завданням держави на шляху інтеграції до ЄС є якість національних нормативно-правових актів, що імплементують положення права ЄС, а також ефективна практика їх правозастосування.

У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженій Законом України від 18.03.2004 р.³²⁴, визначається, що адаптація законодавства – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових

³²¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 20.09.2025).

³²² Гуртова К. М. Теорія і практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 167.

³²³ Сидор В. Апроксимация екологічного законодавства України до права ЄС: аналіз міжнародної та національної правової бази. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1. С. 30.

³²⁴ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

актів у відповідність до *acquis communautaire*. При цьому *acquis communautaire* (*acquis*) розуміється як правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ (розд. II). Більше того, дотримання *acquis communautaire* вимагає не тільки зміни національного законодавства держави-члена, але й створення або зміну необхідних адміністративних чи судових органів, які контролюють законодавство³²⁵.

Водночас у сучасних дослідженнях розмежовують категорії «*acquis communautaire*» та «*acquis ЄС*»: *acquis communautaire* визначається як сукупність законів Європейського Співтовариства, які включають цілі, основні правила, політику й, зокрема, первинне та вторинне законодавство, прецедентне право, яке, як правило, вживалося до 2009 року. Натомість *acquis ЄС* – це юридичний термін для позначення поняття право ЄС та складається з сукупності прав і обов’язків, визначених в актах, прийнятих відповідними інституціями ЄС, та «після 1 грудня 2009 р. ми говоримо лише про *acquis ЄС*, а не про *acquis communautaire*»³²⁶.

Повертаючись до заявленої тематики, а саме приведення у відповідність українського законодавства до *acquis ЄС* у сфері альтернативного врегулювання еколого-правових конфліктів, варто зазначити, що дане питання

³²⁵ *Acquis communautaire*. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/acquis-communautaire> [in English]. (дата звернення: 12.06.2025).

³²⁶ Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти / Л. А. Ваолевська, І. М. Мищак (керівники авторського колективу), І. С. Заярна, А. М. Кондратова, М. О. Лисенко, Т. П. Мельник. Київ: Дослідницька служба Верховної Ради України, 2023. С. 30-31.

доцільно розглядати у двох площинах: з одного боку, брати до уваги напрацювання європейської спільноти у сфері розширення можливостей щодо доступу до правосуддя, в тому числі і на умовах альтернативності, з іншого – питання адаптації до *acquis* ЄС довкілльового законодавства України.

Стаття 49 Договору про заснування Європейської спільноти від 7 лютого 1992 року³²⁷ визначає дві групи вимог членства: а) держава повинна бути європейською, що включає не стільки географічне місцезнаходження, скільки культуру, політичні та правові традиції; б) шанування демократичних принципів.

Щодо України, то при вирішенні питання її членства в Європейському Союзі, треба мати на увазі ще і додаткові критерії членства в ЄС, які було сформульовано для країн Центральної та Східної Європи на Копенгагенському засіданні Європейської Ради в червні 1993 року – «копенгагенські критерії», а саме:

1) досягнення стабільності інституцій, котрі гарантують демократію, верховенство права, права людини, дотримання і захист прав меншин («політичний критерій»);

2) існування функціонуючої ринкової економіки, а також здатність витримувати конкурентний тиск та дію ринкових сил у межах ЄС («економічний критерій»);

3) спроможність взяти на себе зобов'язання, що випливають з членства, у тому числі дотримуватись цілей політичного, економічного та монетарного союзу шляхом приведення національної системи законодавства у

³²⁷ Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) від 25.03.1957 р. (в ред. 01.01.2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення 20.09.2025).

відповідність до *acquis communautaire* («юридичний критерій»).

Саме у контексті відповідності юридичному критерію має розглядатися питання запровадження системи альтернативного вирішення спорів³²⁸. Безпосередньо у гл. 15 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС³²⁹ визначено механізм посередництва, метою якого є досягнення взаємопогодженого рішення на основі всеохоплюючих та прискорених процедур за допомогою посередника та передбачає широкі можливості для застосування процедури посередництва.

У Європейському Союзі використовуються три основні інструменти для вирішення спорів: 1) Директива Європейського Парламенту та Ради № 2008/52/ЄС (2008)³³⁰; 2) Директива Європейського Парламенту та Ради № 2013/11/ЄС (2013); 3) Регламент Європейського Парламенту та Ради № 524/2013 (2013)³³¹. Їхні цілі полягають у підтримці внутрішнього функціонування

³²⁸ Спектор О. М. Запровадження альтернативного вирішення спорів (АВС) як невід’ємна складова процесу європейської інтеграції України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 105(1). С. 100.

³²⁹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 20.09.2025).

³³⁰ Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення 25.09.2025).

³³¹ Директива 2013/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про альтернативне вирішення споживчих спорів і про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви 2009/22/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-13#Text (дата звернення 25.09.2025).

ринку та гарантуванні доступу до швидких, простих, недорогих та ефективних процедур вирішення спорів³³². Однак ці акти мають обмежену дію та можливості застосування для врегулювання конфліктів еколого-правового характеру та захисту екологічних прав та інтересів³³³. Директива про альтернативне вирішення споживчих спорів³³⁴ забезпечує добровільну основу для вирішення спорів між споживачами та продавцями поза судом. Вона застосовується для позасудового вирішення внутрішніх та транскордонних спорів, що стосуються договірних зобов'язань за договорами купівлі-продажу або договорами про надання послуг між торговцем, що має осідок у Союзі, та споживачем, який проживає у Союзі, шляхом втручання суб'єкта АВС, який пропонує або нав'язує рішення чи зводить сторони для сприяння мирному врегулюванню спору. У червні 2025 року Рада ЄС та Європейський парламент досягли попередньої угоди щодо модернізації системи альтернативного вирішення спорів у справах споживачів у ЄС³³⁵, розширивши сферу застосування на спори за участю торговців з третіх країн (за згодою сторін) та встановивши

³³² Parasiuk V., Grabar N., Zdrenyk I., Onyshko O., Fedina N. Harmonisation of Ukrainian legislation with EU law in the field of alternative civil dispute resolution: Challenges and prospects. *Social & Legal Studios*. 2025. Vol. 8, No. 1. Pp. 336 – 349.

³³³ Yaremak Z. V. Adaptation of National Legislation to the EU Acquis in the Field of Alternative Resolution of Environmental Legal Disputes. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 13. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/362> (дата звернення 25.09.2025).

³³⁴ Так як 331.

³³⁵ Anna Sophia Oberschelp de Meneses, Jane Pinho, Kristof Van Quathem, Dan Cooper & Matsumoto Ryoko. Council and Parliament Agree on Key Reforms to the EU ADR Framework. URL: <https://www.insideprivacy.com/consumer-protection/council-and-parliament-agree-on-key-reforms-to-the-eu-adr-framework/> [in English].

нові терміни для відповіді торговців на запити АВР. Директива містить застереження щодо сфери її застосування, а саме: не може застосовуватись до неекономічних послуг загального інтересу (послуги, які надаються державою або від імені держави без плати за них незалежно від правової форми надання таких послуг). З огляду на це, робимо висновок про обмежені можливості застосування цієї директиви для врегулювання екологічних конфліктів, які часто виникають з позадоговірних відносин або стосуються регуляторних питань.

Директива про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних 2008/52/ЄС³³⁶ має на меті полегшити доступ до механізмів альтернативного врегулювання спорів та сприяти дружньому врегулюванню, заохочуючи використання медіації. Вона застосовується до транскордонних спорів у цивільних та комерційних справах. Директива дозволяє державам-членам робити медіацію обов'язковою, за умови, що це не обмежує право доступу до судів. Однак, попри загальне заохочення медіації, її використання в ЄС залишається вкрай низьким, що свідчить про необхідність подальших регуляторних змін для підвищення її ефективності³³⁷.

У питанні забезпечення захисту екологічних прав та охоронюваних законом інтересів важливим є те, що одним із зобов'язань України відповідно до ст. ст. 360–363, 365, 366, Додатку XXX Угоди про асоціацію є імплементація

³³⁶ Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення 25.09.2025).

³³⁷ Giuseppe De Palo. A Ten-Year-Long “EU Mediation Paradox” When an EU Directive Needs To Be More ...Directive. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/608847/IPOL_BRI\(2018\)608847_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/608847/IPOL_BRI(2018)608847_EN.pdf) [in English].

4.2. Альтернативні форми захисту права на безпечне довкілля в Україні: імплементация стандартів ЄС

нашою державою актів законодавства ЄС, що стосуються доступності правосуддя з екологічних питань. Такими актами, що повинні бути імплементованими в національну правову систему і правозастосовну практику, є: Директива 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації³³⁸; Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/35/ЄС від 26 травня 2003 року про участь громадськості у розробці певних планів та програм, що стосуються навколишнього середовища, та про внесення змін до Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС щодо участі громадськості та доступу до правосуддя³³⁹; Регламент (ЄС) № 1367/2006 Європейського Парламенту та Ради від 6 вересня 2006 року про застосування положень Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, до установ та органів Співтовариства³⁴⁰. Слід зауважити, що диспозиції статей цих Директив є дуже близькими до вимог ст. 9 Орхуської конвенції, в якій розкриваються положення про доступ до правосуддя. Як слушно наголошує О. М.

³³⁸ Директива 003/4/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-03#Text (дата звернення 25.09.2025).

³³⁹ Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/35/ЄС від 26 травня 2003 року про участь громадськості у розробці певних планів та програм, що стосуються навколишнього середовища, та про внесення змін до Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС щодо участі громадськості та доступу до правосуддя. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018-03#Text (дата звернення 25.09.2025).

³⁴⁰ Regulation (EC) No 1367/2006 of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on the application of the provisions of the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters to Community institutions and bodies. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1367&qid=1752855038753> (дата звернення 25.09.2025).

Шуміло, адаптація екологічного законодавства України в цій частині до вимог екологічних директив ЄС сприятиме реалізації положень статті 9 Орхуської конвенції³⁴¹. Таким чином, без виконання вимог Орхуської конвенції виконання Угоди про асоціацію є неможливим.

Ефективність альтернативних форм врегулювання екологічних спорів та забезпечення екологічної справедливості зумовлюється специфічними умовами, що характерні винятково для цього виду конфлікту, та потребує особливих механізмів регулювання, що знаходить своє втілення і в процедурі вирішення екологічних конфліктів. У даному випадку важливим є пошук меж правового компромісу, в рамках яких він виступатиме ефективним механізмом регулювання екологічних відносин. Що маємо на увазі? Побудова консенсусу (компромісу) в еколого-правових конфліктах повинно відповідати постулатам сталого розвитку. Альтернативне врегулювання екоконфлікту може бути побудовано лише шляхом поваги до загальних інтересів навколишнього середовища та здоров'я населення: «забезпечення дотримання законодавства про охорону навколишнього середовища і забезпечення сталого розвитку суспільства є двома важливими місіями, які можна довірити екологічному посередництву»³⁴². На відміну від класичної моделі альтернативного врегулювання, яка передбачає, що кожна сторона робить крок на зустріч іншій, в екологічному примиренні ці кроки можна вжити лише за умови

³⁴¹ Шуміло О. В. Щодо доступу до правосуддя в галузі охорони довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО; Вип. 34; Т. 2. С. 56–59.

³⁴² Laurent Vassallo. La médiation environnementale, stratégie pour la résolution des conflits liés à l'environnement. URL: <https://www.reglementation-environnement.com/15307-mediation-environnementale-strategie-resolution-conflits-environnement.html> (дата звернення 25.09.2025).

дотримання норм, вимог екологічного права. Для ілюстрації, не може бути екологічного посередництва, коли дві протилежні сторони домовилися про переміщення проєкту, що має вплив на навколишнє середовище, якщо цей переміщений проєкт продовжує мати викиди в навколишнє середовище, які не відповідають чинним стандартам. Тобто, компроміс (консенсус) як наслідок врегулювання конфлікту в першу чергу повинен бути спрямований на користь навколишнього середовища та забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Наступне, на що варто звернути увагу, це спосіб та принципи, на яких будуть взаємоузгоджуватися інтереси під час врегулювання екоконфліктів за допомогою примирних процедур. Про що йде мова? Для еколого-правового регулювання важливим є те, щоб в процесі прийняття рішення було враховано максимально інтереси усіх зацікавлених осіб. Наслідком цього має бути прийняття «правоутворюючого» («нормоутворюючого») інтересу, досягнення якого можливо лише на основі правового компромісу – примирної процедури, яка складається зі співставлення, співмірності, взаємоврахування індивідуальних, державних та публічних інтересів (у різних комбінаціях залежно від ситуації), підсумком якого є «абстрактно-правова конструкція загального інтересу», в якому частково відображається інтерес кожної зі сторін і реалізація якого не завдає їм шкоди³⁴³. Лише в сукупності із врахуванням загальних

³⁴³ Yaremak Z. Implementation of the principle of sustainable development in the mechanism for regulation environmental conflicts. *Realization of Sustainable Development Principle in Environmental Legal Relations: Legislation and Law Enforcement Practice in Ukraine*: monograph / Editors N. Kobetska, Z. Yaremak, L. Danyliuk. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2022. P. 189–226.

умов консенсусних практик та особливих механізмів правового регулювання екологічних відносин отримаємо позитивний результат та ефективне, дієве рішення, яке б задовільнило інтереси сторін та було «сприятливим» для довкілля.

Практичному втіленню альтернативних форм врегулювання юридичних конфліктів, зокрема і еколого-правових, слугують конституційні новели ст. 124 Конституції України³⁴⁴, яка є базовою конституційною нормою, присвячена питанням правосуддя, і приписи ч. 3 якої встановлюють, що «законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору». Вбачається, що закріплення цієї норми на конституційному рівні спрямовано на створення конкретних умов урегулювання конфліктів поза межами судового процесу. Найбільш перспективним напрямом розвитку альтернативних форм врегулювання еколого-правових конфліктів є інститут медіації. Дана форма вирішення екологічних конфліктів є найбільш поширеною у світі і з прийняттям у 2021 році закону України «Про медіацію»³⁴⁵ маємо надію, що відбудуться позитивні зміни і в національній правозастосовній практиці. Також варто нагадати й про приєднання України як підписанта 7 серпня 2019 року до Конвенції ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації»³⁴⁶, що додає правничій медіації

³⁴⁴ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

³⁴⁵ Про медіацію: закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 25.09.2025).

³⁴⁶ Україна підписала Конвенцію ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації». URL: <https://namu.com.ua/ua/resources/news/tsnualratketyfaoa-nsrvyershchkyu-ssr-tus-pkzrauserk-tsgsey-ia-uyeitsoekhakhapy-pyeeekashchkl/> (дата звернення 25.09.2025).

4.2. Альтернативні форми захисту права на безпечне довкілля в Україні: імплементация стандартів ЄС

гарантії виконання угод і є тією частинкою «пазла» ефективної та уніфікованої процедури реалізації угод, укладених унаслідок медіації, якої раніше не вистачало. До речі, це єдиний вид примирної процедури, про яку безпосередньо визначено у екологічному законодавстві: відповідно до внесених у 2021 році змін у ст. 158-1 Земельного кодексу України³⁴⁷ закріплено можливість врегулювання земельних спорів шляхом медіації. Погоджуємось із висловленою науковцями пропозицією про доповнення положень Закону України «Про охорону навколишнього середовища» поняттям «медіація у сфері екологічних відносин» як альтернативний засіб вирішення спору у сфері охорони навколишнього середовища, що являє собою певну процедуру вирішення спору за допомогою медіатора, спрямовану на вирішення екологічного конфлікту³⁴⁸.

Висновуючи, звернемо увагу на декілька моментів. Адаптація національного законодавства України до *acquis* ЄС з питань альтернативного врегулювання еколого-правових конфліктів є складним, але невідворотним процесом на шляху до повноправного членства в Європейському Союзі. На сьогодні в Україні належним чином створені умови для запровадження альтернативного врегулювання еколого-правових спорів з метою досягнення екологічної справедливості. Зокрема, це обумовлено концепцією сталого розвитку, яка вимагає максимально розвинути механізм компромісної взаємодії різних суб'єктів екологічних правовідносин з метою гармонізації

³⁴⁷ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 15.06.2026 р.).

³⁴⁸ Machuska I., Nedilchenko S., Chyryk O. Mediation institute as a form of dispute resolution in the sphere of environmental and land relations. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2025. № 1. Pp. 71-76.

їх інтересів та подолання діючих й запобігання виникненню нових екологічних конфліктів. По-друге, ефективне впровадження у національну правозастосовну практику Орхуської конвенції слугує ключовим орієнтиром, забезпечуючи права на доступ до інформації, участь громадськості та доступ до правосуддя в екологічних справах. По-третє, євроінтеграційні процеси нашої держави покладають на Україну обов'язки щодо забезпечення захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, розширення можливостей такого захисту та надання права вибору способу захисту, у тому числі – на умовах альтернативності.

Подальші кроки для України повинні включати комплексний підхід, що поєднує цілеспрямовані законодавчі зміни, інституційний розвиток та дієву правозастосовну практику у сфері альтернативного врегулювання екологічних спорів для захисту екологічних прав та інтересів. Лише такий підхід дозволить державі повною мірою адаптувати національне законодавство до *acquis* ЄС та забезпечити ефективний, прозорий та справедливий захист прав та інтересів в галузі довкіллевого права, сприяючи сталому розвитку та інтеграції в європейську правову систему.

На наше тверде переконання, саме формування та розвиток самотійного правового інституту довкіллевого права, що спеціалізується на використанні альтернативних форм захисту екологічних прав з максимальним урахуванням законних соціально прийнятних інтересів усіх учасників, сприятиме практичній реалізації концепції сталого розвитку суспільства та можливості в майбутньому стати повноцінною альтернативою судовій,

4.2. Альтернативні форми захисту права на безпечне довкілля в Україні:
імплементація стандартів ЄС

адміністративній та іншим юрисдикційним формам розв'язання спорів.

Навчальне видання

**«ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ
ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ»**

м. Івано-Франківськ

Навчальний посібник

До навчального посібника включені систематизовані
напрацювання авторського колективу, виконані в рамках проєкту
ЄС Еразмус+ Жан Моне

«Європейська система захисту права на безпечне довкілля:
досвід для України» 101127083 — ES PRSE EU — ERASMUS-
JMO-2023-HEI-TCH-RSCH.

*Авторський колектив Н. Р. Кобецька, З. В. Яремак,
Л. Р. Данилюк*

Комп'ютерна верстка І. В. Козич